

İSTANBUL
ESENYURT ÜNİVERSİTESİ
Eğitimde Önceliğiniz...

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCHES

CİLT/VOL.: 5 | SAYI/ISSUE: 1 | 2025 YAZ/SUMMER

e - ISSN : 2791 - 691X

**İSTANBUL ESENYURT ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME VE YÖNETİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**ISTANBUL ESENYURT UNIVERSITY
FACULTY OF BUSINESS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCHES**

2025, Cilt / Volume: 5, Sayı / Issue: 1

ResearchGate

İSTANBUL ESENYURT ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME VE YÖNETİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

ISTANBUL ESENYURT UNIVERSITY
FACULTY OF BUSINESS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCHES

Hakemli Akademik Dergi / Peer Reviewed Academic Journal

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

e-ISSN: 2791-691X

2025, Cilt / Volume: 5, Sayı / Issue: 1

DERGİNİN SAHİBİ / PROPRIETOR

Prof. Dr. Sudi APAK

(İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi adına/ on behalf of Istanbul Esenyurt University Faculty of Business and Administrative Sciences)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ/EDITOR-IN-CHIEF

Doç. Dr. Dikran M. ZENGİNKUZUCU

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Sudi APAK

Doç. Dr. Dikran M. ZENGİNKUZUCU

Doç. DR. HudaYi SAYIN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cihan TOKER

Dr. Öğr. Üyesi Nurdan GÜVEN TOKER

EDİTÖRLER/EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Erhan CANIKOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Açelya TELLİ DANIŞMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Ali BAKIN

Dr. Öğr. Üyesi Esma GÖRKEM ERSOY

Dr. Öğr. Üyesi İlknur ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi Meysure Evren ÇELİK

SÜTİÇER

DERGİ SEKRETERİ/SECRETARY

Arş. Gör. Begüm İNANÇ

YARDIMCI EDİTÖR/ ASSOCIATE EDITOR

Arş. Gör. Şeyma SERTÇELİK

Arş. Gör. Duygu YAYLA ELDEM

Arş. Gör. Elif ARSLAN DİNÇ

DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR

Arş. Gör. Tahsin Mert SAYGIN

Arş. Gör. Kadriye GİRAY

KAPAK / COVER

Pınar HALLİ

YAYIN İDARE MERKEZİ / PUBLICATION OFFICE

Zafer Mah. Adile Naşit Bulv. No:1 Esenyurt İstanbul / Türkiye

+ (90) 212 444 9 123

+ (90) 212 444 9 123

iesbad@esenyurt.edu.tr

Yayın Tarihi / Published on: 30.06.2025

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Yayın Kurulu, yayınlanan makalelerde, konu ile ilgili en yüksek etik ve bilimsel standartlarda olması ve ticari kaygı taşımasını şartını gözetir.

The responsibility in terms of science, content and language of the articles published in the journal belongs to their authors. Articles published in the journal cannot be used without citation. In the published articles, the Editorial Board observes the highest ethical and scientific standards in relation to the issue and the requirement not to bear commercial concern.

AMAÇ VE KAPSAM

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ieSBAD) yılda en az iki kez yayınlanan, açık erişimli elektronik hakemli akademik bir dergidir.

Dergide “sosyal bilimler” alanına özgün katkıda bulunacak siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, uluslararası ticaret, uluslararası lojistik, güvenlik çalışmaları, kamu yönetimi ve yerel yönetimler ile insan bilimlerinin tüm alanlarında çalışmalara yer verilir. Dergide bilimsel etik çerçeve içerisinde kuramsal ve analitik özgün çalışmalar yanı sıra uygulamalı makaleler yayımlanmaktadır.

Dergi yılda en az iki sayı olarak (Haziran - Aralık) elektronik ortamda yayınlanır. Derginin dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce makalelere de yer verilir.

Dergide yayınlanan makalelere DOI numarası verilmektedir.

Dergide akademisyenlerin yanı sıra uzman araştırmacıların makaleleri de değerlendirilir.

Dergide yayınlanan makaleler ilgili makaleye atıf yapılmaksızın kullanılamaz.

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

AIM AND CONTENT

Istanbul Esenyurt University Faculty of Business and Administrative Sciences Journal of Social Sciences Researches (ieJSSR) is an open-access, peer-reviewed academic journal published at least two times a year.

The journal aims to publish academic articles making original contribution to the area of "social sciences" such as political sciences, international relations, economics, business administration, international trade, international logistics, security studies, public administration and local governments and other related areas on humanity studies. The journal publishes theoretical and/or empirical studies as well as applied articles within the frame of scientific ethical principles.

The journal publishes articles of academicians as well as researchers.

The journal is published electronically at least two times a year (June and December). The language of the Journal is Turkish, but articles in English may also be published.

The journal assigns a DOI number to each article that is published.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Sudi APAK	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Sait YILMAZ	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Wolfgang GIELER	Friedrich Schiller University Jena
Prof. Dr. Mithat BAYDUR	Okan Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail EROL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla UYANIK	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Soner ÇELİKKOL	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Zekai ORHAN	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KIRÇOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sezgin Seymen ÇEBİ	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat AYBAR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın İBRAHİMOV	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay BİNGÖL	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Zelha ALTINKAYA	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Nejat BASIM	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yelda ONGUN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Haşmet SARIGÜL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar BAL	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Dikran M. ZENGİNKUZUCU	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz TANSİ	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah KONURALP	İğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Hüdayi SAYIN	Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe VAROL	San Diego Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra Boğan	Adana Bilim ve Yüksek Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARIDEMİR	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Dinçer ATLI	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina GÜREL	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar SUR	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KÖNİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Sencer İMER	Ufuk Üniversitesi
E. Tümg. Armağan KULOĞLU	21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. Yaşar ONAY	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. M. Abdülhaluk ÇAY	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Siddık YARMAN	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Barış DOSTER	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğba ALTINTAŞ	Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Nihat ÖZCAN	TOBB Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Gül YESEVİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin GÜN	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz S. SERT	Özyeğin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neşe KEMİKSİZ	Anka Enstitüsü
Öğr. Gör. Kaya KARAN	Milli Savunma Üniversitesi
E. Alb. Ümit YALIM	21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Nurdan GÜVEN TOKER	Atlas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ERTÜRK	Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGİN	Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue

Prof. Dr. Mikail EROL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Haşmet SARIGÜL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah BALLI	Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gıyas ŞÜKÜROĞLU	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Munise Nur AKTAN	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÖZÇELİK	Kapadokya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turgay GÜLPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mert AKINET	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit KANMAZ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şaban Onur VİGA	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Didem KAYALIDEREDEN	İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve DOĞRUEL	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül YILDIZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Öğr. Gür. Yunus Emre GENÇ	Giresun Üniversitesi

Rektör'den

Rector's Words

Değerli Bilim İnsanları ve Araştırmacılar,

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi'nin yayınladığı Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi bilimsel titizlik ve etik ilkelere bağlılıkla hazırlanmış araştırmaları sizlere sunmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimiz sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi üretimine katkı sunmak için yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermektir. Dergimizin bu sayısında da farklı disiplinlerden, alanında uzman hakemler tarafından incelenerek yayına hazırlanmış, sosyal bilimlerin birçok alanına katkı sunması beklenen araştırma makalelere erişebileceksiniz.

Derginin hayata geçirilmesi hususunda desteklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma ve değerli çalışmalarını bu sayıda bizlerle paylaşan araştırmacı ve akademisyenlere emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin yeni sayısının sosyal bilimler literatürüne ve bundan sonraki akademik çalışmalara katkıda bulunmasını temenni eder, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Rektör

Dekan'dan

Dean's Words

Fakültemiz, çağdaş dünyayla bütünleşmeyi hedefleyerek, milli değerlerimize bağlı kalmak şartıyla dijital yöntemleri etkin bir biçimde kullanarak eğitimi en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ülke politikalarıyla uyumlu bir şekilde, özel sektör ve kamu kurumlarıyla iş birliği içerisinde; yeniliğe açık, kendini sürekli güncelleyen dinamik bir yapı ile eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Öğrencilerimize Türkçe ve İngilizce programlar sunulmakta olup, nitelikli akademik eğitimin yanı sıra çeşitli etkinlik ve projelerde aktif görev almaları teşvik edilmektedir. Ayrıca Erasmus programı kapsamında yurtdışında eğitim ve staj imkânları da desteklenmektedir. Öğrencilerimizin sosyal gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla, öğrenci kulüpleriyle iş birliği içinde sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmektedir.

Akademik yayıncılık, fakültemizin önem verdiği bir diğer alandır. Öğretim üyelerimizin ESCI, SCI-E, SSCI gibi yüksek etki faktörlü uluslararası indekslerde yayımlanan dergilerde çalışmalar yapmaları desteklenmekte; kongre, konferans, panel ve benzeri bilimsel etkinliklere aktif katılımları sağlanmaktadır.

Fakültemiz, Bologna Süreci, akreditasyon ve kalite güvencesi kapsamında çeşitli platformlarda çalışmalarını sürdürmektedir. Bünyemizde yer alan 10 bölüm, Üniversitemizin amaç ve hedefleri doğrultusunda birçok farklı alanda aktif rol üstlenmektedir.

Ayrıca, fakültemiz bünyesinde yayımlanan “İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi” ile her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Yönetim Bilimleri Sempozyumu, akademik ve bilimsel üretime katkı sağlamaktadır.

Üniversitemiz ve fakültemiz, Türkiye'nin ve bölgenin ekonomik ve politik gelişmelerini yakından takip ederek, bu doğrultuda lisansüstü eğitim faaliyetlerini de sürdürmektedir. Lisans eğitiminin devamı niteliğinde, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde dijitalleşme, lojistik, havacılık, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, ekonomi ve finans, bankacılık, işletme, gayrimenkul ve uluslararası ticaret gibi alanlarda yüksek lisans programları yürütülmektedir. İşletme Yönetimi alanında devam eden doktora programına ek olarak, diğer alanlarda da doktora programlarının açılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

Bilimin ışığında, öğrencilerimizin akademik, sosyal ve kültürel gelişimlerini destekleyen faaliyetlerimize kararlılıkla devam etmekteyiz.

Prof. Dr. Sudi APAK
İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve
Yönetim Bilimler Fakültesi
Dekan V.

Editor'den

Editorial

Değerli Dergi Okurları,

İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi tarafından yayına hazırlanan Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ieSBAD) yılda en az iki kez açık erişimli olarak yayınlanmaktadır. Bu yedinci sayımız ile dergimiz beşinci yılına girmiş bulunmaktadır. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ieSBAD) artık Dergipark içerisinde yer almakta ve tüm süreçler Dergipark üzerinden yürütülmektedir. Dergide yayınlanan makalelere DOI numarası verilmektedir.

Dergimiz ülkemizin akademik hayatına ve toplumsal çalışmalarına katkı sunmak amacını taşımaktadır. Bu amaçla dergimizde “sosyal bilimler” alanına özgün katkıda bulunacak siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, uluslararası ticaret, uluslararası lojistik, güvenlik çalışmaları, kamu yönetimi ve yerel yönetimler ile insan bilimlerinin tüm alanlarında çalışmalara yer verilir. Dergide bilimsel etik çerçeve içerisinde kuramsal ve analitik özgün çalışmalar yanı sıra uygulamalı makaleler yayımlanmaktadır. Dergi akademisyenlerin yanı sıra uzman araştırmacıların Türkçe, İngilizce ve zaman zaman diğer dillerde bilimsel makalelerine de açık olacaktır. Dergimizi akademisyenlerin yanı sıra başta Esenyurt olmak üzere çevre ve ülkemizin kamu ve yerel politika yapıcılarına, sivil toplum kuruluşlarına ve tüm ilgililere de ulaşmayı amaçlamaktayız.

Dergimizin gelişme politikasının temelinde akademik ilkelere ve etik kurallara sıkı sıkıya bağlılık yer almaktadır. Akademik ve etik ilkeler uzun vadede derginin sürdürülebilirliğinde ve nitelikli bir akademik yayın olmasında kaldıraç işlevi görecektir. Bu bakımdan dergide yayınlanan makalelerin hakemlik süreçleri titizlikle yürütülmekte ve başta intihalin önlenmesi olmak üzere akademik ilkelere özen gösterilmektedir.

Bu sayımıza katkı sunan üniversitemizden ve üniversitemiz dışından yazarlara, derginin yayınında emek sarf etmiş herkese ve titiz çalışmalarıyla değer katan değerli hakemlerimize minnet ve teşekkürlerimizi sunarız. Gelecek sayımızda da değerli yazarların nitelikli çalışmalarını okurlarla buluşturabilmeyi dileriz.

Doç. Dr. Dikran M. ZENGİNKUZUCU

Baş Editör

Editor-in-Chief

İçindekiler Contents

2025, Cilt / Volume: 5, Sayı / Issue: 1

Dekanın Sözü ix
Dean's Words

Dekanın Sözü ix
Dean's Words

Genel Yayın Yönetmeninin Notu xi
Editor-in-Chief's Notes

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Havacılık Sektörü Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi: Adıyaman Havalimanı Örneği

Analysis of Burnout Levels of Aviation Industry Employees Based on Demographic Factors: The Case of Adıyaman Airport

Hakan KANTARCI, Ahmet Eren AYDIN, Hatice TEZCAN, Taha Can DEMİR 1-19

Turizmde Eğitim ve Kariyer Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliometrik Analizi

A Bibliometric Analysis of Studies on Education and Career in Tourism

Halil SUNAR, Alper ATEŞ 21-41

Enflasyonun Temel Finansal Tablolar Üzerindeki Etkisi ve Enflasyon Muhasebesi

Banking Industry-Specific Determinants of Türkiye's Credit Default SWAP

Servet SAY 43-56

An Empirical Examination of the Influence on Market Performance Indicators on Profitability

Piyasa Performans Göstergelerinin Karlılık Üzerindeki Etkisine Ampirik Bir Bakış

Fırat KINALI 57-73

Kuruluşun Hayalleri, Değişimin Gerçekliği, Sosyal Demokrasinin Tarihsel İzinde: Bir Vaka Olarak François Mitterrand

The Dreams of Foundation, The Reality of Change, Tracing The Historical Path of Social Democracy: The Case of François Mitterrand

Munise Nur AKTAN 75-90

Derleme Makaleleri / Review Articles

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Batılılaşma Serüveni

Turkey's Westernization Adventure from the Ottoman Empire to the Present

Elif ÖZDİLEK 91-112

HAVACILIK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK FAKTÖRLERE GÖRE İNCELENMESİ: ADİYAMAN HAVALİMANI ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF BURNOUT LEVELS OF AVIATION INDUSTRY EMPLOYEES BASED ON DEMOGRAPHIC FACTORS: THE CASE OF ADIYAMAN AIRPORT

Hakan KANTARCI

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

 hakankantarci@hotmail.com.tr

Hatice TEZCAN

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

 2220180002@iesu.edu.tr

Ahmet Eren AYDIN

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

 2320180034@iesu.edu.tr

Taha Can DEMİR

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

 2220180017@iesu.edu.tr

ÖZ

Günümüz hızlı yaşamının çalışma hayatına getirdiği bir kavram olarak tükenmişlik, uzun süreli iş stresi ve aşırı çalışma sonucunda çalışanların fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak yıpranması durumudur. Havacılık sektörü yapısı gereği iş yükünün fazla olduğu, zaman baskısının sürekli hissedildiği, yüksek emniyet algısı, kural ve prosedürlerin katılığı ve yüksek stres barındıran bir yapıya sahip olması çalışanları doğrudan etkilemekte ve zamanla onlarda tükenmişlik duygusunun artmasına neden olmaktadır. Tükenmişlik duygusu da motivasyon ve performans düşüklüğüne dolayısıyla verim kaybına yol açmaktadır. Bu çalışmada, Adıyaman Havalimanında çalışan personellerin tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılık olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular, Adıyaman havalimanında çalışan personellerin genel tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Sonuçlar cinsiyet, yaş, medeni durum ve gelir durumu değişkenlerine göre çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark olmadığını göstermiştir. Çalışanların eğitim düzeyleri değişkenine göre duyarsızlaşma alt boyutunda, lisans mezunu çalışanların tükenmişlik düzeylerinin diğer eğitim gruplarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tükenmişlik, Maslach Tükenmişlik Envanteri, Adıyaman Havalimanı, Çalışanlar, Havacılık sektörü.

ABSTRACT

Burnout, as a concept brought to working life by today's fast-paced life, is the physical, emotional and mental wear and tear of employees as a result of long-term work stress and overwork. Due to its structure, the aviation industry has a high workload, constant time pressure, high safety perception, strict rules and procedures, and high stress, which directly affects employees and leads to an increase in burnout over time. Burnout leads to low motivation and performance, and thus to loss of productivity. This study aims to determine if the burnout levels of the personnel working at Adıyaman Airport differ according to some variables. The findings showed that the general burnout levels of the personnel working at Adıyaman Airport were at a moderate level. The results showed that there was no significant difference between the burnout levels of the employees according to gender, age, marital status and income status variables. In the depersonalization sub-dimension according to the educational level of the employees, it was found that the burnout levels of the employees with bachelor's degree were higher than the other educational groups.

Keywords: Burnout, Maslach Burnout Inventory, Adıyaman Airport, Employees, Aviation industry.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 22.03.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 05.05.2025

Araştırma Makalesi/Research Paper

1. GİRİŞ

Profesyonel çalışma ortamlar iyi organize edilmediğinde ve yönetilmediğinde, çalışanları fiziken ve psikolojik olarak tüketen olumsuz sonuçlara yol açabilir. Tükenmişlik sendromu, günümüz toplumlarında en önemli psikososyal mesleki tehlikelerden biri haline gelmiş olup hem bireyler hem de kuruluşlar için önemli maliyetler üretmektedir (Simionato vd., 2019; Han vd., 2019; Epstein vd., 2020). Tükenmişliğin neden ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği sorusunu yanıtlamaya çalışan çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır (Pines, 2002; Llorens vd., 2005; Maslach, 2011; Golembiewski vd., 1983; Hatfield vd., 1993; Bakker ve Demerouti, 2017; Manzano ve Ramos, 2000). İnsandaki tükenmişliğin gelişimi özgüven ve özyeterlilik gibi bireysel değişkenlere bağlı olabilir. Bu sendrom bireyin mesleki hedeflere ulaşmada kendi yetkinliği konusunda şüphe duyması durumunda tetiklenir (Manzano-García ve Ayala-Calvo, 2013). Yine geçmişteki olumsuz başarısızlık deneyimleri çalışma için harici özveri eksikliği, tamamlanan başarılı çalışma hakkında olumlu geri bildirim eksikliği veya aşırı olumsuz eleştiri ve işteki zorluklar. Bu şekilde, etkililik krizleri düşük profesyonel tatmine yol açacaktır ve bu da zamanla sürdürülürse duygusal tükenmeye ve ardından stresle başa çıkmanın bir yolu olarak duyarsızlaşmaya neden olabilecektir (Llorens ve Salanova, 2011). Golembiewski ve diğerleri (1983)' ne göre ise tükenmişlik iş yükü veya rol belirsizliği gibi örgütsel stresörlerin veya risk faktörlerinin varlığı nedeniyle başlar ve öncesinde bazı bireyler başa çıkma stratejisi olarak örgütsel bağlılıklarında bir azalma gösterirler ki bu da duyarsızlaşmaya yol açabilir. Havacılık sektörü, beraberinde getirdiği yüksek stres ve yoğun çalışma temposu ile tükenmişlik sendromuna zemin hazırlayan bir alan olarak öne çıkmaktadır. İşin yoğun ve stresli olması veya işyerinin örgütsel faktörlerinin çalışanda tükenmişlik yaratma yeteneğine sahip olabilir. Ancak, belirli bireysel faktörlerin özgüven eksikliği veya problemlerle başa çıkma mekanizmalarının kullanımı gibi kişisel düzenleyici etkiler tükenmişliğin olumsuz etkisini azaltabilir (Edu-Valsania vd., 2022).

Tükenmişlik sendromu, profesyonel meslek mensuplarında sıklıkla gözlemlenen, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi ile belirginleşen bir durumdur. Bu durum, bireylerin yaşam kalitesini ciddi biçimde olumsuz etkileyebilir ve bu nedenle araştırmaları önem kazanmaktadır. İlk olarak Freudenberg (1974) tarafından tanımlanmış olan bu kavram, Maslach (1976) tarafından daha da derinlemesine ele alınmış ve sosyal bakım profesyonelleri arasında yorgunluk, alaycılık ve azalan bağlılığın kademeli bir süreci olarak literatürde geniş bir yankı bulmayı başarmıştır. Tükenmişlik kavramını Halbesleben ve Buckley (2004); duygusal bitkinlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissini azalmasıyla karakterize edilen iş stresine karşı psikolojik bir tepki olarak izah etmişlerdir. Montero- Marin ise tükenmişlik sendromunun her zaman aynı şekilde gelişmediğini ve aksine, çalışanların iş faaliyetlerine olan bağlılığına bağlı olarak telaşlı, mücadele edememe ve bitkin olmak üzere üç varyasyon olabileceğini öne sürmektedir (Edu-Valsania vd., 2022). Bu alt varyasyonlar, çalışanların işlerine olan bağlılık seviyelerinde kademeli bir bozulmanın olduğu ve uygulanacak müdahalenin seçilmesinde yankıları olan aşamalar olarak da anlaşılabilir (Montero-Marín vd., 2014). Bu teorik bakış açısından tükenmişlik, katılım seviyelerinde kademeli bir azalma ile gelişen bir durum olarak kabul edilir ve coşkudan ilgisizliğe doğru dönüşebilir (Montero-Marín vd., 2016). Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksikliği ile

karakterize etmektedirler. Duygusal tükenme, kişinin diğer insanlarla teması nedeniyle duygusal olarak tükenmişlik hissine atıfta bulunur ve tükenmişliğin merkezi gerginlik boyutudur. Duyarsızlaşma, kişinin hizmetinin veya bakımının alıcıları olan bu kişilere karşı olumsuz veya aşırı derecede kopuk bir tepki anlamına gelir. Son olarak, kişisel başarının azalması, kişinin işinde yeterlilik ve başarılı olma hissini azaltması anlamına gelir (Maslach & Leiter, 2008).

İnsan odaklı çalışma ortamlarında tükenmişlik sendromu üzerine gerçekleştirilen derinlemesine araştırmalar, sendromun etkilerini daha iyi anlamaya ve belirlemeye yardımcı olmuştur. Havacılık sektörü de yüksek stres seviyeleri, yoğun iş temposu ve hataya yer olmayan çalışma koşulları dolayısıyla tükenmişliğin sıkça incelendiği ve araştırıldığı alanlar arasında önemli bir yer kaplamaktadır. Çeşitli akademik çalışmalarda, havacılık çalışanlarının karşılaştığı duygusal ve zihinsel yüklerin, iş tatminsizliği gibi unsurların ve yüksek hata riski faktörlerinin, tükenmişliği tetikleyici etkileri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, kültürel ve organizasyonel yapının tükenmişlik sendromu üzerindeki etkileri de teorik çerçevede önemli bir yer tutmakta ve bu konu üzerindeki bilimsel çalışmalar, tükenmişliğin önlenmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Tükenmişliğin tanınması ve onunla başa çıkabilme becerilerinin artırılması, bireylerin mesleki yaşam kalitesini yükseltmek adına kritik bir öneme sahiptir (Uslu, 2021; Bulut, 2023; Elmadibi, 2022).

Havacılık sektöründe mesleki tükenmişlik üzerine yapılan araştırmalar, çalışanların cinsiyet, yaş, medeni durum ve deneyim düzeyleri gibi faktörlere bağlı olarak farklı tükenmişlik seviyeleri yaşadığını göstermektedir. Southwest havayolları uçuş görevlisi olarak çalışanların yaşam tarzlarının tükenmişlik seviyelerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada yeni işe alınan uçuş görevlilerinin 2020 ve 2021'de işe alınanlara göre daha az tükenmişlik yaşadığını ve aktarmalı uçuşlarda iş arkadaşlarıyla zaman geçirmenin daha düşük tükenmişlik seviyeleri ile ilişkili olduğunu ve ergenlik yaşında çocukları olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Light, 2023).

Kızılcan ve Demiral (2021), kabin ekipleri üzerinde yürüttükleri çalışmada cinsiyetin tükenmişlik alt boyutları üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığını, ancak yaşın önemli bir değişken olduğunu tespit etmiştir. Genç ve tecrübesiz çalışanlar daha yüksek tükenmişlik seviyeleri yaşarken, deneyim kazandıkça tükenmişlik düzeyinin azaldığı gözlemlenmiştir (Kızılcan & Demiral, 2021; Tuna, 2019). Benzer şekilde, Konak'ın (2020) çalışması da yaşın tükenmişlik düzeyleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Medeni durumun tükenmişlik seviyeleri üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı belirlenmiştir (Kızılcan & Demiral, 2021; Konak, 2020; Şahin, 2014). Eğitim seviyesi açısından yapılan araştırmalarda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Kadioğlu, 2019). Bununla birlikte, müşterilerle doğrudan iletişimde olan kabin ekipleri, yer hizmetleri çalışanları, hava trafik kontrolörleri ve uçak bakım teknisyenlerinin daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadığı belirlenmiştir (Kızılcan ve Demiral, 2021; Tuna, 2019; Öztürk, 2019). Çiftçi (2017) tarafından yapılan çalışmada, Adıyaman Havalimanı'nın örgütsel sağlığı ve çalışanlarının iş tatmin düzeyleri analiz edilmiştir. Çalışma, havalimanı çalışanlarının iş tatminini etkileyen faktörleri ve bu tatminin örgütsel sağlık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda, çalışanların iş tatmin düzeylerinin, genel örgütsel sağlık ile güçlü bir ilişki içinde olduğu bulunmuştur. İş tatmini yüksek olan çalışanların, örgütsel sağlık açısından daha olumlu değerlendirmeler yaptığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çalışanların bireysel özellikleri ve

örgütsel faktörler arasında etkileşimlerin olduğu, bu etkileşimlerin havalimanının genel verimliliği ve operasyonel başarısına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu araştırma, havacılık sektöründe iş tatmini ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkiye yönelik değerli veriler sunmaktadır.

Adıyaman Havalimanı özelinde ele alınacak olan bu inceleme, yerel ölçekli bir perspektif sunarak, bu sektörde çalışan bireylerin karşılaştığı zorlukları ve tükenmişlik durumlarını irdelemeyi hedeflemektedir. Küreselleşmenin etkisiyle artan hava yolu taşımacılığı ve rekabetin getirdiği yük, çalışanların psikolojik ve fiziksel sağlıkları üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. Bu durum hem iş performansını hem de genel yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Bireylerin içinde bulunduğu bu zorlu şartların ve stres faktörlerinin etkilerini daha iyi anlamak adına, çeşitli araştırmalar ışığında çıkarımlar yapılması önemlidir. Çalışmanın odağı, havacılık sektörü çalışanlarının yaşadığı tükenmişliğin, iş performansı ve genel refah seviyeleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu bağlamda, tükenmişlik kavramı ve Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin tespitinin önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü, sektördeki bireylerin karşılaştığı sorunlar hakkında daha derinlemesine bir anlayış geliştirilecek ve bu konuda çözüm önerileri üzerinde durulması sağlana bilecektir. Ayrıca, tükenmişlik sendromunun giderilmesine yönelik stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması için yol haritası oluşturulmasına da katkı sağlayacak olması bakımından da bu çalışma önemlidir. Çalışmanın bulgularının ve sonucunun havacılık sektöründe daha sürdürülebilir bir çalışma ortamı oluşturulmasına katkı sağlayabileceği ifade edilebilir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada, Aralık 2024 Tarihinde Adıyaman Havalimanında çalışan personellerin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri hangi düzeydedir?
- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri yaşa göre farklılık göstermekte midir?
- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir?
- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri medeni duruma göre farklılık göstermekte midir?
- Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri gelir durumuna göre farklılık göstermekte midir?)

3. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu çalışmada bir durumu, olayı ya da olguyu olduğu gibi tanımlamaya yönelik bir araştırma modeli olan betimsel tarama modeli kullanıldı. Bu modelde, araştırmacı mevcut durumu ya da

geçmişte var olan bir durumu betimleyerek, herhangi bir değişkeni değiştirmeden veya müdahale etmeden analiz yapar (Büyüköztürk, 2024).

Araştırmanın çalışma grubunu 2024 Yılı Aralık ayında Adıyaman Havalimanında çalışan gönüllü 62 personel oluşturmaktadır.

3.2. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve “Maslach Tükenmişlik Envanteri” ölçeği kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim durumu, gelir durumu gibi demografik bilgiler yer almaktadır. Havalimanı çalışanlarının tükenmişliklerini ölçmek için, Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Ergin (1992) tarafından yapılan, 22 maddeden oluşan Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach-alpha güvenirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach-alpha güvenirlik katsayısı 0,82 olarak saptanmıştır. Maddedeki ifadeler 5’li Likert tipi ölçek esas alınarak derecelendirilmiştir. Ölçek üç alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci alt boyut olan “duygusal tükenme” boyutu 8 ifade, ikinci alt boyut olan “duyarsızlaşma” boyutu 6 ifade ve üçüncü alt boyut olan “kişisel başarı” boyutu ise 8 ifaden oluşmaktadır (Çam, 1992).

3.3. VERİLERİN ANALİZİ

Yüz yüze toplanan verilerin elektronik ortama aktarılmasında Yılmaz (2007) ve Şencan (2019) tarafından kullanılan yaklaşım dikkate alınarak duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları ifadelerinde “Hiç bir zaman” cevabına 1, “Çok nadir” cevabına 2, “Bazen” cevabına 3, “Çoğu Zaman” cevabına 4 ve “Her zaman” cevabını verenlere ise 5 puan verilmiş iken, kişisel başarı alt boyutunu oluşturan ifadeler tersine çevrilerek “Hiç bir zaman” cevabına 5, “Çok nadir” cevabına 4, “Bazen” cevabına 3, “Çoğu Zaman” cevabına 2 ve “Her zaman” cevabını verenlere ise 1 puan verilmiştir. Bu nedenle çalışmada kişisel başarı alt boyutu kişisel başarısızlık olarak ele alınmıştır. Bu şekildeki düzenlemeye ilişkin “Maslach Tükenmişlik Envanteri” ölçeğinin seçeneklere karşılık gelen puanları Yılmaz (2007) tarafından oluşturulmuş ve puan ortalaması 1,00-1,80 ise “çok az tükenmiş”, 1,81-2,60 ise “az tükenmiş”, 2,61-3,40 ise “orta düzeyde tükenmiş”, 3,41-4,20 ise “çoğunlukla tükenmiş”, 4,21-5,00 ise “fazla tükenmiş” şeklinde değerlendirilmiştir. Verilerin bilgisayar ortamına aktarılmasından sonra SPSS istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi kapsamında öncelikle betimsel istatistikler hesaplanarak, verilerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri belirlenmiştir. Değişkenlere bağlı olarak, değişkenler arasındaki farklılıkların ikili karşılaştırmalar için t-Testi ve tek yönlü varyans analizi için ise ANOVA testi kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan bu teknikler betimsel istatistik kapsamındadır (Büyüköztürk, 2024).

Bu çalışma kapsamında gönüllü katılımcıların demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1 de verilmektedir.

Tablo 1: Demografik değişkenlere göre frekans ve yüzde dağılımları

	Değişken	N	%
Cinsiyet	Kadın	16	25,8
	Erkek	46	74,2
Yaş	15-25	11	17,7
	26-35	25	40,3
	36-45	18	29
	56-65	8	12,9
Medeni Durum	Evli	34	54,8
	Bekar	28	45,2
Eğitim Durumu	Lise	15	24,2
	Ön lisans	10	16,1
	Lisans	32	51,6
	Yüksek Lisans	5	8,1
Gelir Düzeyi	0 – 20000 TL	6	9,7
	20001 – 40000TL	18	29
	40001– 60000TL	9	14,5
	60001– 80000TL	20	32,3
	80001– Üstü TL	9	14,5

Tablo 1 analiz edildiğinde; cinsiyet değişkenine göre oran olarak erkeklerin %74,2 ile kadınlara göre daha fazla olduğu, yaş değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %40,3 ile 26-35 yaş, en az orana sahip grubu ise %12,9 ile 56-65 yaş grubunun oluşturduğu görülmektedir. Yine bir başka değişken olan medeni durum değişkenine göre ise evli olanların oranı %54,8 ile, bekar olanlara göre kısmen fazla olduğu ifade edilebilir. Öğrenim durumu değişkenine göre ise en fazla orana sahip grubu %51,6 ile lisans mezunları, en az orana sahip grubu ise %8,1 ile Yüksek lisans mezunu oluşturmaktadır. Gelir düzeyi değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %32,3 ile 60001-80000, en az orana sahip grubu ise %14,5 ile 40001-60000 ile 80001-üstü grupları oluşturmaktadır.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sorularına verilen cevaplardan elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Adıyaman havalimanı çalışanlarının Maslach Tükenmişlik Envanteri ölçeğinden (MTEÖ) aldıkları puanların aritmetik ortalamaları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2:Havalimanı çalışanlarının MTEÖ puanlarının ortalama değerleri

	N	Minimum	Maksimum	$\bar{X}$	S
Duygusal tükenme	62	1,00	4,63	2,4153	0,8707
Duyarsızlaşma	62	1,33	4,83	2,3629	0,7715
Kişisel başarısızlık	62	2,25	4,50	3,5343	0,5877
Genel Tükenmişlik	62	1,82	4,27	2,8079	0,5585

Tablo 2 incelendiğinde havalimanı çalışanlarının genel MTEÖ puanlarının 1,82 ile 4,27 puan arasında değiştiği ve aritmetik ortalamasının 2,81 olduğu görülür. Bu bulguya göre ve ölçeğin alt boyutları “duygusal tükenme” ve “duyarsızlaşma” alt boyutlarında “az tükenmiş”, “kişisel başarısızlık” alt boyutunda ise “çoğunlukla tükenmiş” boyutunda olduğu söylenebilir. Çalışanların genel tükenmişlik düzeylerinin ise orta düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Cinsiyet değişkenine göre havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri arasında farkın olup olmadığına ilişkin t-Testi sonucu Tablo 3 de görülmektedir.

Tablo 3: MTEÖ ölçek puanlarının cinsiyete göre t -Testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t	p
Duygusal tükenme	Kadın	16	2,5156	1,0615	0,532	0,597
	Erkek	46	2,3804	0,8044		
Duyarsızlaşma	Kadın	16	2,4896	1,11964	0,760	0,450
	Erkek	46	2,3188	0,61747		
Kişisel başarısızlık	Kadın	16	3,3593	0,5698	-1,393	0,169
	Erkek	46	3,5951	0,5875		
Genel Tükenmişlik	Kadın	16	2,8153	0,7705	0,61	0,951
	Erkek	46	2,8053	0,4743		

P>0,05

Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre hem genel ölçekte hem de ölçeğin alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($p=0,95>0,05$). Erkek çalışanlar ile kadın çalışanların MTEÖ genel tükenmişlik puan ortalamaları birbirlerine oldukça yakın oldukları, duyarsızlaşma ve duygusal tükenmişlik alt boyutunda kadınların ortalama puanlarının yüksek, kişisel başarısızlık alt boyutunda ise erkek çalışanların ortalama puanlarının daha yüksek olduğu Tablo 3’ ün analizinden elde edilmiştir. Bu çalışmada, erkek ve kadın çalışanlar arasında tükenmişlik düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin puan ortalamasının yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4:MTEÖ Puan Ortalamalarının Yaş Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler toplamı	SD	Kareler Ort.	F	P
Duygusal Tükenme	Gruplar arası	1,991	3	0,664	0,870	0,462
	Grup içi	44,252	58	0,763		
	Toplam	46,243	61			
Duyarsızlaşma	Gruplar arası	3,895	3	1,298	2,323	0,084
	Grup içi	32,412	58	0,559		
	Toplam	36,307	61			
Kişisel Başarısızlık	Gruplar arası	1,355	3	0,452	1,329	0,274
	Grup içi	19,713	58	0,340		
	Toplam	21,068	61			
Genel Tükenmişlik	Gruplar arası	1,340	3	49,287	1,464	0,234
	Grup içi	17,691	58	82,054		
	Toplam	19,031	61			

(15-25 yaş=11 çalışan; 26-35 yaş=25 çalışan; 36-45 yaş=18 çalışan; 46-55 yaş=8 çalışan)

Tablo 4 incelendiğinde havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin yaş değişkenine göre hem genel tükenmişlik hem de ölçeğin alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($P>0,05$). Bu bulguya göre havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini yaş faktörünün etkilemediği söylenebilir.

Eğitim düzeyi değişkenine göre havalimanı çalışanlarının MTEÖ puan ortalamaları arasında fark olup olmadığına ilişkin Anova testi sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5:Havalimanı Çalışanlarının MTEÖ Puan Ortalamalarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler toplamı	SD	Kareler Ort.	F	P
Duygusal Tükenme	Gruplar arası	1,789	3	0,596	0,778	0,511
	Grup içi	44,454	58	0,766		
	Toplam	46,243	61			
Duyarsızlaşma	Gruplar arası	5,455	3	1,818	3,418	0,023*
	Grup içi	30,852	58	0,532		
	Toplam	36,307	61			
Kişisel Başarısızlık	Gruplar arası	1,640	3	0,547	1,425	0,245
	Grup içi	22,239	58	0,383		
	Toplam	23,878	61			
Genel Tükenmişlik	Gruplar arası	1,608	3	0,536	1,784	0,160
	Grup içi	17,423	58	0,300		
	Toplam	19,031	61			

(Yüksek lisans=5 çalışan; Lisans=32 çalışan; Ön lisans=10 çalışan; Lise=15 çalışan)

Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin MTEÖ puan ortalamaları arasında eğitim düzeyi değişkenine göre duygusal tükenme, kişisel başarısızlık alt boyutlarında ve genel tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir fark olmadığı ($P>0,05$), duyarsızlaşma alt boyutunda ise anlamlı fark olduğu ($P<0,05$) Tablo 5'te görülmektedir. Söz konusu bu farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffé testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Havalimanı Çalışanlarının Eğitim Düzeyi Değişkeni göre MTEÖ Ölçeğinin Duyarsızlaşma Alt Boyutuna Yönelik Scheffé Testi Sonuçları

	Gruplar	Ortalama Fark	Standart Hata	P
Duyarsızlaşma	Ön lisans–Lisans	0,8302	0,2642	0,027*
	Ön lisans–Lise	0,7667	0,2977	0,097
	Ön lisans–Yüksek Lisans	0,7000	0,3994	0,389

P<0,05

Tablo 6 incelendiğinde ölçeğin duyarsızlaşma alt boyutunda ön lisans mezunları ile lisans mezunları arasında istatistiksel olarak ön lisans mezunları lehine anlamlı ($p<0,05$) bir fark vardır. Bu bulguya göre çalışanlarda lisans mezunu olanların ön lisans mezunu olanlardan daha duyarlı olduğu ifade edilebilir.

Medeni durumuna göre havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri arasında fark gösterip göstermediğine ilişkin yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7:MTEÖ Puan Ortalamalarının Çalışanların Medeni Durum Değişkenine göre t -Testi sonuçları Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	S	t	p
Duygusal tükenme	Evli	34	2,4779	0,85140	0,621	0,537
	Bekar	28	2,3393	0,90322		
Duyarsızlaşma	Evli	34	2,4216	0,69174	0,657	0,514
	Bekar	28	2,2917	0,86617		
Kişisel başarısızlık	Evli	34	3,5993	0,61220	1,592	0,117
	Bekar	28	3,3482	0,62487		
Genel Tükenmişlik	Evli	34	2,9024	0,53140	1,482	0,144
	Bekar	28	2,6932	0,57862		

P>0,05

Havalimanı çalışanlarının evli veya bekar olmalarının tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark oluşturmadığı Tablo 7’nin analizinden ifade edilebilir. Ancak MTEÖ ölçeğinin hem alt boyutlarında hem de genel tükenmişlik düzeylerinde evli olanların tükenmişlik düzeyleri ortalama puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Gelir durumuna göre havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri arasında fark gösterip göstermediğine yönelik yapılan Anova testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8:MTEÖ Puan Ortalamalarının Gelir Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları

	Varyans Kaynağı	Kareler toplamı	SD	Kareler ort.	F	P
Duygusal Tükenme	Gruplar arası	5,357	4	1,339	1,867	0,129
	Grup içi	40,886	57	0,717		
	Toplam	46,243	61			
Duyarsızlaşma	Gruplar arası	0,862	4	0,216	0,347	0,845
	Grup içi	35,445	57	0,622		
	Toplam	36,307	61			
Kişisel Başarısızlık	Gruplar arası	1,781	4	0,445	1,148	0,343
	Grup içi	22,098	57	0,388		
	Toplam	23,878	61			
Genel Tükenmişlik	Gruplar arası	0,463	4	0,116	0,355	0,839
	Grup içi	18,568	57	0,326		
	Toplam	19,031	61			

(20.000 TL altı = 6 çalışan; 20.001 – 40.000 TL=18 çalışan; 40.001– 60.000 TL=9 çalışan; 60.001– 80.000 TL=20 çalışan; 80.001 TL- Üstü = 9 çalışan)

Tablo 8 analiz edildiğinde havalimanı çalışanlarının gelir durumları ile tükenmişlik düzeyleri arasında (hem genel tükenmişlikte hem de ölçeğin alt boyutlarında) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülür ($P>0.05$).

5. TARTIŞMA

Havalimanı çalışanları, gece vardiyaları, düzensiz mesai saatleri, uçuşların zamanında gerçekleşmesi için hızlı ve hatasız çalışma beklentisi, öfkeli veya memnuniyetsiz yolcularla sık sık muhatap olma gibi yüksek stresli ve yoğun tempolu bir iş ortamında çalıştıkları için mesleki tükenmişlik riski oldukça yüksektir (Karanfil, 2024). Bu araştırmada, Adıyaman Havalimanı çalışanlarının genel tükenmişlik düzeylerinin “orta düzeyde” ($\bar{X}=2,81$) olduğu saptandı (Tablo 1). Ölçeğin duygusal tükenme ($\bar{X}=2,42$) ve duyarsızlaşma ($\bar{X}=2,36$) alt boyutlarında çalışanların mesleki tükenmişlik düzeylerinin “az tükenmiş” seviyesinde, ancak ölçeğin kişisel başarısızlık alt boyutunda ise çalışanların tükenmişlik düzeylerinin ($\bar{X}=3,53$) “çoğunlukla tükenmiş” seviyesinde olduğu belirlendi. Kabin memurlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan araştırmada kabin memurlarının genel tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tuna, 2019). Bu sonuç bizim çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. Benzer durum sınıf öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmada da tespit edilmiştir (Dönmez ve İlgar, 2020). Okat ve Koçak(2019) yiyecek içecek işletmeleri çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapmış oldukları araştırmada da çalışanların tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu çalışmanın sonuçları ile farklılık gösteren araştırmalar da mevcuttur. Yılmaz (2023) havacılık sektörü yer hizmetlerinde vardiyalı çalışanların mesleki tükenmişliklerinin belirlenmesine yönelik yapmış olduğu çalışmada çalışanların genel tükenmişlik düzeyinin yüksek oranda olduğunu saptamıştır. Yer hizmetlerinde çalışan personel ile uçuş hizmetlerinde çalışan personelin tükenmişlik düzeyleri arasındaki farklılığı belirlemeye yönelik yapılan çalışmada hem yer hizmetleri çalışanların hem de uçuş hizmetleri çalışanlarının genel tükenmişlik düzeylerinin az tükenmiş seviyesinde oldukları saptanmıştır (Özaslan Çalışkan, 2016). Sonuç olarak, bu çalışmada tespit edilen çalışanların orta düzeydeki tükenmişlik bulgusu hem önceki araştırmalarla uyumlu hem de bazı açılardan farklılık gösteren yönleri sahip olduğu ifade

edilebilir. Havalimanı çalışanlarının genel tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde tespit edilmiş olması onların tükenmişlik oranının tamamen göz ardı edilmemesi gerektiği de unutulmamalıdır. Çalışanların belirli bir seviyede tükenmişlik yaşaması, uzun vadede iş verimliliğini ve çalışan memnuniyetini olumsuz etkileyebileceği açıktır. Dolayısıyla, havalimanı yönetiminin çalışanların tükenmişliğini en aza indirmek için önleyici stratejiler geliştirmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, erkek ve kadın çalışanlar arasında tükenmişlik düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (Tablo 3). Yani, cinsiyet tükenmişlik üzerinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmamıştır. İsrail’de yapılan bir çalışmada, havalimanında çalışan 100 güvenlik görevlisinin tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark oluşturmadığını ortaya koymuştur (Rosenbloom vd., 2016). Kabin ekibinin mesleki tükenmişlik düzeyinin belirlenmesine yönelik bir başka çalışmada da kabin ekibi çalışanlarının cinsiyetleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Kızılcan ve Demiral, (2021). Benzer durum önceki çalışmalarda da saptanmıştır (Yıldız Kırılmaz vd., 2003; Girgin, 2010; Şahin, 2014; Cinay, 2015; Özgül ve Atan, 2016; Tuna, 2019). Pilotların tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada cinsiyetin pilotların tükenmişliklerini etkileyen bir değişken olmadığını ortaya koymuştur (Yönt, 2022). Ancak çalışanların tükenmişlik düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğunu saptayan çalışmalarda vardır. Yılmaz (2022)’ın yolcu hizmetleri çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada mesleki tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre erkeklerin lehine istatistiksel olarak farklılaştığını saptamıştır. Sonuç olarak bu çalışmada da cinsiyet değişkeni ile çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamadığı söylenebilir.

Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ile farklı yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Tablo 4). Bu sonuca göre havalimanı çalışanlarının genç veya yaşlı olmalarının tükenmişlik düzeylerinde belirleyici bir etkisi olmadığını söylenebilir. Benzer bir durum Ahola vd. (2006)’nin Finlandiya’da 30-64 yaş aralığındaki 2000 sağlık çalışanı üzerinde yapmış oldukları çalışmada da yaşın genel olarak çalışanların mesleki tükenmişliğini etkilemediğini tespit etmişlerdir. Yine ülkemizde eğitim müfettişi yardımcılarının mesleki tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada da yaş faktörünün mesleki tükenmişlik üzerinde etkili olmadığı saptanmıştır (Yıldırım ve Ekinci, 2012). Ancak Sudu Arabistan havayolları çalışanları üzerine yapılan bir çalışmada yaş kategorisine göre anlamlı fark olduğu (31-45 yaş aralığındaki çalışanlardan 46 yaş ve üzeri çalışanlardan daha fazla tükenmişlik düzeyine sahip olduğu) belirlenmiştir (Ekore vd., 2020). Yine yolcu hizmetleri çalışanlarının tükenmişliğine ilişkin yapılan başka bir çalışmada yaş aralıkları arttıkça buna bağlı olarak mesleki tükenmişlik düzeyleri puan ortalamasının arttığı tespit edilmiştir (Yılmaz, 2022). Buna karşın pilotların yaş değişkenine göre mesleki tükenmişlik düzeylerine ilişkin yapılan analizde, 26-30 yaş arasındaki pilotların en yüksek ortalamaya, 61 yaş ve üzerindeki pilotların ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür (Yönt, 2022). Yine pilotların tükenmişliği ile yapılan başka bir çalışmada da 51-65 yaş grubunun 21-35 ve 36-50 yaş grubundan daha yüksek tükenmişlik puan ortalamasına sahip olduğu saptanmıştır (Light, 2023). Dolayısıyla mesleki tükenmişlik ile çalışanların yaş durumları arasında anlamlı fark bazı çalışmalarda farklı yaş grupları arasında var iken birçok çalışmada da bizim çalışmanın sonuçları ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Eğitim durumu değişkenine göre havalimanı çalışanlarının duygusal tükenme, kişisel başarısızlık alt boyutlarında ve genel tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir fark olmadığı, duyarsızlaşma alt boyutunda ise anlamlı fark olduğu saptandı (Tablo 5). MTEÖ ölçeğinin duyarsızlaşma alt boyutu puan ortalamasında, ön lisans mezunu çalışanların tükenmişlik düzeylerinin lisans mezunu çalışanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6). Basım ve Şeşen (2006)' in iki üniversite hastanesi ile iki devlet hastanesinde çalışan hemşirelerin mesleki tükenmişliklerinin belirlenmesine yönelik yapmış oldukları araştırmada eğitim düzeyi arttıkça tükenmişlik düzeyinin azaldığını saptamışlardır. Sağlık çalışanlarının tükenmişliğine yönelik yapılan bir başka çalışmada ise sağlık çalışanların eğitim düzeyleri arttıkça duyarsızlaşma puan ortalamalarının arttığı görülmüştür (Türkmenoğlu ve Sümer, 2017). Araştırmacılar tarafından bu sonuç eğitim düzeyi yüksek çalışanların, eğitim düzeyi düşük çalışanlara göre, işe ilişkin beklentilerinin görece daha yüksek olması ve bu beklentilerin zaman içerisinde karşılanmaması nedeniyle tükenmişlik olgusuyla daha fazla karşı karşıya kaldıkları şeklinde yorumlanmıştır (Okat ve Koçak, 2019; Yılmaz, 2023). Buradaki tartışma sonucunda çalışanların eğitim düzeyleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında ilişkinin farklılık gösterdiği ifade edilebilir.

Havalimanı çalışanlarının medeni durumlarının tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur (Tablo 7). Uçak bakım teknisyenleri üzerine yapılan bir araştırmada da medeni duruma göre bakım teknisyenlerinin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Çoban ve Aydoğdu, 2020). Bu sonuç bizim araştırmanın sonucu ile uyumludur. Yine hemşirelerin tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan başka bir çalışmada da çalışanların medeni durumunun genel tükenmişlik düzeyi üzerinde anlamlı etki oluşturmadığı saptanmıştır (Kılınç, 2024). Kızılcan ve Mirak (2022)'in pilotların tükenmişliklerinin belirlenmesine yönelik yapmış oldukları araştırmada medeni durumun tükenmişlik üzerinde anlamlı fark oluşturmadığını saptamışlardır. Ancak, farklı sonuçların elde edildiği araştırmalar da mevcuttur. Şeker (2019) avukatların mesleki tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmada bekar çalışanların evli çalışanlara göre tükenmişliklerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer sonuç kabin ekibinin mesleki tükenmişlik seviyesinin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmada da saptanmıştır (Kızılcan ve Demiral, 2021). Yolcu hizmetlerinin tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan bir başka çalışmada, bekar çalışanların ($\bar{X}=3,39$) evli çalışanlara ($\bar{X}=3,46$ ortalama) göre mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında evli çalışanlar lehine anlamlı fark olduğu saptanmıştır (Yılmaz, M. K. 2022). Çin'de farklı mesleklerde çalışanların tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan bir başka araştırmada da bekar ve evli bireyler arasındaki tükenmişlik seviyelerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Liu & Jipeng, 2021). Sonuç olarak çalışanların tükenmişlik düzeyleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı konusu bu çalışmada ve diğer araştırmacılar tarafından net olarak ortaya konulamadığı söylenebilir.

Gelir durumuna göre havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri arasında fark gösterip göstermediğine yönelik yapılan analizlerde hem ölçeğin alt boyutunda hem de genel tükenmişlik düzeyinde anlamlı fark olmadığı saptandı (Tablo 8). Din görevlilerinin çeşitli değişkenlere göre tükenmişlik düzeyini belirlemek için yapılan çalışmada da ekonomik durum ile genel tükenmişlik arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Kayıklık, 2007). Muhasebe çalışanlarının tükenmişlik düzeylerine yönelik yapılan bir araştırmada gelir düzeyi düşük olanların, gelir düzeyi yüksek olanlara oranla mesleki tükenmişliklerinin anlamlı düzeyde yüksek tükenmişlik

gösterdikleri saptanmıştır (Ay ve Avşaroğlu, 2010). Yolcu hizmetleri çalışanlarının tükenmişlikleri ile gelir durumları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada genel mesleki tükenmişlik düzeylerinin gelir seviyesine göre kademeli olarak artış gösterdiği belirlenmiştir (Yılmaz, 2022). Çalışanların gelir durumları ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki birçok çalışmada gelir durumu ile tükenmişlik arasında anlamlı fark bulunmasına rağmen (Schaufeli ve Bakker, 2004; Maslach ve Leiter, 2016; Okat ve Koçak, 2019) bizim çalışmamızda fark olmadığı yönündedir. Bu durumun nedeni, mesleki tükenmişliğin çok boyutlu bir kavram olması olarak görülebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonuçları Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Orta düzeyde tükenmişlik yaşayan çalışanlar hala üretken olabilir, ancak zamanla tükenmişlik seviyesi artabilir. Eğer bu durum iyi yönetilemezse, yüksek tükenmişlik düzeyine ulaşarak işten kopma, sağlık sorunları ya da motivasyon kaybı gibi daha ciddi etkiler ortaya çıkabilir ve iş verimi düşebilir. Çalışanların tükenmişlik riskinin azaltılabilmesi için çalışanlara yönelik iş yeri danışmanlık hizmetlerinin artırılması önerilebilir.

Araştırmanın sonuçları, Adıyaman Havalimanı çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin bazı demografik faktörlerden bağımsız olduğunu ancak eğitim durumunun etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, havalimanı çalışanların mesleki tükenmişlik riskinin azaltılabilmesi için çalışanlara yönelik düzenli psikolojik destek hizmetleri sağlanabilir.

Özellikle lisans mezunu çalışanlar arasında gözlemlenen duyarsızlaşma eğilimini azaltmak amacıyla, tükenmişlik, stres yönetimi ve sağlıklı iş yaşamı konularında eğitim seminerleri düzenlenebilir.

Bu çalışma, Adıyaman Havalimanı çalışanları ile sınırlı iken, farklı havalimanları ve sektörler arasında karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, tükenmişlik nedenlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, uzun süreli takip çalışmalarının yapılması, tükenmişlik düzeylerindeki değişimlerin izlenebilmesi açısından önerilebilir.

YAZAR KATKILARI

HK - %50, AEA - %25, HT- %12,5, TCD - %12,5.

FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahola, K. vd.(2006). Burnout in the general population. Results from the finnish health 2000 study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41(1), 11-7. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-005-0011-5>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Ay, M. ve Avşaroğlu, S. (2010). Muhasebe çalışanlarının mesleki tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumlarının incelenmesi 1- Mesleki tükenmişlik düzeyleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Bakker, A. B., ve Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of occupational health psychology*, 22(3), 273. <https://psycnet.apa.org/buy/2016-48454-001>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2006). Mesleki tükenmişlikte bazı demografik değişkenlerin etkisi: Kamuda bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(2), 15 – 23. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39839/472374#article_cite, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Bulut, G. (2023). 2000’li yıllarda Türk dizi sektörü çalışma ilişkileri ve koşullarına eleştirel bir bakış. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 9(18),. <https://doi.org/10.52096/jsrbs.9.18.27>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Büyüköztürk, Ş. (2024). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni., SPSS uygulamaları ve yorum (31. bs.). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cinay, F. (2015). İlkokul öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. (Yüksek Lisans Tezi).Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çam, O. (1992). Hemşireleri Mesleki Yaşamları Nasıl Etkiliyor? Tükenmişlik ne demektir? *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 60-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egehemsire/issue/49653/636601>, (Erişim Tarihi: 12 Mart 2025).
- Çiftçi, H. (2017). Adıyaman Havalimanının Örgütsel Sağlığı ve Çalışanlarının İş Tatmin Düzeylerinin Analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 463-478. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhbsd/issue/35995/403939>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025).
- Çoban, R. ve Aydoğdu, T. (2020). Havacılık Sektöründe Zaman Baskısının Teknostrese Etkisi: Uçak Bakım Teknisyenleri Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 2442-2460. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/1158>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025).
- Dönmez, İ. ve İlgar, M.Z.(2020). Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Hatay İskenderun İlçesi Örneği. *Biruni Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsebd/issue/65317/1006362>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025).

- Edú-Valsania, S., Laguia, A. ve Moriano, J.A. (2022). Burnout: A Review of Theory and Measurement. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19(3), 1780, 1-27. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031780>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025).
- E Kore, JO. Allui, A. Al. Shareef, S. ve Zawawi R. (2020). A cross-sectional investigation of prevalence of occupational burnout in Saudi aviation industry. *International Journal of Engineering Business Management*, 12, 1-8. <https://doi.org/10.1177/1847979020946919>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025).
- Elmadibi, A. (2022). Duygusal emek davranışları ve tükenmişlik düzeyleri ile emeklilik kararı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bağımsız çalışanlar üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Epstein, E.G., Haizlip, J., Liaschenko, J., Zhao, D., Bennett, R. ve Marshall, M.F. (2020). Moral distress, mattering, and secondary traumatic stress in provider burnout: A call for moral community. *AACN Adv. Crit. Care*, 31, 146–157. <https://doi.org/10.4037/aacnacc2020285>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Ergin, C. (1992). *Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması*. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Kongre Düzenleme Kurulu ve Türk Psikoloji Derneğı Yayını, Ankara.
- Fiscaoeconomia, 6(2), 895-908. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1088274>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Freudenberger, H.J. (1974). Staff Burnout. *Journal of Social Issues*, S.159- 165. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Girgin, G. (2010). Öğretmenlerde tükenmişliğe etki eden faktörlerin araştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 32-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6146/82502>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Golembiewski, R.T., Munzenrider, R. ve Carter, D. (1983). Phases of progressive burnout and their work site covariants: Critical issues in OD research and praxis. *J. Appl. Behav. Sci.*, 19, 461–481 <https://doi.org/10.1177/002188638301900408>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Han, S. vd. (2019). Estimating the attributable cost of physician burnout in the United States. *Ann. Intern. Med.* 170, 784–790. <https://doi.org/10.7326/m18-1422>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Hatfield, E., Cacioppo, J.T. ve Rapson, R.L. (1993). Emotional contagion. *Curr. Dir. Psychol. Sci.*, 2, 96–100. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10770953>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Jonathon R.B., Halbesleben, J.R.B. ve M. Ronald Buckley, M.R. (2004). Burnout in Organizational Life. *Journal of Management*, 30(6), 859-879. <https://doi.org/10.1016/j.jm.2004.06.004>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).

- Kadioğlu, R. (2019), Havacılık Organizasyonlarında Çalışan Lojistik Profesyonellerinde İş Doyumu Ve Tükenmişlik: Kokpit Ve Kabin Personelleri Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Karanfil, S.Mumlu (2024). Sivil Havacılıkta Gece Çalışmasının İş Yaşam Dengesi, Algılanan Stres ve Mental İyi Oluş Açısından Değerlendirilmesi. İşletme Araştırma Dergisi, C:16, Si 2 S.1116-1134.
- Kayıklık, H. (2007). Din görevlilerinde tükenmişlik. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (2), 1-19. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4173/55030>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Kılınç, A.G. (2024). Çalışanların Tükenmişlik Düzeyi Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Kızılcan, S. ve Demiral, G. (2021). Kabin Ekibinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyinin İncelenmesi: Bir Özel Havayolu Şirketi Örneği. *Havacılık ve Uzun Çalışmaları Dergisi*, 2(1). S.17-46. <https://doi.org/10.52995/jass.955267>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Kızılcan, S. ve Mızrak, K. C. (2022). An Airline Application on Burnout Syndrome in Pilots.
- Konak, İ. (2020), Uçuş Ekiplerinde İş Doyumu, Örgütsel Stres, Psikosomatik Belirtiler İle Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişki: Bir Havayolu Şirketi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Light, L. (2023). Southwest Airlines Flight Attendants: A Study of Burnout and Quality of Life. A Thesis Presented to the Faculty of the University Honors Program. Northeastern Illinois University, Boston. <https://neiudc.neiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=uhp-projects>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).
- Liu Z. ve Jipeng, E. (2021).The Influence of Gender and Marital Status on Job Burnout.9th International Education, Economics, Social Science, Arts, Sports and Management Engineering Conference, 240-244. https://webofproceedings.org/proceedings_series/ESSP/IEESASM%202021/WHCP21D044.pdf, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Llorens, S. ve Salanova, M. (2011). Burnout: Un problema psicológico y social. *Riesgo Labor.*, 37, 26–28. https://www.academia.edu/103420694/Burnout_un_problema_psicol%C3%B3gico_y_social, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Llorens, S., García-Renedo, M. ve Salanova, M. (2005). Burnout como consecuencia de una crisis de eficacia: Un estudio longitudinal enprofesores de secundaria. *Rev. De Psicol. Del Trab. Y De Las Organ.*, 21, 55–70. <https://www.redalyc.org/pdf/2313/231317039004.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2025).
- Manzano, G. ve Ramos, F. (2000). Enfermería hospitalaria y síndrome de burnout. *Rev. De Psicol. Del Trab. Y De Las Organ.*, 16,197–213. <https://journals.copmadrid.org/jwop/files/63240.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2025).

- Manzano-García, G. ve Ayala-Calvo, J.C. (2013). New perspectives: Towards an integration of the concept “burnout” and its explanatory models. *An. De Psicol.*, 29, 800–809. <https://doi.org/10.6018/analesps.29.3.145241>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Maslach C. ve Jackson, S.E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2), 99 – 113. <https://www.psicopolis.com/psicvaribox/burnout/misexpbout.pdf>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Maslach, C. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 5(9), 16-22. https://www.researchgate.net/publication/263847499_Burned-Out, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Maslach, C., ve Leiter, M. P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498–512. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.93.3.498>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Maslach, C., ve Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-111. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Montero-Marín, J. (2016). El síndrome de burnout y sus diferentes manifestaciones clínicas: Una propuesta para la intervención (The burnout syndrome and its various clinical manifestations: A proposal for intervention). *Anest. Analg. Reanim*, 29, 1–16. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:201165258>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Montero-Marin, J. vd. (2014). Coping with stress and types of burnout: Explanatory power of different coping strategies. *PLoS ONE*, 9, e89090. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089090>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Okat, Ç. ve Koçak, N. (2019). Yiyecek içecek işletmeleri çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(2), 278-303. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/681054>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Özaslan Çalışkan, B.Ö. (2016). Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Çalışma Grupları Açısından İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, S1, 609-621. <http://dx.doi.org/10.17740/eas.soc.2016.MSEMP-49>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Özgül, F. ve Atan, T. (2016). Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin demografik özelliklerine göre incelenmesi (Ordu İli Örneği). *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2): 1002-1016. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erziefd/issue/28295/300561>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Öztürk, E. (2019), Havacılık Sektöründe Tükenmişlik Sendromu Nedenleri Ve Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Pines, A.M. (2002). Teacher burnout: A psychodynamic existential perspective. *Teach. Teach.*, 8, 121–140. <https://doi.org/10.1080/13540600220127331>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).

- Rosenbloom, T., Malka, Y. ve Israel, S. (2016), "Job burnout of security guards of aviation company", *Personnel Review*, Vol. 45 No. 3, pp. 557-568. <https://doi.org/10.1108/pr-07-2014-0161>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Schaufeli, W. B., ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>, (Erişim Tarihi: 16 Mart 2025).
- Schaufeli, W.B., Maassen, G.H., Bakker, A.B. ve Sixma, H.J. (2011). Stability and change in burnout: A 10-year follow-up study among primary care physicians. *J. Occup. Organ. Psychol.*, 84, 248-267. <https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/353.pdf>, (Erişim Tarihi: 11 Mart 2025).
- Simionato, G., Simpson, S. ve Reid, C. (2019). Burnout as an ethical issue in psychotherapy. *Psychotherapy*, 56, 470-482. <https://doi.org/10.1037/pst0000261>, (Erişim Tarihi: 11 Mart 2025).
- Şahin, M. S. (2014), İş Stresinin Tükenmişlik Üzerine Etkisi ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nde Çalışan Hava Trafik Kontrolörleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şanlı, S. ve Akbaş, T. (2008). Adana ilinde çalışan polislerin tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Polis bilimleri dergisi*, vol.10, 73-86. <https://arastirmax.com/en/publication/polis-bilimleri-dergisi/10/2/adana-ilinde-calisan-polislerin-tukenmislik-duzeylerinin-bazi-degiskenler-acisindan-incelenmesi/arid/28c516c5-4949-4368-a789-5977800c5cf7>, (Erişim Tarihi: 11 Mart 2025).
- Şeker, M. (2019). Avukatlarda tükenmişlik (burnout) sendromu: Sivas ili merkez ilçe örneği. Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas
- Şencan, D. (2019). Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yayımlanmış yüksek lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Tuna, G. (2019). Kabin Memurlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışma Performanslarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkmenoğlu, B. ve Sümer, H. (2017). Sivas İl Merkezi Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri. *Institute of Health Sciences Journal*, 2(2), 24-34. <http://cusbed.cumhuriyet.edu.tr/en/pub/issue/33432/357385>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Uslu, K. (2021). Gemi adamlarında stres, tükenmişlik, depresyon düzeyleri ve ilişkilerinin incelenmesi / Examination of stress, burnout, depression levels and relations in seaman (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Yıldırım, M.C. ve Ekinci A. (2012). Eğitim Müfettiş Yardımcılarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. II, 229-246. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/48562/616650#article_cite, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Yıldız Kırılmaz, A. Y., Çelen, Ü. ve Sarp, N. (2003). İlköğretimde Çalışan Bir Öğretmen Grubunda “Tükenmişlik Durumu” Araştırması. İlköğretim-online 2(1): 2-9. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/429247>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Yılmaz, A. (2007). İlköğretim müfettişlerinin mesleki görevlerini yerine getirme durumları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. Yayınlanmış doktora tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Yılmaz, B. (2023). Havacılık Çalışanlarının Mesleki Tükenmişliklerinin Aleksitimi Düzeylerine Etkisi. (Yayınlanmış yüksek lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, M. K. (2022). Yer Hizmetlerinde Mesleki Tükenmişlik Sorunsalı: Havalimanı Yolcu Hizmetleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 6(3), 11-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2865664>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2025).
- Yönt, M. (2022). Pilotların Çalışma Koşullarına İlişkin Algılarının Tükenmişlik Üzerine Etkisi. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

TURİZMDE EĞİTİM VE KARIYER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ*

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON EDUCATION AND CAREER IN TOURISM

Halil SUNAR

Öğr. Görevlisi

Giresun Üniversitesi

Tirebolu Mehmet Bayrak MYO

 halil.sunar@windowslive.com

Alper ATEŞ

Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi

 alpera@selcuk.edu.tr

ÖZ

Turizm sektörü, dünya çapında milyonlarca kişiye iş imkânı sunarak ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm eğitimi ile turizm sektörü arasındaki bağlantı, sektörün dinamikleri ve ihtiyaçları ile eğitimin içeriği ve uygulamaları arasında sürekli bir uyumu gerektirmektedir. Turizm eğitimi, sektörün ihtiyaçlarına uygun nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi amacıyla çeşitli düzeylerde sunulmaktadır. Turizm sektörü, hızla değişen küresel koşullar, teknoloji, müşteri beklentileri ve sürdürülebilirlik gibi faktörlerle şekillenirken, eğitim programları da bu değişimlere uyum sağlamak zorundadır. Bu nedenle turizm eğitimi, turizm sektöründe profesyonel bir kariyer yapmak isteyenler için kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma turizm eğitimi ve kariyeri üzerine literatürde yapılan çalışmaların analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada bibliyometrik yöntemler kullanılmıştır. Web of Science (WoS) veri tabanında, “turizm endüstrisi”, “eğitim” ve “kariyer” terimleri kullanılarak 04.02.2025 tarihinde yapılan taramada 397 adet yayın incelenmiştir. Bibliyometrik analizin yapılmasında ve grafiklerin oluşturulmasında Web of Science Analysis, VOSviewer ve Bibliometrix uygulamaları kullanılarak en etkili, en fazla yayına sahip, en çok atıf alan yazarlar, çalışma konuları, konuların yıllar içindeki gelişimi, ülkeler arası iş birliği derecesi, kullanılan anahtar kelimelerin ağ grafikleri değerlendirilerek literatürdeki boşluklar belirlenmiş ve gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur. Çalışmada sonuç olarak COVID-19 salgınının turizm sektöründe önemli gelişmelere neden olduğu ve bu gelişmelerin hem turizm eğitiminde, hem turizm sektöründe ve hem de akademik çalışmalarda büyük bir dönüşüm yarattığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Turizm, Turizm Eğitimi, Kariyer, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

Tourism sector significantly contributes to national economies by providing jobs for millions of people worldwide. The link between tourism education and the tourism sector requires continuous alignment between the dynamics and needs of the sector and the content and practices of education. The sector offers tourism education at various levels to train a qualified workforce to meet its needs. As the tourism sector is shaped by factors such as rapidly changing global conditions, technology, customer expectations, and sustainability, education programmes must adapt to these changes. Therefore, education in tourism is a critical element for those who wish to pursue a professional career in the industry. This study analyzes studies on tourism education and careers in the literature. This study employed bibliometric methods. In the Web of Science (WoS) database, 397 publications were analyzed using the terms “tourism industry,” “education,” and “career” on 04.02.2025. Using Web of Science Analysis, VOSviewer, and Bibliometrix applications to perform bibliometric analysis and create graphs, the most influential, most published, and most cited authors; study topics; the development of topics over the years; the degree of cooperation between countries; and the network graphs of the keywords used were evaluated, gaps in the literature were identified, and suggestions for future studies were presented. As a result of this study, it was determined that the COVID-19 pandemic has caused significant developments in the tourism sector, and these developments have created a major transformation in tourism education, the tourism sector, and academic studies.

Keywords: Tourism, Tourism Education, Career, Bibliometric Analysis.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 24.03.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 24.04.2025

* Bu çalışma 6-8 Aralık 2024 tarihleri arasında düzenlenen UMTEB- 16. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi’nde sunulan “Turizm Alanında Eğitim ve Kariyer Üzerine Yapılan Çalışmalara Yönelik Bibliyometrik Bir İnceleme” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Turizm sektörü, dünya genelinde ekonomik kalkınmanın önemli itici güçlerinden biri olarak kabul edilmekte ve çok geniş bir istihdam alanı yaratmaktadır. Turizm sektörü, konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri, rehberlik hizmetleri, yiyecek içecek işletmeleri, destinasyon yönetimi, etkinlik planlama gibi birçok alt sektörü kapsamakta ve bu alt sektörlerin tamamı nitelikli iş gücüne ihtiyaç duymaktadır (Stacey, 2015). Turizm sektöründe arzda ve talepte son yıllarda yaşanan değişimlerin gereklerini karşılayabilecek nitelikli iş gücüne her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Zvaigzne vd., 2022). Turistlerin istek ve beklentileri sürekli olarak değişkenlik göstermesi ve iyi bir turizm deneyim elde etmelerini sağlamak sadece turizm işletmelerinin fiziki imkanları ile mümkün değildir (Sunar vd., 2023). Turizm sektörünün hizmet ağırlıklı bir sektör olması nedeniyle turist memnuniyetini sağlama da en önemli unsurlardan birisi nitelikli personellerin olmasıdır (Akmeşe vd., 2020; Aksu ve Bucak, 2012). Turizm sektörü, uluslararası kariyer hedefleyen insanlara nitelikli birçok fırsat sunmaktadır. Hem işin doğası hem de turizm işletmelerinin uluslararası güçlü bağlantıları nedeniyle kariyer fırsatlarının ekonomideki diğer birçok sektöre göre daha erişilebilir olduğu iddia edilmektedir (ILO, 2001). Geleneksel olarak, uluslararası konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri gibi turizm sektörünün paydaşlarında yönetici olabilmek ve başarı sağlayabilmek için tüm bir kariyer olmasa da, belirli düzeyde eğitim oldukça önemli bir yere sahiptir (Cooper & Shepherd, 1997; Lewis-Cameron, 2022; Papageorgiou, Marneros & Efstathiades, 2024). Bu duruma bağlı olarak uluslararası turizm eğitimi ile ilgili olgunun kapsamı, turizmdeki eğitim sorunlarına ilişkin çalışmalarda uluslararası boyutuyla ele alan çalışmalar veya buna yönelik tutumlar hakkında bilgiler ve çalışmalar sınırlı düzeyde kalmıştır (Hjalager, 2003). Küreselleşmenin beraberinde getirdiği birçok etki, uzun zamandır turizm eğitiminin felsefelerini ve uygulamalarını etkilemiştir (Fidgeon, 2010; Jamal & Everett, 2004; Hawkins, 1997; Go, 1994). Turizm sektörü küresel anlamda ekonomik büyüme, kültürel etkileşim ve sürdürülebilir kalkınma gibi birçok alanda önemli rol oynamaktadır. Turizm sektöründe yaşanan sorunların üstesinden gelebilmek adına nitelikli profesyonellerin yetişmesinin ve sektördeki sürdürülebilir başarının artırılması gerekmektedir. Öğrencileri küresel ekonomiye katılmaya ve farklı kültürleri anlamaya hazırlamak, farklı bakış açılarına duyarlılık geliştirmek, dünyanın dört bir yanından insanlarla çalışabilmek ve iletişim kurabilmek ve küresel vatandaşlığı teşvik etmek bugün yüksek öğretimin görevi ve sorumluluğu haline gelmiştir (Della Lucia vd., 2021; Stoner vd., 2014). Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, turizm sektöründeki başarılı bir kariyer inşa edebilmek için turizm eğitiminin ön planda tutulması gerektiği görülmektedir (Daniel vd., 2017; Türker vd., 2016; Cooper & Shepherd, 1997).

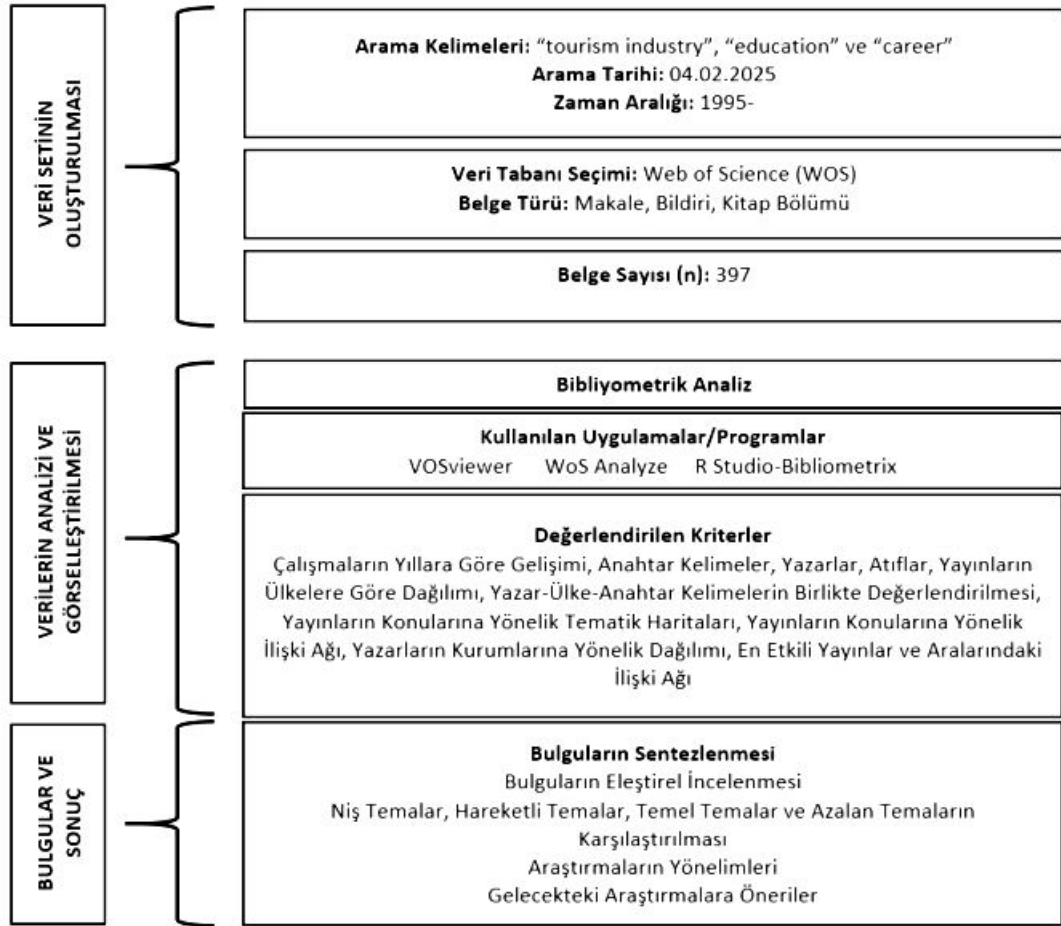
Turizm eğitimi, sektörün iş gücü ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hazırladığı müfredat odaklı faaliyetler (Sunar & Erdem, 2020) ile öğrencilere hem teorik bilgi hem de uygulamalı beceriler kazandırarak, sektördeki değişen koşullara uyum sağlayacak donanımlı bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Pan vd., 2024; Mayaka & Akama, 2007). Turizm eğitimi, sektördeki geniş yelpazeyi göz önünde bulundurarak çok disiplinli bir yapıya sahiptir (Happ & Bolla, 2022; Della Lucia vd., 2021; Akoğlu Kozak, 2009). Eğitim programları genellikle farklı disiplinlerin bir araya gelmesiyle oluşan, yönetim bilimleri, pazarlama, kültürel çalışmalar, ekonomi ve iletişim gibi disiplinlerin yanı sıra, doğrudan turizme özgü alan bilgilerini de içermektedir (Kırlar Can vd., 2021; Ateljevic, 2014). Öğrencilere sunulan dersler arasında otelcilik, seyahat acenteliği, sürdürülebilir turizm, destinasyon yönetimi, kültürel miras yönetimi, gastronomi turizmi gibi

çeşitli uzmanlık alanlarını kapsamaktadır. Buradaki temel amaç, öğrencilerin turizm sektörünün farklı yönlerini tanımasını, sektördeki işlevsel bilgi ve becerileri kazanmasını sağlamaktır (Azanza vd., 2022; Bilotta vd., 2021; Robinson, 2012). Turizm eğitimi ayrıca uygulamalı olarak staj programları, saha çalışmaları ve işletmelerle gerçekleştirilen işbirlikleri sayesinde öğrenciler, sektörün pratik yönlerini deneyimleme fırsatı sağlamaktadır. Özellikle konaklama, seyahat ve destinasyon yönetimi gibi alanlarda çalışanlar için operasyonel süreçlerin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu tür uygulamalı deneyimler, turizm eğitimi gerçek dünya ile bağlantılı hale getirmekte ve öğrencilere mezuniyet sonrası iş bulma konusunda önemli bir avantaj sağlamaktadır (Ferrerias-Garcia vd., 2020).

Bu duruma bağlı olarak iyi bir turizm eğitimi ve öğrencilerin yenilikçi turizm stratejileri geliştirmelerine olanak sağlayan programlar ile sektörün geleceğine yönelik çözüm üretebilecek bireyler yetiştirilmesi gerekmektedir (Carlisle vd., 2013). Ayrıca turizm sektörü, içinde bulunduğu çevresel, ekonomik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir (Zunaidi vd., 2022; Gössling & Hall, 2006). Bir diğer önemli husus ise, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak yaşanan dijital dönüşümdür. Dijital dönüşüm, turizm sektöründe köklü değişiklikler yaratmakta ve bu değişiklikler kariyer fırsatlarını da çeşitlendirmektedir. Dijitalleşmenin turizm sektörü üzerindeki etkisi her geçen gün arttıkça, dijital pazarlama, veri analitiği ve e-turizm gibi alanlarda yetkinlik kazanmak da kariyer açısından rekabet avantajı sağlayan unsurlar arasına girmiştir (Al-Shaibani, 2024). Özellikle dijital pazarlama, çevrimiçi rezervasyon sistemleri, yapay zekâ destekli müşteri hizmetleri ve büyük veri analizi gibi teknolojilerin gelişimi, turizm sektöründe yeni alanların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kemer & Tyagi, 2023; Ergen, 2021). Bu bağlamda turizm eğitimi, dijital yetkinliklerin kazandırılmasını ve öğrencilerin sürekli değişen bu ortama adapte olmasını hedeflemektedir. Yapılan literatür taramasından hareketle bu araştırmanın odak noktasını turizm endüstrisinde eğitim ve kariyer üzerine yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Küresel Araştırmanın amacı, literatürde turizm alanında turizm eğitimi ve kariyer ile ilgili yapılan yayınları belirlemek ve bu yayınların çeşitli kriterler ile analiz ederek mevcut literatürü ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırma üç aşamadan oluşmakta ve bu aşamalar Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Çalışmanın Aşamaları

2.1. VERİ SETİNİN OLUŞTURULMASI

Realist Araştırmanın ilk aşamasında çalışmanın amacına uygun olan yayınları belirlemek için arama terimleri olarak turizm endüstrisi (tourism industry), eğitim (education) ve kariyer (career) kullanılmıştır. Bu terimler yayınların başlığında, özetinde ve/veya anahtar kelimelerinde belirtildiği/geçtiği anlamına gelmektedir. Arama teriminde en doğru sonuçları elde edebilmek amacıyla tırnak işaretleri ve aralarına "ve (and)" bağlacı kullanılmıştır (Liu vd., 2013). Arama yapılırken belge türü sınırlaması (araştırma makalesi, kitap bölümü, bildiri vb.) ve herhangi bir zaman aralığı kısıtlaması yapılmamıştır. Arama terimleri arasında turizm endüstrisi terimi olması nedeniyle alan sınırlaması yapılmayarak turizm eğitimi ile ilgili multidisipliner çalışmalarında dahil edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tarama yapılırken minimum eşik değeri belirlenmeyerek tüm yayınlar dahil edilmek istenmiştir. Belirlenen arama terimleri kullanılarak 04.02.2025 tarihinde tarama yapılmış ve 397 yayın olduğu tespit edilmiştir. Bu yayınlar aynı zamanda çalışmanın veri setini oluşturmaktadır. Veri seti Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. WoS veri tabanının tercih edilmesinin nedeni ise, bibliyografya alanında diğer bilimsel araştırmacılar tarafından en yaygın kabul gören ve sık kullanılan veritabanı olmasıdır (Estrela, 2015; Caputo vd., 2018; Sarkar vd., 2022). WoS'un tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise, bibliyometrik analizin yapılmasına uygun dosya formatının indirilme imkanı olan ilk veri tabanı olmasıdır (Sanchez vd., 2017). Aynı arama stratejisi ile farklı bir tarihte gerçekleştirilmesi

durumunda, sonuçların biraz farklı olması mümkün olabilmektedir. Bunun nedeni ise WoS'un sürekli olarak güncellenmesinden kaynaklanmaktadır (Liu vd., 2013).

2.2 VERİLERİN ANALİZİ VE GÖRSELLEŞTİRİLMESİ

Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bibliyometrik analiz, bir uzmanlık alanındaki araştırmaların hem nicel hem de nitel kapsamını ve uygunluğunu değerlendirmek için kullanılan metodolojik bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir (Elango & Rajendran, 2012; Ellegaard & Wallin, 2015). Bibliyometrik yöntemler özellikle bilimsel araştırmaların, akademik performanslarını ve bilimsel etkilerinin değerlendirilmesinde farklı çalışma alanlarında önemli bir araç olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır (Seppelt vd., 2011; Zhang vd., 2018; Estoque vd., 2019; Ateş vd., 2024a).

Bu araştırmada veri analizinin yapılmasında ve grafiklerin oluşturulmasında Web of Science Analysis, VOSviewer ve R Studio'nun uzantısı olan Bibliometrix'in Biblioshiny arayüzü kullanılmıştır. Bu nedenle WoS veri tabanında yapılan tarama sonuçları bu program ve uygulamalarda çalışacak biçimde uygun dosya formatında indirilmiştir. Web of Science Analysis, VOSviewer ve R Studio'nun uzantısı olan Bibliometrix'in Biblioshiny arayüzü aracılığıyla araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan araştırma sorularına cevap aranmıştır. Araştırma soruları aynı zamanda değerlendirme kriterlerine yönelik belirlenmiş ve değerlendirme kriterlerine yönelik araştırma soruları oluşturulurken literatürdeki Ateş vd. (2024b), Korkmaz vd. (2024), Farooq (2023), Yamaguchi vd. (2023), Sarkar vd. (2022), Gao vd. (2022), Kumar vd. (2021), Donthu vd. (2021), Van Nunen vd. (2018) çalışmalardan yararlanılmıştır. Araştırma soruları ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

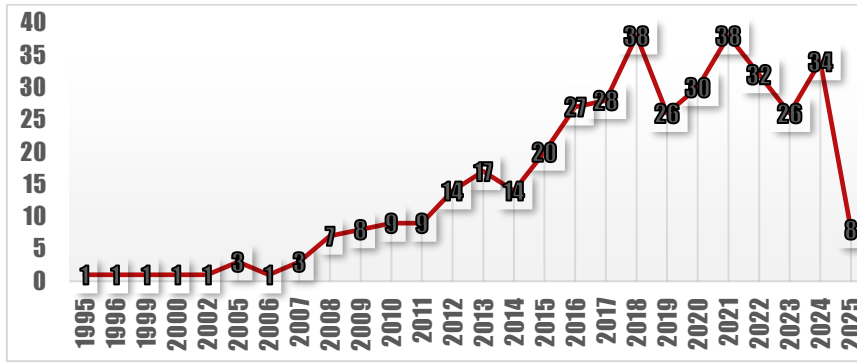
- Yayınların yıllar içerisindeki gelişimi ve büyüme eğilimi nasıldır?
- Yayınlarda öne çıkan yazarlar ve aralarındaki işbirlikleri nasıldır?
- Turizm, eğitim ve kariyer ile ilgili yayın yapan dergiler hangileridir?
- Coğrafi ve kurumsal dağılımları ve aralarındaki iş birlikleri nasıldır?
- En fazla atıf alan yazarlar, yayınlar ve dergiler hangileridir?
- Yayınlarda kullanılan anahtar kelimeler ve aralarındaki ilişki ağı nasıldır?
- Yazar, ülke ve anahtar kelimelerin ilişki ağı analizi nasıldır?
- Yıllara göre yayınların konuları ve gelişimi nasıldır?
- Literatürdeki eksiklikler ve niş konular nelerdir?

3. VERİLERİN ANALİZİ

1940'lı Belirlenen araştırma soruları doğrultusunda çalışmaların yıllara göre gelişimi, en etkili yayınların ve yazarların tespit edilmesi, yayınların ülkelere göre dağılımları, işbirliği ağlarının görselleştirilmesi, yazar ülke anahtar kelimelerin birlikte değerlendirilmesi, yayınların tematik haritaları, başlıklara ve özetlere yönelik ilişki ağının oluşturulması, yayınların tematik haritalarının oluşturulması, çalışmaların konuları, ülkeler arası işbirliği derecesi, kullanılan anahtar kelimelerin ve aralarındaki ilişki ağlarının tespit edilmesi için analizler yapılarak görselleştirilmiştir.

Arama terimleri olan turizm endüstrisi, eğitim ve kariyer ile ilgili çalışmaların en eski tarihli yapılan çalışma 1995 yılında yapılmıştır. 2012 yılından itibaren yayın sayısında önemli bir artış

olmuş ve özellikle 2017 yılı sonrasında bu alandaki çalışma konularının popüler hale geldiği görülmüştür (Grafik 1). Biblioshiny ile yıllık gelişim oranı ise yaklaşık %9,9 olarak hesaplanmıştır. COVID-19 dönemi esnasında yaşanan kısıtlamalara bağlı olarak diğer alanlarda olduğu gibi turizm alanında COVID-19'a bağlı olarak eğitim ile ilgili yayınlarda artış olmuştur. En fazla yayın yapıldığı yıl ise 2018 (38) ile 2021 (38) yılı olmuştur. 2018 yılında yapılan yayınlar incelendiğinde turizm sektöründeki kadın çalışanlara yönelik, paydaşların turizm ile ilgili görüşleri, turizm eğitiminde özel üniversite ile devlet üniversiteleri karşılaştırılması, turizm öğrencilerinin demografik özelliklere göre kariyer niyetlerinin belirlenmesi, turizm çalışanlarının mesleki sosyalleşmesi, turizm sektöründe kariyer yapmaya yönelme niyetleri, sektör ile işbirlikleri, akademik performans ile kariyer niyeti arasındaki ilişki, mesleki stajlara yönelik yasal standartların geliştirilmesi, turizm sektöründe iş memnuniyeti, kariyer tercihinde işveren markasının rolü, turizm eğitiminde e-öğrenmenin geleneksel öğrenmeye getirdiği yenilikler, turizm öğrencilerinin algıladıkları yeteneklerinin istihdam ile ilişkisi, öğrencilerin kurumsal yeterlilikleri, mesleki İngilizce eğitimi ile kariyer ilişkisi gibi konulara yönelik çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir.

Grafik 1: Yayınların Yıllara Göre Dağılımları

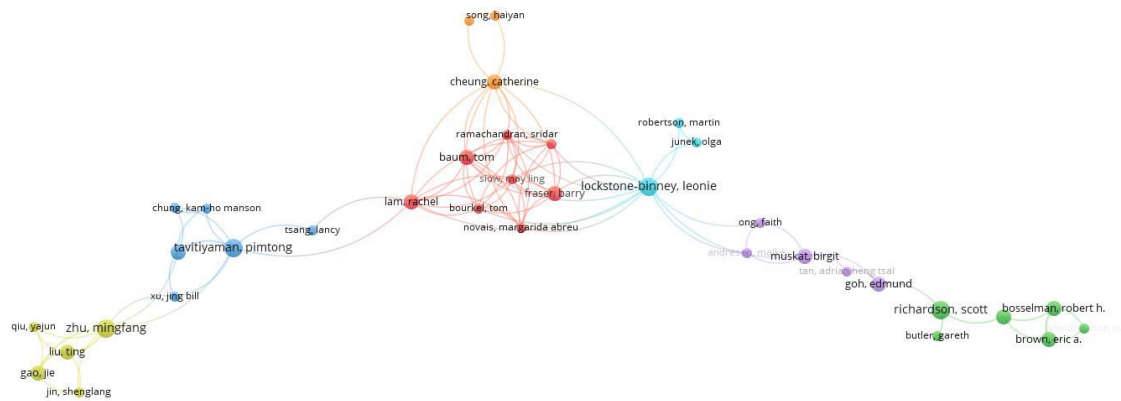
2021 yılında yapılan yayınlara bakıldığında ise COVID-19 salgının turizm sektöründe kariyer niyeti üzerine etkisi, eğitim kalitesinin kariyer niyeti üzerine etkisi, turizm öğrencilerin öz yeterlilikleri ile kariyer niyeti arasındaki ilişki, mesleki stajın kariyer niyeti üzerine etkisi, okul ve ailenin kariyer niyeti üzerine etkisi, turizm alanında kariyer niyetini etkileyen faktörler, COVID-19 sonrasında derslere, müfredata ve kariyere olan güvenin yeniden oluşturulması, mesleki staja yönelik beklentiler ve algılar, mesleki staj deneyimi memnuniyetini etkileyen unsurlar, algılanan kariyer, turizm kariyerinde başarı için temel yeterlilikler, COVID-19 döneminde öğrenciler için uyum yeteneği, umut, dayanıklılık ve yaşam memnuniyetinin ölçülmesi, mesleki eğitim ile bölgesel aktörler arasındaki ilişki, eğitimde mesleki yabancı dilin geliştirilmesi, turizm sektöründe kadınların çalışma hayatındaki geleceği, COVID-19'un turizm kariyeri üzerine etkileri, turizm sektöründeki mevsimsellik özelliği ile kariyer niyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesi gibi çalışmalar olduğu bulgulanmıştır.

2022 yılı ve sonrasındaki çalışmalara bakıldığında ise, otel stajlarında iş tükenmişliği ve mesleki beceri rolleri, öğrencilerin mesleki bağlılıkları ve kariyer endişeleri, öğrencilerin kişiliklerine göre mesleki seçimleri, tur operatörleri ve rehberler arasında psikolojik sermaye kaynağı olarak kariyer, uyum sağlama yeteneği, iş tatmini ve yaşam tatmini, yerel ve yabancı çalışanların restoran ve kafelerdeki kariyerlerine yönelik algıları ve tutumları, pandemi sonrası turizm eğitiminin durum değerlendirilmesi, COVID-19'un turizm istihdamı üzerine etkileri, turizm

öğrencileri için mesleki damgalama ve kimlikle başa çıkma, stajyerlikteki çevresel faktörlerin öğrencilerin stajları üzerine etkisi, yeni nesil istihdam edilebilirlik ve kariyerde sürdürülebilirlik, sosyal kopukluğun, sosyal medya bağımlılığının ve sosyal görünüm kaygısının etkileri, öğrencilerin kariyerlerine yönelik motivasyonları, tutumları ve kariyer beklentileri üzerine çalışmalar yapılmıştır.

2024 ve 2025 yıllarında ise, kişilik özelliklerinin, öz yeterliliğin ve yaratıcılığın turizm sektöründe istihdam edilebilirliği üzerine etkisi, öğrencilerin iş benlikleri ile istihdam edilebilirlikleri arasındaki ilişki, öğrencilerinin ruh sağlığı ve refahı, oyun tabanlı öğrenmenin yüksek öğrenimde girişimcilik yeterliliğinin geliştirilmesi, sosyal girişimciliği geliştirmek için uyarlanabilir bir hibrit öğrenme sisteminde yapılandırmacı ilkelerin bütünleştirilmesi, yapay zeka ve robotik çağında turizm sektöründeki işgücü sızıntısı, turizm öğrencilerinin istihdam edilebilirliğinin artırılmasına yönelik, konaklama işletmeleri çalışanlarının mesleki eğitim beklentileri, Z kuşağının kişi-iş uyumu, ChatGPT ile turizm eğitimi, turizmde insana yakışır iş ile yaşam kalitesi arasındaki uyum, turizmde akademisyenler, uygulayıcılar, hükümet yetkililerinin yetenek yönetimine ilişkin, turizm öğrencilerine yönelik çevrimiçi eğitim, okul ve iş yeri desteğinin mesleki stajları üzerine etkileri, turizm çalışanlarının tükenmişlik ve kariyer değiştirme niyeti üzerindeki etkisi, mesleki stajın özelliklerinin kariyer niyeti üzerine etkisi üzerine çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki yayınlar COVID-19 öncesi ve sonrası olarak kategorize edildiğinde ise; COVID-19 öncesindeki çalışmaların genel olarak turizm eğitiminin iyileştirilmesi, mesleki stajın koşullarının geliştirilmesi, eğitimin sektör ile uyumu vb. konular ağırlıklı iken, COVID-19 sonrası ise eğitimin içeriği, sektör beklentileri, kariyer niyetini etkileyen faktörler, sektöre yönelik kariyer niyetini artıran motivasyonların belirlenmesi, turizm eğitiminde e-öğrenme sistemi vb. oluşan sorunlara ve yaşanan sıkıntılara yönelik çözüm önerileri ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2: Yayınların Yazarlara Göre Görselleştirilmesi

Araştırma kapsamındaki yayınlarda toplamda 1082 yazar bulunmaktadır. Yayınların 70'i tek yazarlı geri kalanı ise çok yazarlıdır. Uluslararası ortak yazarlık oranı yaklaşık %23,8 olarak hesaplanmıştır. Doküman başına düşen yazar sayısı 3,09 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca belge başına düşen atıf sayısı 12,4 olmuştur. Bu yazarlar arasında en fazla yayını olan yazarlar

incelendiğinde ise, Patrick C. Lee (6), Rob Law (5), Popi Sotiriadou (4), Andreas Walmsley (4), Engin Unguren (4), Leonie Lockstone-Binney (3), Mingfang Zhu (3), Pimtong Tavitiyaman (3), Amanda Cecil (3), Myong Jae Lee (3), Hale Özgüt (3), Scott Richardson (3), Han Wen (3), Shane C. Blum (3) yayınları bulunmaktadır (Şekil 2).

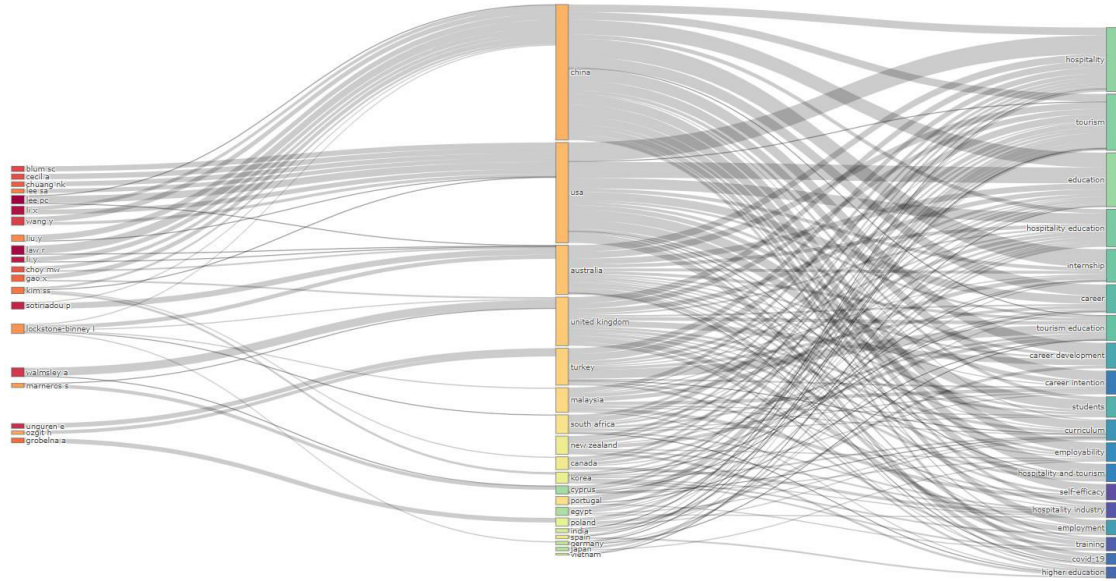
Yayınların atıf durumları incelendiğinde ise doküman başına düşen atıf sayısı yaklaşık 14,02 olarak hesaplanmıştır. En fazla atıf alan yazarlar sırasıyla, Robert H. Bosselman 180 atıf, Erick A. Brown 180 atıf, Nicholas J. Thomas 159 atıf, Haiyan Kong 119 atıf, Xinyu Jiang 119 atıf, Wilco Chan 119 atıf, Xiaoge Zhou 119 atıf, Ning-Kuang Chuang 102 atıf, Mary Dellmann- Jenkins 102 atıf olarak bulunmuştur.

Yayın başlıklarına göre bakıldığında en fazla kullanılan kelimelerin turizm öğrencileri, öğrenci kariyerleri, turizm eğitimi, turizm endüstrisi, staj, turizm yönetimi, kariyer seçimi, kariyer tercihi, kariyer hedefleri, eğitim kalitesi, kariyer uygulamaları olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3).

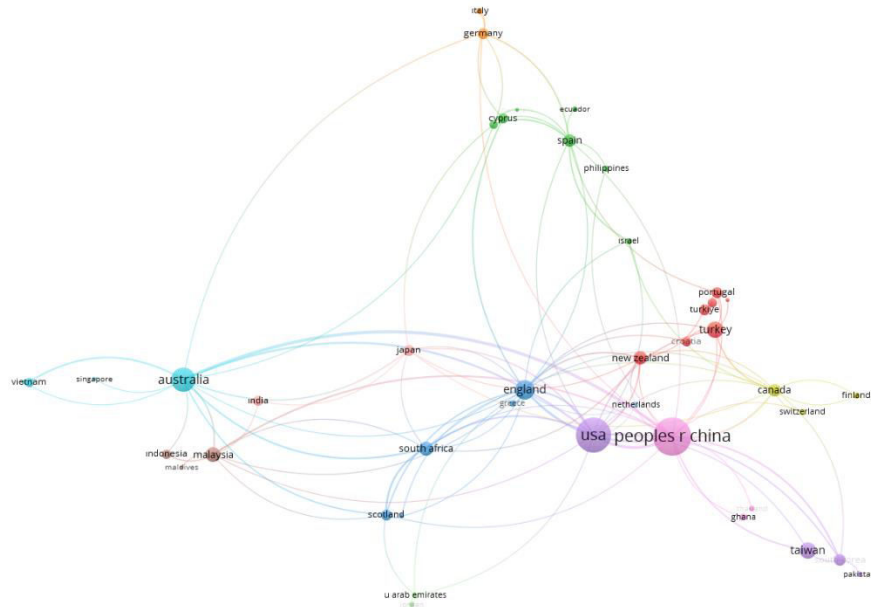
Şekil 3: Yayın Başlıklarına Göre Oluşturulan Kelime Bulutu

En fazla farklı anahtar kelime kullanan ülkelerin ise Çin, ABD, Avustralya, İngiltere ve Türkiye olduğu görülmektedir. Bu durum aynı zamanda turizm eğitimi ve kariyer ile ilgili çalışmaları farklı konularda incelediklerini göstermektedir. En fazla yayına sahip olan Çin'in, aynı zamanda bu alanda en fazla yayın yapan yazar sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4).

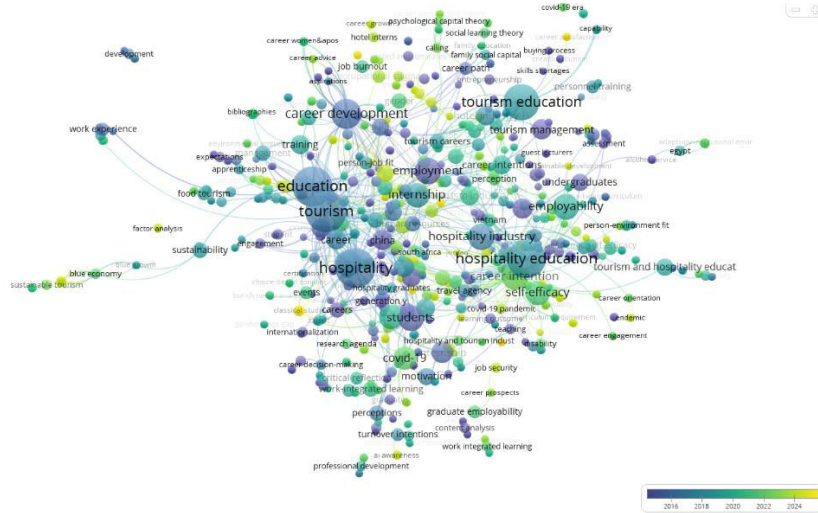
Şekil 4: Yazar, Ülke ve Anahtar Kelimelerin İlişki Ağlarının Görselleştirilmesi

Çalışmalar incelendiğinde 62 farklı ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında en fazla yayına sahip olan ülkeler sırasıyla, Çin (98), ABD (83), Avustralya (40), İngiltere (27), Türkiye (18), Tayvan (18), Malezya (15), Güney Afrika (14), Yeni Zelanda (12), Kanada (11), İspanya (11), Güney Kore (10), İskoçya (9) olmuştur. En fazla atıf alan ülkeler incelendiğinde ise, ABD (1425), Çin (765), İngiltere (719), Avustralya (550), Tayvan (507), İspanya (466), İsrail (414), İskoçya (242), Güney Afrika (237), Türkiye (229), Mısır (138) olarak bulunmuştur. Yayınların ülkeleri ve atıf alma durumları incelendiğinde ise; turizm, eğitim ve kariyer ile ilgili çalışmalarda etki düzeyleri yüksek olan çalışmaların ülkelerinin ABD, İngiltere, Avusturalya, Çin ve Türkiye olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5).

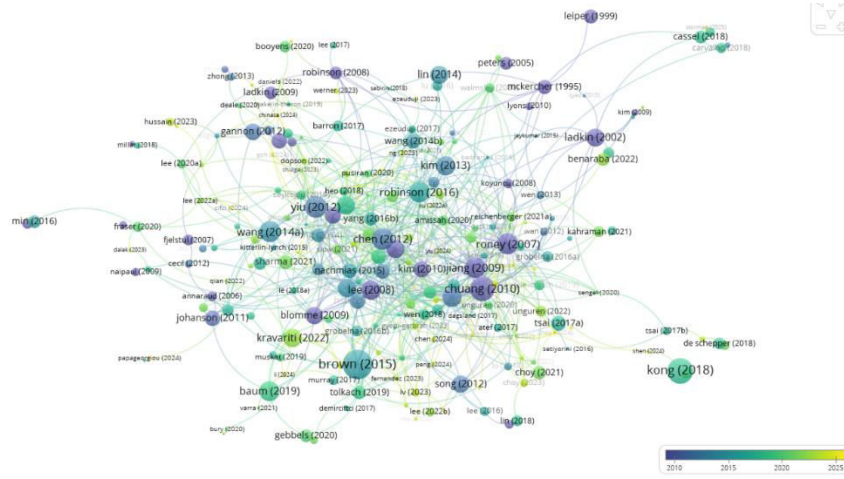
Şekil 5: Yayınların Ülkelere Göre Görselleştirilmesi

Araştırma kapsamında incelenen yayınlarda toplamda 1274 farklı anahtar kelime kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler arasında en fazla kullanılan ve ilişki ağı yüksek olan kelimeler ise; turizm eğitimi, misafirperverlik, kariyer seçimi, eğitim, yüksek öğrenim, kariyer niyetleri, kariyer faktörleri, istihdam, öğrenciler, mesleki eğitim, turizm endüstrisi, motivasyon, turizm müfredatı, kariyer geliştirme, istihdam edilebilirlik, programa bağlılık, COVID-19, sürdürülebilir kariyerler, akademik bilgi yeteneği, kariyer hırsları, kariyer sermayesi, kariyer fırsatları, kariyer stratejileri, karşılaştırmalı analiz, kariyer tahmini, turizmin geleceği, eğitim becerileri, sosyal öğrenme teorisi, insan kaynakları geliştirme, kariyer tavsiyesi, kariyer hedefleri, kariyer tutumları, kariyer engelleri, kariyer seçimleri olarak ön plana çıkmaktadır (Şekil 6).

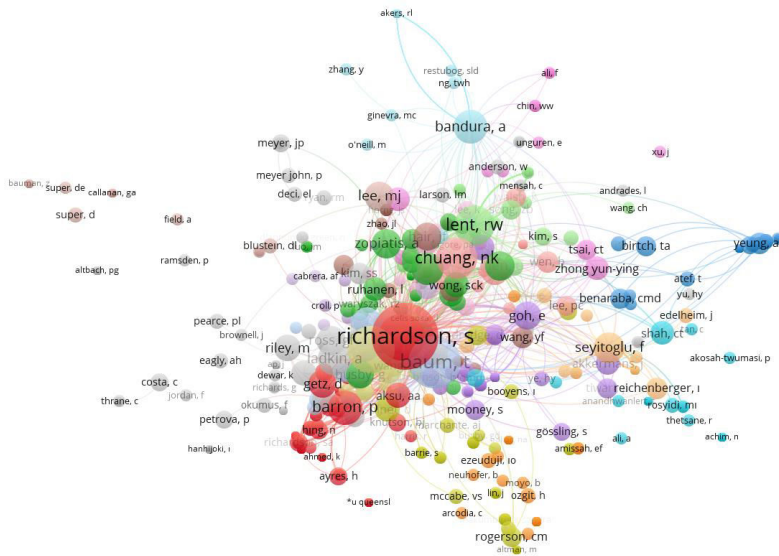
Şekil 6: Yayınlardaki Anahtar Kelimeler Arasındaki İlişkilerin Görselleştirilmesi

Araştırma kapsamında incelenen yayınlardan Yiu & Law (2012), Brown vd. (2014), Chen & Shen (2012), Brown vd. (2015), Chuang & Dellmann-Jenkins (2010), Robinson vd. (2016), Richardson & Butler (2012), Roney (2007), Farmaki (2018), Papathanasis (2021), Kong vd. (2018), Kim vd. (2009), Xing vd. (2023), Chinasa & Ozgit (2024), Reichenberger & Raymond (2021a), Wang & Tsai (2014), Reichenberger & Raymond (2021b) tarafından yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalar arasında en fazla atıf alanlar ise, Brown vd. (2015) 127 atıf, Kong vd. (2018) 100 atıf, Chuang & Dellmann-Jenkins (2010) 87 atıf, Jeou- Shyan vd. (2011) 77 atıf, Chen & Shen (2012) 71 atıf, Yiu & Law (2012) 70 atıf, Roney (2007) 68 atıf olarak sıralanmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7: En Etkili Yayınlar ve İlişki Ağlarının Görselleştirilmesi

Literatürde ortak atıf, herhangi iki farklı yayının, başka bir yayında atıf alması durumu olarak ifade edilmekte ve aralarındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak, kümeler oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Wallin, 2005; Benckendorff, 2009). Çalışma kapsamında incelenen araştırma makalelerinde ortak atıf yapılan yazarlar sırasıyla, Richardson, S., Baum, T., Kuşluvan, S., Airey, D., Lent, R.W., Chuang, N.K., Bandura, A., Seyitoğlu, F., Goh, E., Barron, P., Chen, T.L. olarak tespit edilmiştir (Şekil 8).

Şekil 8: Ortak Atıf Analizine Yönelik İlişki Ağının Görselleştirilmesi

4. SONUÇ

Turizm alanında başarılı bir kariyer, kapsamlı bir eğitim ve beraberinde iyi bir planlama gerektirmektedir. Turizm eğitimi, bireylerin sektörde sürdürülebilir bir kariyer geliştirebilmeleri için mesleki bilgi, beceri ve yetkinlikler gibi gerekli altyapıyı sağlamaktadır. Turizm eğitiminin pratiğe yönelik bir uygulaması olan staj ise bireylerin deneyim kazanırken mesleki gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Turizm eğitiminin sunmuş olduğu bu teorik ve pratik temelli bütünsel yaklaşım hem bireysel başarıyı hem de sektörel kalkınmayı desteklemektedir. Turizm eğitim kurumları, bunu sağlayabilmek için sektörün dinamiklerini göz önünde bulundurarak, sektörün

ihtiyacını gidermeye yönelik eğitim içerikleri oluşturmaktadır. Bu noktada sektörün gerek ihtiyaçlarının belirlenmesi, uygulamaların olumlu/olumsuz geri dönüşlerinin tespit edilebilmesi, yaşanan sorunların tespit edilebilmesi ve çözüm üretilebilmesi noktasında akademik çalışmalar oldukça önem kazanmaktadır. Bu kapsamda bir katkı sağlamak amacıyla, turizm alanında eğitim ve kariyer ile ilgili literatürdeki çalışmaların bibliyometrik yöntemlerle analizi gerçekleştirilmiştir. “Turizm endüstrisi”, “eğitim” ve “kariyer” arama terimleri kullanılarak WoS veri tabanında arama yapılmış ve 397 yayın üzerinden belirlenen araştırma sorularına yönelik analizler yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre ilk yayının 1995 yılında yapılmasına rağmen 2012 yılı ve sonrasında bu alandaki çalışmalarda önemli bir artış olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısına bağlı olarak turizm sektörünün arz tarafının da büyümesinin etkili olduğu düşünülmektedir. 2016 yılı ve sonrasındaki gelişmelerin ise, dijitalleşmenin etkisi sonucu tüm eğitim alanlarında yeni yöntemlerin ortaya çıkması ve 2019 yılının sonunda COVID-19 salgınının ortaya çıkmasıyla pandemi boyunca çevrimiçi/uzaktan eğitim sistemine geçilmesiyle yaşanan sorunlar ve/veya bu dönemde uzaktan eğitimin sağladığı faydalar nedeniyle eğitim sisteminde yaşanan tartışmaların ortaya çıkmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yazarlara yönelik yapılan analizlerin sonucu olarak uluslararası ortak yazarlık oranı %23,8 olarak belirlenmiş ve turizm gibi bir alanda bu oran uluslararası işbirlikleri açısından oldukça düşük bir oran olarak yorumlanmıştır. Uluslararası işbirlikleri oranı düşük olsa da konu ile ilgili yayınların doküman başına aldıkları atıf sayısı ortalaması 12,4 olmuştur. Bu durum aynı zamanda yayınların birbirlerini desteklediği veya birbirlerinden yararlandığı anlamına gelmektedir. Yayınların başlıkları incelendiğinde en fazla kullanılan kelimeler turizm öğrencileri, öğrenci kariyerleri, turizm eğitimi, turizm endüstrisi, staj, turizm yönetimi, kariyer seçimi, kariyer tercihi, kariyer hedefleri, eğitim kalitesi, kariyer uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. İncelenen makalelerde toplamda 62 farklı ülke olmasına rağmen en fazla yayın yapan ülkeler Çin, ABD, Avustralya, İngiltere ve Türkiye olmuştur. Yazar-ülke-anahtar kelimeler bir arada incelendiğinde ise en fazla anahtar kelime çeşitliliği olan çalışmaların yazarlarının ülkeleri Çin, ABD, Avustralya, İngiltere ve Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise turizm eğitimi ve kariyer ile ilgili farklı birçok konu çalışılmış olmasıdır. Bibliyometrik analiz sonucunda en etkili yayınlar arasında ön plana çıkan yayınların turizm eğitim yapısı ve kariyer ile ilgili yaşanan sorunlar, eğitimle çalışma koşullarının uyumu, staj programları, eğitim kalitesi konuları üzerine olduğu görülmüştür.

Son yıllarda özellikle COVID-19 sonrası yapılan çalışmalar incelendiğinde ise turizm sektöründe eşit istihdam fırsatları, turizm eğitiminde girdi ve çıktıların değerlendirilmesi, turizm eğitiminde kalite, kariyerde kararlılık, turizm eğitiminin yeterliliği, ChatGPT’nin turizm eğitimi üzerine etkisi, turizmde insana yakışır iş ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki, turizmde yetenek yönetimi, turizm eğitiminde çevrimiçi eğitim uygulamaları, turizm çalışanlarının tükenmişlik ve kariyer değiştirme niyeti üzerindeki etkisi, kariyere yönelik rehberlik uygulamaları, turizm öğrencilerine yönelik çevrimiçi eğitim, okul ve iş yeri desteğinin mesleki stajları üzerine etkileri, turizm eğitiminde inovasyon, turizm sektöründe tükenmişlik ve kariyer değiştirme niyeti, turizmde okul ve iş yeri desteğinin staja etkisi, staj yapan öğrencilerin turizm sektörüne bakış açısı, turizmde insana yakışır iş ile yaşam kalitesi arasındaki uyum, kişilik özellikleri ile turizm

eğitimi ilişkisi, turizm öğrencilerinin beklentileri, istihdam kaygıları, turizm eğitiminde oyun tabanlı öğrenme, mesleki stajın özelliklerinin kariyer niyeti üzerine etkisi, turizm eğitiminde hibrit sistemler, yapay zekânın turizm eğitimi üzerine etkileri konuları ön plana çıkmıştır. Özellikle COVID-19 sonrası birçok alanda olduğu gibi turizm sektöründe de belirli birimlerde esnek çalışma sistemleri sektöre adapte olmuş ve buna bağlı olarak turizm sektöründe farklı alanlar ortaya çıktığı görülmektedir. COVID-19 ile birlikte eğitim sistemi dijitalleşmiş ve bu durumun bir sonucu olarak turizm gibi hizmet ve pratik ağırlıklı bir alanda uygulamalı eğitim eksiklikleri ve internet bağlantısı olmayan öğrencilerin eğitimi ile ilgili sorunlar da yaşanmıştır. COVID-19 sürecinde ve sonrasında turizm endüstrisinde hijyen standartları, sağlık protokolleri vb. konular ön plana çıkmış ve turizm sektörünün değişen dinamikleri ve yeni standartlar ile ilgili programların ve müfredatların zamanında güncelleme yapılmasını zorlaştırmıştır.

COVID-19'un bir diğer önemli etkisi özellikle öğrenciler üzerinde psikolojik ve sosyal etkileri olmuştur. Bu duruma örnek olarak COVID-19 döneminde öğrenciler üzerinde psikolojik bir baskı yaratması, belirsizlik nedeniyle öğrenci motivasyonlarının olumsuz etkilenmesi söylenebilir. Bu dönemde öğrenciler COVID-19 döneminde mesleki stajlarını yapma ve iş deneyimi kazanma fırsatını da kaybetmişlerdir. Ek olarak bu dönemde turizm sektöründe iş piyasasının daralmasına bağlı olarak sektöre olan güvenin azalması, insanların COVID-19 ile birlikte turizm anlayışının, sağlık, güvenlik ve sürdürülebilirlik gibi değerler üzerinden şekillenmesi eğitim sistemlerinin de yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu değişim ve gelişmelere örnek olarak COVID-19 döneminde uygulamalı eğitimde yaşanan aksamalar (mesleki staj ve uygulamalı dersler) (Bilsland vd., 2020); dijitalleşme ve uzaktan eğitime geçiş yapılması (çevrimiçi eğitim, müfredat değişiklikleri, yeni teknolojilerin adaptasyonu, e-öğrenme ve materyallerin artması) (Rosak-Szyrocka vd., 2022; Raj vd., 2024); öğrencilerin ve akademisyenlerin motivasyonlarında yaşanan değişimler ve yönelimler (Jha ve Mishra, 2024; Tiwari vd., 2021; Reichenberger ve Raymond, 2021) ile ilgili etkilere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu olumsuzluklar 2022, 2023 ve 2024 yılındaki çalışmalara yansımıştır. Bu olumsuzlukların yanı sıra COVID 19'un turizm eğitimine olumlu etkileri olarak sanal müzeler, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi dijital turizm uygulamalarına ilginin artması (Akhtar vd., 2021; Iudina vd., 2022; Ariza-Colpas vd., 2023; Blinska vd., 2023), çevrimiçi konferanslar, sanal öğrenci değişim programları vb. uluslararası işbirliklerinin artması (Suprayogi ve Eko, 2020; Kallou ve Kikilia, 2021; Seo ve Kim, 2021), sürdürülebilir turizm eğitimi ve esnek turizm eğitim (Minguez vd., 2021; Tiwari vd., 2021; Wan vd., 2021) ile ilgili etkilere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'den yazarların yer aldığı yayınlar incelendiğinde ise, turizmde istihdam fırsatları, turizm öğrencilerinin mesleki eğitime yönelik memnuniyet düzeyleri ve beklentileri, turizm eğitiminde yaşanan sorunlar, turizm çalışanlarının meslek değiştirme eğilimleri, turizm öğrencilerinin kariyer niyetleri, turizm öğrencilerinin kariyer kaygıları, turizm öğrencilerinin mesleki bağlılıkları vb. konular üzerine çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir.

Turizm endüstrisinde eğitim ve kariyer ile ilgili olarak ileride yapılacak olan çalışmalara yönelik, yapay zekâ uygulamalarının eğitim sistemine uyarlanması, turizm eğitiminde hibrit sistemlerinin uyarlanması, turizm eğitime yönelik sektör temsilcilerinin görüş ve tutumları, turizm öğrencilerinin sektöre yönelik görüşleri, turizm öğrencilerinin kariyerlerine yönelik motivasyonları, turizm öğrencilerinin kariyer niyetlerinin ve etkileyen faktörlerin tespit edilmesi, oyun tabanlı öğrenme yöntemleri, turizm öğrencilerinin istihdam kaygıları, beklentilerinin tespit

edilmesi, turizm öğrencilerinin kariyer niyetlerinin belirlenmesi ve/veya kariyer niyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, eğitim kurumları ve sektörler arası işbirliği yapılarak sektörün ihtiyaçlarına yönelik eğitimin güncellenmesi gibi konuların çalışılması önerilmektedir.

YAZAR KATKILARI

HS - %50 , AA - %50.

FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Akhtar, N., Khan, N., Mahroof Khan, M., Ashraf, S., Hashmi, M. S., Khan, M. M., & Hishan, S. S. (2021). Post-COVID 19 tourism: will digital tourism replace mass tourism?. *Sustainability*, 13(10), 5352. DOI: 10.3390/su13105352
- Akmeşe, K. A., Özata, E., Sormaz, Ü. (2020). Gastronomi Sektörü Meslek Uzmanlarının Çalışanlardan Mesleki Beklentileri ve Gastronomi Eğitimi İle İlgili Düşünceleri. *Journal of Yasar University*, 15 (58). 177-189.
- Akoğlu Kozak, M. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 1-20.
- Aksu, M., & Bucak, T. (2012). Mesleki Turizm Eğitimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 7-18.
- Al-Shaibani, M. A. A. J. (2024). The Impact of Digital Marketing in Improving Tourism Service- An Exploratory Study of a Sample of Tourism Companies Within The Holy City of Karbala. *The Peerian Journal*, 29, 99-109.
- Ariza-Colpas, P. P., Piñeres-Melo, M. A., Morales-Ortega, R. C., Rodriguez-Bonilla, A. F., Butt-Aziz, S., Naz, S., Contreras- Chinchilla, L.D.C., Romero-Mestre, M. & Ascanio, R. A. V. (2023). Augmented reality and tourism: A bibliometric analysis of new technological bets in the post-COVID era. *Sustainability*, 15(21), 15358. DOI: 10.3390/su152115358
- Ateljevic, I. (2014). Mapping a History and Development of Tourism Studies Field. *Tourism: an International Interdisciplinary Journal*, 62(1), 75-101.
- Ateş, A., Kurt, A. & Sunar, H. (2024b). Google Haritalar Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, 5:36-51
- Ateş, A., Sunar, H. & Kurt, A. (2024a). Bibliometric Analysis on Sustainable Tourism and The Environment in The Literature Related to Destination Management, Present Environment and Sustainable Development, Vol. 18 (2), 43-62. <https://doi.org/10.47743/pesd2024182003>
- Azanza, G., Fernández-Villarán, A., & Goytia, A. (2022). Enhancing learning in tourism education by combining learning by doing and team coaching. *Education Sciences*, 12(8), 548.

- Benckendorff, P. (2009). Themes and Trends in Australian and New Zealand Tourism Research: A Social Network Analysis of Citations in Two Leading Journals (1994-2007)", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Vol. 16 No. 1, pp. 1-15. <https://doi.org/10.1375/jhtm.16.1.1>
- Bilińska, K., Pabian, B., Pabian, A., & Reformat, B. (2023). Development trends and potential in the field of virtual tourism after the COVID-19 pandemic: Generation Z example. *Sustainability*, 15(3), 1889. DOI: 10.3390/su15031889
- Bilotta, E., Bertacchini, F., Gabriele, L., Giglio, S., Pantano, P. S., & Romita, T. (2021). Industry 4.0 technologies in tourism education: Nurturing students to think with technology. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 100275.
- Bilsland, C., Nagy, H., & Smith, P. (2020). Virtual Internships and Work-Integrated Learning in Hospitality and Tourism in a Post-COVID-19 World. *International Journal of Work-Integrated Learning*, 21(4), 425-437. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1271544.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.2025
- Brandt, D. (2018). Wage Determinants in The Swedish Tourism Sector. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 18(1), 18-38. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1206832>
- Brown, E. A., Arendt, S. W., & Bosselman, R. H. (2014). Hospitality management graduates' perceptions of career factor importance and career factor experience. *International Journal of Hospitality Management*, 37, 58-67. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.10.003>
- Brown, E. A., Thomas, N. J., & Bosselman, R. H. (2015). Are they leaving or staying: A qualitative analysis of turnover issues for Generation Y hospitality employees with a hospitality education. *International Journal of Hospitality Management*, 46, 130-137. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.01.011>
- Caputo, A., Marzi, G., Pellegrini, M. M., & Rialti, R. (2018). Conflict management in family businesses: A bibliometric analysis and systematic literature review. *International Journal of Conflict Management*, 29(4), 519-542. <https://doi.org/10.1108/IJCM-02-2018-0027>
- Carlisle, S., Kunc, M., Jones, E., & Tiffin, S. (2013). Supporting innovation for tourism development through multi-stakeholder approaches: Experiences from Africa. *Tourism Management*, 35, 59-69. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.05.010>
- Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N., & Torres, A. (2018, November). Agency, structures and women managers' views of their careers in tourism. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 71, pp. 1-11). Pergamon. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2018.08.010>
- Chen, T. L., & Shen, C. C. (2012). Today's intern, tomorrow's practitioner?—The influence of internship programmes on students' career development in the Hospitality Industry. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 11(1), 29-40. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2012.02.008>
- Chinasa, A. G., & Ozgit, H. (2024). Is there equal employment opportunity in tourism? An evaluation of African students' perceptions of future careers. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 16(1), 82-94. <https://doi.org/10.1108/WHATT-01-2024-0012>
- Chuang, N. K., & Dellmann-Jenkins, M. (2010). Career decision making and intention: A study of hospitality undergraduate students. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(4), 512-530. <https://doi.org/10.1177/1096348010370867>

- Cooper, C., & Shepherd, R. (1997). The relationship between tourism education and the tourism industry: Implications for tourism education. *Tourism Recreation Research*, 22(1), 34-47. <https://doi.org/10.1080/02508281.1997.11014784>
- Daniel, A. D., Costa, R. A., Pita, M., & Costa, C. (2017). Tourism Education: What about entrepreneurial skills?. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 30, 65-72.
- Della Lucia, M., Dimanche, F., Giudici, E., Camargo, B. A., & Winchenbach, A. (2021). Enhancing tourism education: The contribution of humanistic management. *Humanistic management journal*, 6, 429-449.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to Conduct A Bibliometric Analysis: An Overview And Guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Elango, B., & Rajendran, P. (2012). Authorship trends and collaboration pattern in the marine sciences literature: a scientometric study. *International Journal of Information Dissemination and Technology*, 2(3), 166-169.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831. DOI 10.1007/s11192-015-1645-z
- Ergen, F. D. (2021). Artificial Intelligence applications for event management and marketing. In: *Impact of ICTs on event management and marketing* (pp. 199-215). IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-7998-4954-4.ch012
- Estoque, R. C., Togawa, T., Ooba, M., Gomi, K., Nakamura, S., Hijioka, Y., & Kameyama, Y. (2019). A review of quality of life (QOL) assessments and indicators: Towards a "QOL-Climate" assessment framework. *Ambio*, 48, 619-638. <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1090-3>
- Estrela, S. (2015). I publish, therefore I am or am I? A reply to A bibliometric investigation of life cycle assessment research in the web of science databases by Chen et al.(2014) and Mapping the scientific research on life cycle assessment: a bibliometric analysis by Hou et al.(2015). *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 20, 1601-1603. DOI 10.1007/s11367-015-0951-2
- Farmaki, A. (2018). Tourism and hospitality internships: A prologue to career intentions?. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 23, 50-58. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2018.06.002>
- Farooq, R. (2023). Knowledge Management and Performance: A Bibliometric Analysis Based on Scopus and WOS data (1988–2021). *Journal of Knowledge Management*, 27(7), 1948-1991. <https://doi.org/10.1108/JKM-06-2022-0443>
- Ferreras-Garcia, R., Sales-Zaguirre, J., & Serradell-López, E. (2020). Competences in higher education tourism internships. *Education Training*, 62(1), 64-80. <https://doi.org/10.1108/ET-04-2019-0074>
- Fidgeon, P. R. (2010). Tourism education and curriculum design: A time for consolidation and review?. *Tourism management*, 31(6), 699-723.
- Gao, Y., Wong, S. L., Md. Khambari, M. N., & Noordin, N. (2022). A bibliometric analysis of online faculty professional development in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 17(1), 17. <https://doi.org/10.1186/s41039-022-00196-w>
- Gössling, S., & Hall, M. C. (2006). *Tourism and global environmental change*. Taylor & Francis. DOI: 10.4324/9780203011911

- Grobelna, A., & Dolot, A. (2018). The role of work experience in studying and career development in tourism: a case study of tourism and hospitality students from Northern Poland. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 6(4), 217. DOI: 10.15678/EBER.2018.060412
- Happ, É., & Bolla, V. (2022). A theoretical model for the implementation of social sustainability in the synthesis of tourism, disability studies, and special-needs education. *Sustainability*, 14(3), 1700.
- Hjalager, A. M. (2003). Global tourism careers? Opportunities and dilemmas facing higher education in tourism. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education* (Oxford Brookes University), 2(2).
- Iudina, E. V., Balova, S. L., Maksimov, D. V., Skoromets, E. K., Ponyaeva, T. A., & Ksenofontova, E. A. (2022). Application of information technologies to improve the quality of services provided to the tourism industry under the COVID-19 restrictions. *International Journal of Computer Science & Network Security*, 22(6), 7-12. DOI: 10.22937/IJCSNS.2022.22.6.2
- Jamal, T. B., & Everett, J. (2004). Resisting rationalisation in the natural and academic life-world: Critical tourism research or hermeneutic charity?. *Current Issues in Tourism*, 7(1), 1-19.
- Jeou-Shyan, H., Hsuan, H., Chih-Hsing, L., Lin, L., & Chang-Yen, T. (2011). Competency analysis of top managers in the Taiwanese hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 1044-1054. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.03.012>
- Jha, A. K., & Mishra, J. M. (2024). Shifting Sands: Post-COVID-19 Students' Motivations for Tourism and Hospitality Education?. In *International Handbook of Skill, Education, Learning, and Research Development in Tourism and Hospitality* (pp. 1-18). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Kallou, S., & Kikilia, A. (2021). A transformative educational framework in tourism higher education through digital technologies during the COVID-19 pandemic. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 1(1), 37-47. DOI: 10.25082/AMLER.2021.01.005
- Kemer, E., & Tyagi, P. K. (2023). Application of Artificial Intelligence and Robotics in Tourism and Hospitality Marketing. In *Embracing Business Sustainability Through Innovation and Creativity in the Service Sector* (pp. 125-140). IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-6732-9.ch008
- Kırlar-Can, B., Ertaş, M., & Kozak, M. (2021). Understanding the philosophy of tourism education: A perspective study in Turkey. *International Journal of Tourism Research*, 23(6), 1112-1125.
- Kim, S. S., Chun, H., & Petrick, J. F. (2009). Career path profiles of general managers of Korean super deluxe hotels and factors influencing their career development: Vocational insights for HTM students and hotel employees. *Journal of Hospitality, Leisure, Sports and Tourism Education* (Pre-2012), 8(2), 97.
- Kim, Y. H., Demirel, I., Josiam, B., & Gultek, M. M. (2024). Student's Career Expectations in the Hospitality and Tourism Industry: An Examination of Student's MACE (Motivation, Attitude, and Career Expectation) Model. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 36(4), 359-370. <https://doi.org/10.1080/10963758.2023.2191324>
- Kong, H., Jiang, X., Chan, W., & Zhou, X. (2018). Job satisfaction research in the field of hospitality and tourism. *International journal of contemporary hospitality management*, 30(5), 2178-2194. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-09-2016-0525>

- Korkmaz, Ö. F., Soğukoğlu Korkmaz, S., Tunçez, H. A., Gültekin, N. (2024). Finansal Okuryazarlık, Finansal Tabana Yayılma ve Finansal Erişim Üzerine Literatür İncelemesi. *Söke İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 16-25.
- Kumar, S., Pandey, N., Lim, W. M., Chatterjee, A. N., & Pandey, N. (2021). What do we know about transfer pricing? Insights from bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 134, 275-287. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.05.041>
- Lewis-Cameron, A. (2022). Tourism education for destination success: a Caribbean perspective. *Anatolia*, 33(2), 247-258. DOI: 10.1080/13032917.2022.2040916
- Lin, M. Y., Chiang, C. F., & Wu, K. P. (2018). How hospitality and tourism students choose careers: Influences of employer branding and applicants' customer orientation. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 30(4), 229-240. <https://doi.org/10.1080/10963758.2018.1480377>
- Liu, A. Y., Fu, H. Z., Li, S. Y., & Guo, Y. Q. (2014). Comments on "Global trends of solid waste research from 1997 to 2011 by using bibliometric analysis". *Scientometrics*, 98, 767-774. DOI 10.1007/s11192-013-1086-5
- Mayaka, M., & Akama, J. S. (2007). Systems approach to tourism training and education: The Kenyan case study. *Tourism Management*, 28(1), 298-306. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.12.023>
- Mínguez, C., Martínez-Hernández, C., & Yubero, C. (2021). Higher education and the sustainable tourism pedagogy: Are tourism students ready to lead change in the post pandemic era?. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 100329. DOI: 10.1016/j.jhlste.2021.100329
- Pan, S., Hafez, B., Iskandar, A., & Ming, Z. (2024). Integrating constructivist principles in an adaptive hybrid learning system for developing social entrepreneurship education among college students. *Learning and Motivation*, 87, 102023.
- Papageorgiou, G., Marneros, S., & Efstathiades, A. (2024). Predicting career success in the hospitality industry of Cyprus: A competency-based approach. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 24(3), 236-268. DOI: 10.1080/15313220.2024.2341616
- Papathanassis, A. (2021). Cruise tourism 'brain drain': exploring the role of personality traits, educational experience and career choice attributes. *Current Issues in Tourism*, 24(14), 2028-2043. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1816930>
- Raj, S., Sharma, S., & Dutt, D. (2024). Digital Disruption: 'Transforming Tourism Education for the 21st Century'. In *Corporate Social Responsibility, Corporate Governance and Business Ethics in Tourism Management: A Business Strategy for Sustainable Organizational Performance* (pp. 137-145). Emerald Publishing Limited.
- Reichenberger, I., & Raymond, E. M. (2021a). Students' perceptions of tertiary tourism education and careers during the Covid-19 pandemic. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 21(4), 380-402. <https://doi.org/10.1080/15313220.2021.1950593>
- Reichenberger, I., & Raymond, E. M. (2021b). Tourism students' career strategies in times of disruption. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, 220-229. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.06.011>
- Richardson, S., & Butler, G. (2012). Attitudes of Malaysian tourism and hospitality students' towards a career in the industry. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 17(3), 262-276. <https://doi.org/10.1080/10941665.2011.625430>

- Roberts, M. D. (2024). Secondary School Students' Views of Tourism Education and Tourism Careers. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 36(1), 13-24. <https://doi.org/10.1080/10963758.2022.2056471>
- Robinson, P. (2012). *Tourism: The key concepts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203104910>
- Robinson, R. N., Ruhanen, L., & Breakey, N. M. (2016). Tourism and hospitality internships: Influences on student career aspirations. *Current Issues in Tourism*, 19(6), 513-527. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1020772>
- Roney, S. A. (2007). Career Perceptions of Undergraduate Tourism Students: A Case Study in Turkey. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education (Oxford Brookes University)*, 6(1). 10.3794/johlste.61.118
- Rosak-Szyrocka, J., Żywiółek, J., Zaborski, A., Chowdhury, S., & Hu, Y. C. (2022). Digitalization of higher education around the Globe during covid-19. *IEEE Access*, 10, 59782-59791. DOI: 10.1109/ACCESS.2022.3178711
- Sanchez, A. D., Del Rio, M. D. L. C., & Garcia, J. Á. (2017). Bibliometric analysis of publications on wine tourism in the databases Scopus and WoS. *European Research on Management and Business Economics*, 23(1), 8-15. <https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2016.02.001>
- Sarkar, A., Wang, H., Rahman, A., Memon, W. H., & Qian, L. (2022). A bibliometric analysis of sustainable agriculture: based on the Web of Science (WOS) platform. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(26), 38928-38949. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19632-x>
- Seo, S., & Kim, H. J. (2021). How COVID-19 influences hospitality and tourism education: Challenges, opportunities, and new directions. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 33(3), 147-147. DOI: 10.1080/10963758.2021.1929531
- Seppelt, R., Dormann, C. F., Eppink, F. V., Lautenbach, S., & Schmidt, S. (2011). A quantitative review of ecosystem service studies: approaches, shortcomings and the road ahead. *Journal of applied Ecology*, 48(3), 630-636. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2664.2010.01952.x>
- Stacey, J. (2015). *Supporting Quality Jobs in Tourism*, OECD Tourism Papers, 2015/02, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5js4rv0g7szz-en>
- Stainton, H. (2018). TEFL tourism: The tourist who teaches. *Tourism geographies*, 20(1), 127-143.
- Stoner, K.R., M.A. Tarrant, L. Perry, L. Stoner, S. Wearing and K. Lyons (2014). Global Citizenship as a Learning Outcome of Educational Travel, *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 14 (2), 149–63. <https://doi.org/10.1080/15313220.2014.907956>
- Sunar, H. & Erdem, B. (2020). Turizm Yükseköğretiminde Stratejik Yönetim ve Planlama, İçinde: Turizm Yükseköğretiminde Güncel Konular ve Eğilimler, (Ed. Kuzu, Ö.H.) Eğitim Yayınevi, Konya. ss.107-125.
- Sunar, H., Ateş, A. & Kösembay, S. B. (2023). Gastronomi Eğitimi ve Kariyer Olanakları, İçinde: Gastronomi ve Mutfak Sanatları Temel Kavramlar ve Güncel Konular, (Ed: Akmeşe, K.A.). Eğitim Yayınevi, Konya. 331-349.
- Suprayogi, S., & Eko, P. B. (2020). The implementation of virtual exhibition project in English for tourism class for university students. *Academic Journal Perspective: Education, Language, and Literature*, 8(2), 87-97. DOI: 10.33603/perspective.v8i2.4210

- Tiwari, P., Séraphin, H., & Chowdhary, N. R. (2021). Impacts of COVID-19 on tourism education: Analysis and perspectives. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 21(4), 313-338. DOI: 10.1080/15313220.2020.1850392
- Tsai, C. T., Hsu, H., & Hsu, Y. C. (2017). Tourism and hospitality college students' career anxiety: Scale development and validation. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 29(4), 158-165. <https://doi.org/10.1080/10963758.2017.1382365>
- Türker, N., Uçar, M., & Ateş, M. A. (2016). Turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörü algıları: Karabük Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 311-333.
- Van Nunen, K., Li, J., Reniers, G., & Ponnet, K. (2018). Bibliometric analysis of safety culture research. *Safety Science*, 108, 248-258. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.08.011>
- Wallin, J.A. (2005). Bibliometric methods: pitfalls and possibilities, *Basic and Clinical Pharmacology and Toxicology*, Vol. 97 No. 5, pp. 261-275. https://doi.org/10.1111/j.1742-7843.2005.pto_139.x
- Wan, F., Yang, M., & Xi, Y. (2024). Tourism education in the Post-Pandemic era. In: *Post-COVID Tourism*, (Editors: Castanho, R.A., Franco, M. ve Gomez, J.M.N.) 145-153. Published in London, United Kingdom.
- Wang, J., Ayres, H., & Huyton, J. (2009). Job ready graduates: A tourism industry perspective. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 16(1), 62-72. <https://doi.org/10.1375/jhtm.16.1.62>
- Wang, Y. F., & Tsai, C. T. (2014). Employability of hospitality graduates: Student and industry perspectives. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 26(3), 125-135. <https://doi.org/10.1080/10963758.2014.935221>
- Wen, H., Leung, X., Li, X., & Kwon, J. (2018). What influences Chinese students' intentions to pursue hospitality careers? A comparison of three-year versus four-year hospitality programs. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 23, 70-81. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2018.08.001>
- Xing, B., Xie, D., Li, S., & Wang, Q. (2023). Why you leave and what can we do? The roles of job burnout and vocational skill in hotel internships. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 32, 100424. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2023.100424>
- Yamaguchi, N. U., Bernardino, E. G., Ferreira, M. E. C., de Lima, B. P., Pascotini, M. R., & Yamaguchi, M. U. (2023). Sustainable development goals: A bibliometric analysis of literature reviews. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(3), 5502-5515. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24379-6>
- Yiu, M., & Law, R. (2012). A review of hospitality internship: Different perspectives of students, employers, and educators. *Journal of teaching in Travel & Tourism*, 12(4), 377-402. <https://doi.org/10.1080/15313220.2012.729459>
- Zhang, L. (2016). A review of ecosystem services: a bibliometric analysis based on web of science. *Acta Ecologica Sinica*, 36, 5967. DOI: 10.1371/journal.pone.0210707
- Zunaidi, A., Nofirman, N., Juliana, J., & Wurarah, R. N. (2022). The impact of the development of cultural tourism on the cultural, economic, and social aspects of local communities. *Dinar: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam*, 9(2), 88-105. DOI: DOI: 10.21107/dinar.v9i2.12061

Zvaigzne, A., Litavniece, L., & Dembovska, I. (2022). Tourism seasonality: The causes and effects. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 14(5), 421-430. DOI: 10.1108/WHATT-07-2022-0080.

ENFLASYONUN TEMEL FİNANSAL TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE ENFLASYON MUHASEBESİ

IMPACT OF INFLATION ON BASIC FINANCIAL STATEMENTS AND INFLATION ACCOUNTING

Servet SAY

Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi

Sosyal Bilimler MYO

 servetsay@selcuk.edu.tr

Öz

Enflasyon, işletmelerin mali tablolarında önemli bozulmalara neden olarak finansal analizlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini zayıflatır. Geleneksel muhasebe sistemlerinde mali tablolar, nominal değerler üzerinden hazırlandığı için enflasyonun etkilerini yeterince yansıtamaz ve bu durum, işletmelerin gerçek finansal durumlarının yanıltıcı bir şekilde yorumlanmasına yol açabilir. Enflasyon muhasebesi, bu sorunu gidermek için finansal verileri enflasyona göre düzelterek mali tabloların daha doğru ve güvenilir olmasını sağlar. Bu nedenle, enflasyon muhasebesi uygulamaları, finansal bilgilerin gerçeğe uygun değerlerle raporlanmasını sağlayarak işletmelerin karar alma süreçlerini iyileştirmektedir. Bu çalışmada, enflasyonun temel finansal tablolardan bilanço ve gelir tablosu üzerindeki etkileri ele alınarak, mali verilerin nasıl yanıltıcı olabileceği incelenmiştir. Özellikle stoklar, maddi duran varlıklar ve borçlanma maliyetleri gibi kalemlerin enflasyon karşısında nasıl değer kaybettiği ve bu durumun işletme kârlılığına nasıl yansıdığı tartışılmıştır. Ayrıca enflasyon muhasebesinin uygulanmasının, finansal tabloların doğruluğunu artırarak yatırımcıların, kredi verenlerin ve diğer finansal karar alıcıların daha bilinçli değerlendirmeler yapmasını sağladığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda yatırımcılar ve finansal karar alıcılara enflasyonun yarattığı sapmaları göz önünde bulundurarak finansal analizlerini gerçekleştirmeleri önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Enflasyon, Enflasyon Muhasebesi, Temel Finansal Tablolar.

ABSTRACT

Inflation can cause significant distortions in the financial statements of companies and weaken the accuracy and reliability of financial analyses. Since financial statements are prepared based on nominal values in traditional accounting systems, they cannot adequately reflect the effects of inflation, and this can lead to a misleading interpretation of the real financial situations of companies. Inflation accounting corrects financial data according to inflation to eliminate this problem, making financial statements more accurate and reliable. Therefore, inflation accounting practices improve the decision-making processes of companies by ensuring that financial information is reported with fair values. In this study, the effects of inflation on the balance sheet and income statement from basic financial statements are discussed, and how financial data can be misleading is examined. In particular, it is discussed how items such as stocks, tangible fixed assets and borrowing costs lose value against inflation and how this situation is reflected in business profitability. It is also emphasized that the application of inflation accounting increases the accuracy of financial statements and enables investors, creditors and other financial decision-makers to make more conscious evaluations. In this context, investors and financial decision makers are advised to carry out their financial analyses by taking into account the deviations created by inflation.

Keywords: Inflation, Inflation Accounting, Basic Financial Statements.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 27.03.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 9.05.2025

Araştırma Makalesi/Research Paper

1. GİRİŞ

Enflasyon Latince bir terim olup literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. En genel tanımıyla enflasyon, paranın değer kaybetmesi ve genel fiyat düzeyindeki sürekli artıştır. Başka bir tanımıyla enflasyon, mal ve hizmetlerin satın alma gücünün azalması, arz ve talep arasındaki dengenin bozulması ve fiyatların artmasıdır (Gökçen, 2004: 1). Enflasyon, şirketlerin parasal ve parasal olmayan varlıkları arasındaki dengeyi bozarken, aynı zamanda gelir ve gider kalemlerini de bozar. Bu nedenle, yüksek enflasyon dönemlerinde şirketler, geleneksel muhasebeden elde ettikleri finansal bilgileri enflasyon düzeyini dikkate alarak düzeltmek zorundadırlar. Şirketlerin finansal tablolarını bozan ve gerçek finansal durumlarını bozan enflasyonu ortadan kaldırmak, finansal tablolarda paydaşlara doğru bilgileri sağlam bir şekilde sunmak ve finansal tablolardan beklenen faydaları sağlamak ancak enflasyon muhasebesi uygulamalarıyla mümkündür. Anlaşılabacağı üzere, şirketlerin genel fiyat düzeyindeki sürekli artışı dikkate alarak finansal tablolarını düzeltmelerine olanak tanıyan muhasebe sistemine enflasyon muhasebesi denir (Gökten vd., 2023: 719). Enflasyon, ekonomik faaliyetleri etkileyen temel faktörlerden biri olup, şirketlerin mali performansını ve finansal tablolarını doğrudan şekillendirir. Enflasyonun artması, nakit akışlarını, maliyet yapısını ve genel olarak şirketlerin karlılığını etkileyerek, finansal raporlamada yanlış anlaşılmalara ve yanıltıcı verilere yol açabilir. Bu durum hem yatırımcılar hem de diğer paydaşlar için yanıltıcı bir finansal durum analizi yapılmasına neden olabilir. Bu sorunun önüne geçebilmek amacıyla, enflasyon muhasebesi devreye girer. Enflasyon muhasebesi, şirketlerin finansal tablolarını enflasyonun etkilerini göz önünde bulundurarak düzenlemeyi amaçlayan bir muhasebe yöntemidir.

Finansal tablolar, işletmenin finansal durumu, performansı ve nakit akışları hakkında karar almada yararlı olan finansal bilgileri sağlamak için hazırlanır. Bu nedenle finansal tablolarda sunulan bilgilerin alakalı olması önemlidir. Ancak, yüksek enflasyonlu bir ekonomide, işletmelerin finansal tablolardaki kalemler için açıkladıkları tutarlar, cari fiyat seviyelerinde sunulmadıkları takdirde kullanıcıların ihtiyaçları açısından önemini yitirecektir (KGK, 2024: 1). Finansal tabloların doğru ve güvenilir olması, şirketlerin yatırımcılarla olan ilişkilerini sağlamlaştırmak, kredi değerlendirmeleri yapmak ve stratejik kararlar almak için kritik bir öneme sahiptir. Ancak, yüksek enflasyon dönemlerinde doğruyu tam olarak göstermeyen finansal tablolarının şirketlerin gerçek finansal durumunu yansıtmaması için enflasyona göre düzeltilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, enflasyon muhasebesi, şirketlerin finansal durumlarını daha doğru bir şekilde değerlendirebilmeleri için önemli bir araç haline gelir. Buradan hareketle çalışmada, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

2. ENFLASYON MUHASEBESİ KAVRAMI

Enflasyon muhasebesi, şirketlerin finansal yönetim ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynar. Enflasyon muhasebesi olmadan, finansal tablolar enflasyonun etkisini yansıtmayabilir ve şirketler yanıltıcı finansal bilgilere dayalı kararlar alabilir. Enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisini hesaplayarak, enflasyon muhasebesi şirketlerin gerçek ekonomik koşullarını daha doğru bir şekilde yansıtmalarını sağlar ve bu da şirketlerin doğru finansal kararlar almalarına yardımcı olur. Enflasyon muhasebesi, işletmelerin satın alma güçlerini korumalarına ve enflasyonun neden olduğu değer kaybını hesaba katarak mal ve hizmet alımlarını daha etkili bir şekilde planlamalarına yardımcı olur ve yatırımcıların ve alacaklıların işletmenin finansal

yapısını daha iyi anlamalarına yardımcı olur ve böylece daha fazla yatırım çeker. Enflasyon muhasebesi, şirketlerin stratejik planlama, fiyatlandırma ve bütçeleme gibi kararları daha etkili bir şekilde almalarını sağlar. Şirketler enflasyonun etkisini dikkate alarak gelecekteki belirsizliklere daha iyi hazırlanabilirler. Enflasyonun finansal belirsizliğe neden olabileceği zamanlarda, doğru muhasebe uygulamaları işletmelerin sürdürülebilirliğini korumasına yardımcı olabilir (Çetin & Bozdoğan, 2023: 81).

Enflasyon muhasebesinin amacı, paranın satın alma gücünün değişmesinden başlayarak homojenliğini yitirmiş finansal tabloları aynı para birimi üzerinden ifade etmek, gelir ve giderleri cari para değerleri üzerinden ifade ederek gerçek işletme sonucunu bulmak ve işletmenin para değerlerini elinde tutması sonucu katlandığı elde tutma kazanç veya kayıplarını ortaya koymaktır (Öksüz, 2003: 76).

Türkiye'de yüksek enflasyon dönemlerinde, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin ilki, 30 Aralık 2003 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 5024 Sayılı Vergi Usul Kanunu ile Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'dur. Bu kanun kapsamında, 2003 yılı bilançolarına enflasyon düzeltmesi uygulanmasına karar verilmiş, bu uygulama 2004 yılında da devam etmiştir. Ancak 2004 yılından sonra gerekli şartların oluşmaması nedeniyle uygulamaya ara verilmiş; 2005 yılından itibaren altın ticaretiyle uğraşan işletmeler hariç diğer işletmelere yönelik yeniden değerlendirme uygulamaları da 2018'e kadar durdurulmuştur (Ergün, 2025: 87). Enflasyonun yükseliş trendi göz önünde bulundurularak, 2018 ile 2021 yılları arasında tüm işletmelere yeniden değerlendirme olanağı tanınmış fakat bu işlemleri gerçekleştirecek işletmelere vergi ödeme yükümlülüğü getirilmiştir (Yavuzaslan Söylemez, 2023: 286). Bu süreçte belirtilen düzenlemeler, kısmi düzeltme metotları olarak uygulanmış, ancak 2004'ten sonraki 17 yıl boyunca genel enflasyon düzeltmesine gerek duyulacak koşullar sağlanmamıştır. 31 Aralık 2021 itibarıyla gerekli koşullar yeniden oluşmuş olsa da Ocak 2022'de Vergi Usul Kanunu'na (VUK) eklenen geçici 33. madde ile uygulama iki yıl daha ertelenmiştir (BDO, 2024: 5). Son olarak, 30 Aralık 2023 tarihli ve 32415 sayılı (2. Mükerrer) Resmî Gazete'de yayımlanan 555 sıra nolu VUK Genel Tebliği ile 2023 yılı bilançolarına ve takip eden dönemlere yönelik enflasyon düzeltmesinin yeniden uygulanmasına karar verilmiştir.

Bilanço, bir işletmenin varlık ve kaynak hesaplarının belirli bir zamandaki durumunu gösteren bir finansal tablodur. Bilanço, doğası gereği tarihi maliyetle hazırlanan statik bir tablodur ve işletmenin finansal bir fotoğrafıdır. Bilançodaki varlıklar ve kaynaklar ulusal para birimiyle ifade edilir, ancak bilanço kalemlerinin tümü enflasyon nedeniyle genel fiyat düzeyindeki artışlardan aynı ölçüde etkilenmez. Bunun nedeni, finansal durum tablosundaki aktif ve pasif kalemlerin farklı parasal ve parasal olmayan özelliklere sahip olması ve işletme kayıtlarına kaydedildikleri tarihlerdir (Özdoğan, 2002:52). Enflasyona göre düzeltilmemiş finansal tablolar, işletmelerin mali durumunu ve performansını göstermede yetersiz kalabilir, hatta anlamsız ve yanıltıcı bilgiler içerebilir. İşletmenin aktif yapısında yer alan parasal varlıklar, paranın değerindeki değişimler sonucu nominal değerini koruyan, ancak satın alma gücü fiyat hareketlerine göre ters yönde hareket eden varlıklardır (Akdoğan & Tenker, 1998: 680). Parasal varlıklar, sözleşmelere göre belirlenen veya genel fiyat düzeyindeki değişikliklerin etkisine bakılmaksızın paranın nominal değerine göre değişmeyen varlık ve yükümlülüklerdir ve parasal

bilanço kalemleridir. Bunlara örnek olarak eldeki ve bankadaki nakit, belgeli ve belgesiz alacaklar, borçlar ve senetler gösterilebilir (Gökçen & Ataman, 2022:206). Parasal olmayan varlıklar, maddi duran varlıklar ve stoklar gibi kalemlerdir. Enflasyonist bir ortamda, çok sayıda parasal olmayan varlığa sahip firmalar satın alma güçlerini koruyacaklardır çünkü bu varlıkların nominal değeri genel fiyat düzeyindeki artışla artacak ve buna göre özel fiyat değişiklikleri belirleyeceklerdir. Yabancı paralar, yabancı sipariş avansları ve yabancı alacaklar da enflasyona karşı değerlerini koruyabildikleri için bu kalemler arasında sayılabilir (Doğan, 2023: 195). Gelir tablosunu oluşturan kalemler de enflasyona göre değerleri artmış olsa bile değer kaybederler. Gelir kalemleri üç grupta toplanır. Bunlar işletmenin esas faaliyetinden elde edilen gelirler, diğer olağan gelirler ve olağanüstü gelirlerdir. Gelirin elde edildiği dönem ile gelir tablosunun düzenlendiği dönem arasında paranın satın alma gücündeki değişikliklerin etkisi, gelir tablosundaki bilgilerin gerçeği yansıtmamasına neden olur (Karakaya, 2004: 591).

Enflasyon muhasebesinde gerekli işlemleri yapabilmek için kurumlarda aranan şartlar 555 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğinde yer almaktadır. Aynı tebliğde enflasyon düzeltilmesinde izlenecek adımlar sırasıyla şu şekilde yer almaktadır;

- a) Mali tabloda yer alan kıymetlerden hangilerinin parasal olmayan kıymet olduğu tespit edilecektir.
- b) Tespit edilmiş parasal olmayan kıymetlerin enflasyon düzeltilmesinde dikkate alınacak tutarları (düzeltmeye esas tutarları) bulunacaktır.
- c) Tespit edilmiş parasal olmayan kıymetlerin enflasyon düzeltilmesinde, düzeltmeye esas tarihleri ve düzeltme/taşıma katsayıları belirlenecektir.
- ç) Tespit edilmiş düzeltmeye esas tutarlar ait oldukları düzeltme/taşıma katsayılarıyla çarpılarak, parasal olmayan kıymetlerin düzeltilmiş tutarları hesaplanacak ve düzeltilmiş değerler ile düzeltme öncesi değerler arasındaki enflasyon farkları kayıtlara alınacaktır.
- d) Parasal olmayan kıymetler düzeltilmiş değerleriyle, parasal kıymetler ise düzeltmeye tabi tutulmaksızın mali tabloda gösterilecektir.

Tebliğe göre, enflasyon düzeltilmesi yapılması gereken mali tablonun sadece bilanço olduğu uygun görülmüştür. Ayrıca düzeltme işlemini yerine getirmek için kullanılması zorunlu düzeltme katsayısını hesap etmek için 2023 muhasebe dönemi sonuna ait bilançoda yer alan parasal olmayan değerler için dikkate alınacak düzeltmeye esas alınacak tarih aşağıdaki esaslara göre yapılacaktır:

- a) Alış fiyatı ile değerlemesi yapılan menkul değerler ve mali duran varlıklar için satın alma tarihi esas alınır.
- b) İlk madde ve malzeme, ticari mallar, yarı mamul ve mamul stokların maliyetine eklenen unsurlar, maddi duran varlıklar ve bu varlıkları meydana getiren unsurlar, maddi olmayan duran varlıklar ve bu varlıkları meydana getiren unsurlar, özel tükenmeye tabi varlıklar ve bu varlıkları meydana getiren unsurlar, yıllara yayılan inşaat ve onarım hak edişleri ile haklar ve şerefîyeler, özel fonlar ve kâr yedekleri için defterlere kayıt tarihi esas alınır.

c) Parasal olmayan alınan depozito ve teminatlar ile avanslar, nakit olarak ödenmiş sermaye, hisse senetleri ihraç primleri, hisse senedi iptal kârları için tahsil tarihi esas alınır.

ç) Parasal olmayan verilen depozito ve teminatlar ile avanslar için ödeme tarihi esas alınır.

d) Aynı sermaye olarak ortaya koyulan değerler için mülkiyetin intikal ettiği tarih esas alınır.

e) Kâr yedekleri, geçmiş yıl kârları ve dönem net kârının, parasal olmayan değer olarak değerlendirilecek fonların, öz sermaye kalemlerine ait fark hesaplarının sermayeye eklenmesi ile yükseltilecek sermaye için tescil tarihi esas alınır.

f) Nakdi sermaye karşılığı alınan hisse senetleri için ödeme tarihi esas alınır.

g) Aynı sermaye karşılığı alınan hisse senetleri için sermaye olarak koyulan değerlerin mülkiyetinin intikal ettiği tarih esas alınır.

ğ) Temettü karşılığında alınan hisse senetleri için iştirak edilen şirket sermayesinin tescil tarihi esas alınır.

h) Parasal olmayan karşılıklar için bağlı bulundukları ekonomik kıymet için tespit edilmiş tarih esas alınır.

Parasal olmayan kıymetlere ait değerler, bilanço tarihi itibarıyla bu kıymetlerin satın alma gücünü gösteren değerler olmadığından düzeltme katsayısı ile çarpılarak enflasyon düzeltmesine tabi tutulur. Parasal ve parasal olmayan kalemlerin listesi Tebliğ'de Ek-1 ve Ek-2 olarak yayımlanmıştır (555 Sıra No'lu VUK Genel Tebliği, 2023)

Düzeltilme yapılırken 2 adet yöntem kullanılacaktır. Bunlar;

- Düzeltme Katsayısını bulup düzeltmeye esas değer ile endeksleme
- İstenirse stoklarda toplulaştırılmış yöntemlerle stok tutarını endeksleme

$$\text{Düzeltilme Katsayısı} = \frac{(\text{Mali Tablonun Ait Olduğu Aya Ait Yİ-ÜFE})}{(\text{Düzeltilmeye Esas Alınan Tarihi İçeren Aya İlişkin Yİ-ÜFE})}$$

555 sıra no'lu VUK Genel Tebliğinin 17. Maddesine göre düzeltme katsayısı virgülden sonra beş hane olarak (altıncı hane yuvarlanarak) dikkate alınacaktır. Aynı maddede düzeltmeye esas tarihlere de yer verilmiştir.

Bilançoda yer alan iktisadi kıymetlerden bazılarının düzeltmede dikkate alınacak tarihleri, düzeltme yapılmış bir tarihten öncesine gidebilir. Bu tür kıymetler için yeniden düzeltmeye esas tarihe kadar inerek, uygun düzeltme katsayısını bulmaya gerek bulunmamaktadır; düzeltme yapılan en son bilançoda, bu iktisadi kıymete ait değerlerin uygun bir katsayı ile çarpılması düzeltme işlemi için yeterlidir. Bu kapsamda, bilançodaki parasal ve parasal olmayan tutarların, taşıma katsayısı kullanılarak ilgili dönemin sonundaki yeni değerlerinin hesaplanmasına "taşıma" denilir ve hesaplama işlemi "taşıma katsayısı" kullanılarak yapılır. Parasal kıymetler için taşıma katsayısı bir olarak dikkate alınır. 2023 hesap dönemi sonuna ait bilançonun düzeltilmesi

neticesinde oluşan geçmiş yıllar karları/zararları da taşıma katsayısı kullanılarak düzeltililecektir (555 Sıra No'lu VUK Genel Tebliği, 2023).

$$\text{Taşıma Katsayısı} = \frac{(\text{Mali Tablonun Ait Olduğu Aya Ait Yİ-ÜFE})}{(\text{Bir Önceki Dönemin Sonundaki Yİ-ÜFE})}$$

Toplulaştırılmış yöntemler kullanılarak düzeltililecek parasal olmayan kıymetler, stoklarla sınırlıdır. 213 sayılı Kanunun değerlendirme ölçütlerine göre stoklar, maliyet bedeli ile değerlendirilmekte olup, 2023 hesap dönemi sonu itibarıyla maliyet bedelleri üzerinden defterlere kayıt tarihlerine göre bulunan düzeltmeye esas tutar ile düzeltme katsayısının çarpılması suretiyle enflasyon düzeltmesine tabi tutulacaklardır. Ancak, işletmeler, çeşit ve miktar itibarıyla önemli tutarlara ulaşan stoklarına ilişkin olarak, düzeltme işleminde gerçek yöntemi uygulayabilecekleri toplulaştırılmış yöntemlerden herhangi birini de tercih edebileceklerdir. Basit ortalama yöntemi ve stok devir hızı yöntemi olmak üzere iki tür toplulaştırılmış yöntem belirlenmiştir (555 Sıra No'lu VUK Genel Tebliği, 2023).

2023 hesap dönemi sonuna ait bilanço üzerinde yapılacak düzeltme işleminde; bilançoda yer alan bazı parasal olmayan varlıkların içerisinde bulunan reel olmayan finansman maliyetlerinin (ROFM), ilgili varlığın maliyet veya alış bedelinden düşülmesi sonucu bulunacak tutar düzeltmeye esas alınır. Maliyet veya alış bedellerine intikal ettirilmiş ve düzeltmeye esas tutara ulaşılırken düşülecek reel olmayan finansman maliyeti ihtiva edebilecek parasal olmayan varlıklar stoklar, maddi duran varlıklar, mali duran varlıklar, özel tükenmeye tabi varlıklar olarak tanımlanmıştır. Düzeltme işleminde, ROFM, "Borç Tutarının Esas Alınması" ve "Toplam Finansman Maliyetinin Esas Alınması" yöntemlerinden biri seçilerek hesaplanabilir. Ancak toplam finansman maliyeti yöntemini seçen mükellefler seçtikleri bu yöntemden, seçimi yaptıkları hesap dönemi dâhil üçüncü hesap döneminin sonuna kadar dönemeyeceklerdir.

1- Borç Tutarının Esas Alınması

$$\text{ROFM} = \text{Borç Tutarı} \times \frac{\text{Borcun Kapatıldığı Aya Ait Yİ-ÜFE} - \text{Borcun Alındığı Aya Ait Yİ-ÜFE}}{\text{Borcun Alındığı Aya Ait Yİ-ÜFE}}$$

2- Toplam Finansman Maliyetinin Esas Alınması

$$\text{ROFM} = \text{Toplam Fin. Maliyeti} \times \frac{\text{İlgili Hesap Dönemine Ait Yİ-ÜFE Artış Oranı}}{\text{İlgili Hesap Dönemine Ait Ortalama Ticari Kredi Faiz Oranı}}$$

2023 hesap dönemi sonuna ait bilanço 213 sayılı Kanunun geçici 33.maddesi gereğince düzeltililecek, daha sonraki dönemlere (geçici vergi dönemleri ve hesap dönemlerine) ait bilançoların düzeltme işlemleri ise aynı Kanunun mükerrer 298 inci maddesinin (A) fıkrasında öngörülen şartların varlığına bağlı olarak düzeltililecektir.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar yüksek enflasyona sahip bir ülke olan Türkiye için dikkat çekicidir.

Ancak Türkiye'de enflasyon muhasebesi alanında yapılan çalışmaların genellikle enflasyonun çok yüksek olduğu dönemlerde yapıldığı söylenebilir. Öne çıkan çalışmalardan bazıları şunlardır.

Hacıüstemoğlu (1992), enflasyonun muhasebe üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, enflasyon muhasebesinin uygulanmasıyla finansal tabloların gerçekçi bir şekilde sunulacağını ve firmaların finansman, yatırım, üretim, pazarlama, sermayenin korunması (kâr dağıtımı), vergilendirme, fiyatlandırma vb. konularda daha rasyonel kararlar alabileceklerini ileri sürmüştür.

Kırkulak ve Balsarı (1997) çalışmalarında enflasyon muhasebesi ve hisse senedi getirilerini İMKB bağlamında incelemişler ve enflasyona göre düzeltilmiş verilerin veya hisse senetlerinin enflasyon muhasebesi olmayan verilere göre daha yüksek tahmin gücüne sahip olduğunu bulmuşlardır. Yazarlar ayrıca enflasyona göre düzeltilmiş verilerle tarihsel maliyetleri yansıtan verilerin yatırım kararları açısından birbirini tamamladığını bulmuşlardır.

Yüce (1998) çalışmasında öncelikle enflasyon muhasebesinin tanımını yapmış daha sonra bir uygulama aracılığıyla, enflasyonun işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini giderecek şekilde bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlayarak, işletme yönetimini bilgilendirmek ve doğru karar almasına yardımcı olmak gerektiği vurgulanmıştır.

Ulusan (2002) çalışmasında, yüksek enflasyonun olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla kullanılabilen yeniden değerlemenin işletme sermayesi üzerindeki koruyucu etkisini incelemiştir. Yazar, amortisman hesaplama yöntemlerinden olan normal amortisman ve azalan bakiyeler yöntemleri kullanılarak yeniden değerlendirme durumunda her halükârda amortismanın nasıl önlendiğini uygulamalı bir şekilde göstermiştir.

Bilici (2003), Türkiye'de enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak için alınan önlemleri incelemiş ve uygulamada alınan başlıca önlemleri inceleyerek söz konusu önlemlerin enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çankaya ve Dinç (2004), Türkiye'de 5024 sayılı Kanun ile zorunlu hale gelen enflasyon muhasebesinin yarattığı sorunları ele almış ve söz konusu kanunun vergisel odaklı olması nedeniyle asıl amacından saptığını, uygulamanın yeni olması nedeniyle de birçok soruna yol açmasının doğal olduğunu vurgulamıştır.

Özkan (2005), enflasyon muhasebesi uygulamalarının firmaların finansal yapıları üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında, öncelikle enflasyon muhasebesi uygulamalarının tüm dünyada uygulandığını belirtmiş ve Türkiye'de enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası firmaların finansal oranlarındaki değişimleri inceleyerek, enflasyon muhasebesinin şu anda kullanılan kısmi düzenlemelere kıyasla daha anlamlı sonuçlar verdiğini ileri sürmüştür.

Açık (2006), enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada bir önlem olarak enflasyon muhasebesini ve bu konuda Türkiye'de yasal düzenlemeleri incelediği çalışmasında, çalışmanın yapıldığı dönemde düşen enflasyon oranları nedeniyle 31.12.2003 tarihinde 5024 sayılı Kanunla yürürlüğe giren enflasyon muhasebesi uygulamasının yeniden düzenlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Arsoy ve Gücenme (2009), Türkiye'de enflasyon muhasebesinin gelişimini ele aldıkları çalışmalarında, Türkiye'de 2004 yılı öncesinde enflasyonun etkilerinden korunmak amacıyla vergisel düzenlemelerin kullanıldığını, sonraki yıllarda ise enflasyon muhasebesinin kabul gördüğünü belirterek, Türkiye'nin uluslararası standartlara uygun enflasyon muhasebesine geçerek finansal tabloların daha güvenilir ve gerçekçi sunumuna doğru ilerlediğini ileri sürmüşlerdir.

Keleş (2015) çalışmasında enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak için kullanılan yöntemleri ele almıştır. TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı çerçevesinde, düzeltme işlemi sonucunda finansal tablolarda ortaya çıkan farklılıklar ve enflasyonun şirketlerin finansal tabloları üzerindeki etkileri finansal analiz kullanılarak ortaya konmuştur.

Kantar vd. (2021), enflasyonun finansal oranlar üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, BIST imalat sektörünün bir alt sektörü olan 'tekstil, hazır giyim ve deri sektörüne ait 2013-2018 mali tablo verilerini kullanmışlar ve enflasyonun likidite, öz sermaye ve karlılık oranları üzerinde olumsuz etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Arzova ve Şahin (2022), yüksek enflasyonlu ekonomilerde enflasyon muhasebesinin finansal tablolar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarında, TMS 29 ve BOBİ FRS'deki enflasyon muhasebesi hükümlerini incelemişler ve hem mevcut yasal hükümler hem de şirketlerin uzmanlıkları açısından şirketlerin enflasyon muhasebesine geçişinde eksiklikler olduğu sonucuna varmışlardır.

Varol (2022), enflasyon muhasebesi konusunu Türkiye'de vergi düzenlemeleri ve muhasebe standartları açısından incelemiş ve Türkiye'de enflasyon muhasebesine ilişkin mevzuatın yetersiz olduğunu tespit etmiş ve yüksek enflasyonlu ekonomiler için çözümler önermiştir. Çalışmada, enflasyon muhasebesi mevzuatının gözden geçirilerek muhasebe standartlarına uygunluğunun sağlanması gerektiği ve TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranlarının piyasa gerçekleriyle örtüşmediği vurgulanmıştır.

Yenisu (2022), enflasyon muhasebesini genel olarak muhasebe bilgilerinin kalitesini iyileştirmek ve finansal tabloların güvenilirliğini sağlamak için bir yöntem olarak ele almış ve uygulamasına dair bir örnek geliştirmiştir. Çalışmada, enflasyon muhasebesinin muhasebe profesyonelleri tarafından daha iyi anlaşılması gerektiği ve enflasyon muhasebesinin normal iş akışı içinde sürekli olarak uygulanmasının faydalı olacağı sonucuna varmıştır.

Doğan (2023), finansal raporlama standartları ve diğer yasal düzenlemeler çerçevesinde enflasyonu düşürücü uygulamaları teorik bir çerçevede değerlendirmeyi ve bu düzenlemelerin benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, sonuç olarak enflasyonla ilgili düzenlemelerin genellikle benzer hükümler içerdiği görülmüştür. Ayrıca 5024 sayılı Kanun'daki enflasyon muhasebesi hükümlerinin daha çok şirketlerin doğru vergi hesaplamalarına odaklandığı, diğer düzenlemeler ve muhasebe standartlarının genel olarak daha sağlıklı finansal raporlamayı amaçlayan maddeler içerdiği vurgulanmıştır.

Akçay (2024) tarafından yapılan çalışmanın amacı enflasyon ve enflasyon muhasebesi hakkında teorik bilgi vermek ve uzun bir aradan sonra uygulamaya konulan enflasyon muhasebesinin nasıl yapıldığını ve şirketleri nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaçla enflasyon düzeltmelerinde katsayıların nasıl hesaplandığını, düzeltmelerin hangi finansal tablolara ve hangi hesap kalemlerine nasıl yansıdığını ve bunun sonucunda muhasebe kayıtlarının nasıl düzenlendiğini gösteren bir uygulama geliştirilmiştir.

Akpınar vd. (2024), oran analizi tekniğini kullanarak enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış finansal tabloları karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, enflasyon düzeltmesi yapılmadan düzenlenen finansal tablolardan elde edilen finansal oranlar, enflasyon düzeltmesi sonrası elde edilen finansal tablolardan elde edilen oranlarla karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, şirketin finansal tablolarının enflasyon düzeltmesinden sonra önemli ölçüde iyileştiği, ancak finansal oranlar açısından yeterli olmadığı bulunmuştur.

Keskin (2024) tarafından bir diğer çalışmada Vergi Usul Kanunu çerçevesinde geçmişten günümüze enflasyon muhasebesi uygulamaları hakkında bilgi vermek ve uygulayıcılar ile

öğrenciler için yararlı olabilecek temel uygulama örnekleri sunmak amaçlanmıştır. Çalışmaya enflasyon ve enflasyon muhasebesi kavramları açıklanarak başlanmış, ardından literatürden örnekler verilmiştir. Bunu, işleyişi temel düzeyde açıklayan uygulamalar izlemiştir.

Yıldız (2025) çalışmasında öncelikle 2023 yılı bilançosunda enflasyon düzeltmesine tabi tutulan kalemleri belirlemiş, düzeltmelerini yapmış ve muhasebe kayıtlarına geçirmiştir. Daha sonra 2024 yılı enflasyon düzeltmeleri yapılarak muhasebe ve bilanço düzeltilmiş değerleriyle sunulmuştur. Yapılan düzeltmelerde bilançolarda yer alan parasal olmayan kalemlerin ilk kayıt tarihlerinin önceki yıllarda olması nedeniyle 2023 yılında enflasyon düzeltmesi artışlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. 2023 yılı enflasyon düzeltmesinde kâr olsa bile vergi hesabında dikkate alınmamış, kurumlar vergisi hesabında 2024 yılı kâr tutarı dikkate alınmıştır.

4.ENFLASYONUN TEMEL MALİ TABLOLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Enflasyon döneminin şirketler üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Sermaye üzerindeki etkisi: Enflasyon, firmaların sermayelerinin değerini zamanla zayıflatır. Bu nedenle, firmanın sermaye artırımını ihtiyacı daha fazla olur. Yabancı kaynaklardan sermaye temini ihtiyacı artar ve bu durumda bilanço oranları bozulur ve bilanço dengeleri bozulur. Enflasyon dönemi sonucu hesaplanan kâr, gerçek kârdan çok daha yüksek hesaplandığından, hayali kârların ortaya çıkmasına neden olur. Hayali kâr, enflasyonist bir ortamda, önceki yıllarda yapılan harcamaların, enflasyon ve hesaplama tarihi nedeniyle, yapıldığı zamanki satın alma gücüne sahip olmaması ve giderlerin hesaplara gerçek anlamda yansıtılamaması ve gerçek kârın olduğundan daha yüksek görünmesi durumudur. Enflasyon dönemlerinde şirketler gerçek kâr üzerinden değil, hayali kâr üzerinden vergilendirilir. Ancak, hayali kârlara dayalı vergilendirme sermayeyi aşındırır. Hayali kâr rakamlarına dayalı kâr dağıtımı, gerçek kârdan daha fazla kârın dağıtılması anlamına gelir. Bu, kâr dağıtımı için öz sermayenin kullanılması anlamına gelir. Bu, sermayenin aşınması anlamına gelir. Enflasyon dönemlerinde gerçek anlamda piyasa değerinin çok altında olan mal stoğu bilançoda düşük kalacağından, bilanço stok kalemlerinin gerçek değerini göstermeyecektir (Koroğlu & Uçma, 2005).

Enflasyon öncelikle bilançodaki cari varlıkları etkileyerek nakit, alacak, alacak senetleri vb. varlıkların satın alma gücünü azaltır. Varlıktaki hisse senetlerinin maliyet bedeli piyasa değeri, fiyat düzeyindeki genel artışa paralel olarak yükselirken, finansman olanakları zorlaşır. Cari varlık menkul kıymetlerindeki artışın yanı sıra yanıltıcı enflasyonist artışın da olabileceği unutulmamalıdır. Enflasyonist bir ortamda maddi ve maddi olmayan varlıkların amortisman yoluyla üretime katkısı düşük kalır ve üretilen malların maliyeti olduğundan düşük tahmin edilir. Birikmiş amortisman, maddi ve maddi olmayan varlıkların yenilenmesini engelleyecek düzeyde kalır. (Gökçen, 2023: 8). Enflasyon dönemlerinde, ilgili gelir grupları için mal ve hizmet fiyatları da artacaktır. Öte yandan, artışların satışlardaki artışlardan mı yoksa fiyatlardaki artışlardan mı kaynaklandığının belirlenmesi gerekir. Aksi takdirde, firmanın satışlarında gerçek bir artış olmasa bile, firmanın performansının gelirdeki artış nedeniyle arttığı sonucuna varılabilir. Enflasyonun etkisi gider kalemlerine de yansıtacaktır. Satılan mal ve hizmetlerin maliyeti tarihsel maliyet bazında, yani üretildikleri fiyatlar üzerinden belirlendiğinden, satılan mal ve hizmetlerin maliyeti düşük görünecek ve dolayısıyla kâr olduğundan daha yüksek görünecektir (Dinç & Akkaya, 2023: 8-9). Faaliyet giderleri, üretimle ilgili olmayan ancak tüm işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için katlandığı giderlerdir. Faaliyet giderlerinin paranın satın alma gücüne göre ayarlanması yine de uygun olacaktır. Ayrıca, olağan ve olağan dışı gider ve zararların enflasyona göre ayarlanması gerekmektedir (Keskin, 2024: 900).

5.ÖRNEK UYGULAMA

Örnek 1. ABC İşletmesi 2023 yılı dönem sonu bilançosuna göre stoklara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

İlk madde ve malzeme: 9.000.000 TL

Mamuller: 5.000.000 TL

Ticari Mallar: 7.000.000 TL

Verilen Avanslar: 500.000 TL

Bu işletmede stokların düzeltilmesine ilişkin toplulaştırma yöntemi kullanılmasına karar verilmiştir. Basit ortalama yöntemi, mali tablolardaki enflasyon etkisini gidermek amacıyla kullanılan toplulaştırılmış yöntemlerden biridir. Bu yöntemde, düzeltme katsayısını belirlemek için mali tabloların ait olduğu aya ilişkin fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) ile bir önceki geçici vergi döneminin sonundaki fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) toplanır ve elde edilen toplam ikiye bölünerek ortalama bir katsayı hesaplanır. Düzeltme işlemi, bilançoda yer alan stok değerleri gibi parasal olmayan varlıklar üzerinden gerçekleştirilir. İlk Madde ve Malzeme maliyetlerine 2023 yılı içerisinde yansıyan 250.000 TL, Ticari Mallara 150.000 TL ve yapılmakta olan yatırımlara yansıyan finansman maliyeti ise 500.000 TL olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Stoklara İlişkin Enflasyon Düzeltmesi Verileri

	Düzeltilmeye Esas Değer (2023)	Düzeltilmeye Esas Tarih	31.12.2023 Yİ-ÜFE	Kayıt Tarihi Yİ-ÜFE
İlk Madde ve Malzeme	9.000.000	Defter kayıt tarihi (Eylül 2023)	2915,02	2749,98
Mamuller	5.000.000	Defter kayıt tarihi (Eylül 2023)	2915,02	2749,98
Ticari Mallar	7.000.000	Defter kayıt tarihi (Eylül 2023)	2915,02	2749,98
Verilen Avanslar	500.000	Defter kayıt tarihi (Eylül 2023)	2915,02	2749,98

$$\text{Basit Ortalama Düzeltme Katsayısı} = [2915,02 / (2915,02 + 2749,98) / 2] = 1,02913$$

Tablo 2. Stoklara İlişkin Enflasyon Düzeltmesi Sonuçları

	Düzeltilmeye Esas Değer (2023)	ROFM	Düzeltilmeye Esas Tutar	Düzeltme Katsayısı	Düzeltilmiş Tutar	Enflasyon Farkı
İlk Madde ve Malzeme	9.000.000	250.000	8.750.000	1,02913	9.004.887	254.887
Mamuller	5.000.000	-----	5.000.000	1,02913	5.145.650	145.650
Ticari Mallar	7.000.000	150.000	6.850.000	1,02913	7.049.540	199.540

Tablo 2’den hareketle ROFM hesaplaması için düşülen tutarlar düzeltilmiş tutara eklenerek dönem sonu bilanço değerlerine ulaşılır. Bu durumda ilgili hesap bakiyeleri aşağıdaki gibi olacaktır.

İlk Madde ve Malzeme: $9.004.887 + 250.000 = 9.250.000$

Ticari Mallar: $7.049.540 + 150.000 = 7.199.540$

6.SONUÇ

Enflasyon muhasebesi, işlevsel para birimi yüksek enflasyonlu bir ekonominin para birimi olan bir işletmenin finansal tablolarındaki kalemlerin değerini yaklaşık olarak belirlemek için bir endeks kullanma sürecidir. Bu nedenle, enflasyon muhasebesi finansal tablo kalemlerinin kesin değerini belirlemekten ziyade geçerli olabilecek bir değeri belirlemek için kullanılmaktadır. Enflasyon nedeniyle işletmeler sürekli değişen fiyatlar ve satın alma gücündeki düşüş nedeniyle zor zamanlar yaşarlar. Bu nedenle enflasyonun olumsuz etkilerini en aza indirmek önemlidir. Finansal tablolar enflasyon dönemlerinde gerçeği yansıtamadığı için düzeltilmeli ve gerçeği yansıtacak hale getirilmelidir. Enflasyon, işletmelerin finansal performansını ve mali tablolarını önemli ölçüde etkileyen bir makroekonomik değişkendir. Enflasyonist dönemlerde, bilançodaki varlık ve borçların gerçeğe uygun değerini yansıtma sorunu ortaya çıkarken, gelir tablosundaki gelir ve gider kalemleri de nominal ve reel değer farkları nedeniyle yanıltıcı olabilir.

Enflasyon, dönen varlıkların ve duran varlıkların satın alma gücünü azaltarak finansal oranların bozulmasına yol açabilir. Özellikle stoklar ve maddi duran varlıklar, tarihi maliyet ile kaydedildiğinde, işletmelerin gerçek finansal durumunu yansıtmaktan uzaklaşabilir. Ayrıca, borçların nominal değeri sabit kalırken, enflasyon nedeniyle gerçekte finansal yükü azalabilir. Enflasyon, satış gelirlerinin ve maliyet unsurlarının gerçeğe uygun değerini saptamayı zorlaştırabilir. Özellikle, yüksek enflasyon dönemlerinde faaliyet kârlılığı ve brüt kâr marjı gibi göstergeler, fiyat artışlarının etkisiyle yanıltıcı olabilir. Enflasyonist ortamda işletmelerin operasyonel nakit akışları artabilir gibi görünse de reel anlamda satın alma gücünü koruyamayabilir. Özellikle borçlanma maliyetlerinin artması ve finansman giderlerinin yükselmesi, işletmelerin nakit yönetimini daha da karmaşık hale getirebilir. Bu doğrultuda, işletmelerin enflasyon muhasebesi yöntemlerini uygulamaları, mali tabloların daha doğru ve güvenilir bilgiler sunmasını sağlayacaktır. Ayrıca, yatırımcılar ve finansal karar alıcılar, enflasyonun yarattığı sapmaları göz önünde bulundurarak finansal analizlerini gerçekleştirmelidir. Enflasyonun etkilerini minimize etmek için etkin risk yönetimi stratejilerinin ve fiyatlama politikalarının geliştirilmesi de işletmeler açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Enflasyon muhasebesi, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde işletmelerin finansal tablolarını gerçeğe daha uygun hale getiren bir araçtır. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde belirli koşullar sağlandığında uygulanması önerilmektedir. Bu sayede işletmeler, finansal durumlarını daha şeffaf bir şekilde raporlayarak sürdürülebilirliklerini artırabilirler. Sonuç olarak, enflasyonun temel mali tablolar üzerindeki etkilerini doğru analiz etmek, işletmelerin sürdürülebilir büyüme ve finansal sağlamlık açısından daha bilinçli kararlar almasını sağlayacaktır.

FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kaldığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKLAR

- Açık, S. (2006). Enflasyonun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerini Giderici Bir Tedbir Olarak Enflasyon Muhasebesi ve Türkiye'deki Yasal Düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 345-360.
- Akçay, S. (2024). Türkiye'de Yeniden Yüksek Enflasyonla Birlikte Enflasyon Muhasebesi ve Bir Uygulama. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 104-123.
- Akdoğan, N. & Tenker, N. (1998). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akpınar, Y., Ciğer, A., Karyağdı, N. G., & Kaya, A. (2024). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının İşletmelerin Finansal Yapıları Üzerine Etkileri: Oran Analizi ile İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(31), 360-376.
- Arsoy, A. P. & Gücenme, Ü. (2009). The Development of Inflation Accounting in Turkey. *Critical Perspectives on Accounting*, 20, 568-590.
- Arzova, S. B. & Şahin, B. Ş. (2022). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Süreçleri ve Enflasyon Muhasebesinin Finansal Tablolara Etkisi. *Mali Çözüm*, 32(170), 13-31.
- Bilici, N. (2003). Enflasyonun Mali Tablolar Üzerindeki Etkilerini Azaltmak İçin Türkiye'de Uygulanan Önlemler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1-2), 65-85.
- Çankaya, F. & Dinç, E. (2004). 5024 Sayılı Kanun'la Getirilen Enflasyon Muhasebesi Uygulaması ve Doğurduğu Sorunlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3-4), 369-384.
- Çetin, Ö.O. & Bozdoğan, T. (2023). Enflasyon Muhasebesine Geri Dönüş: Enflasyon Muhasebesi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 78-89.
- Denet Sirküler (2024). Vergi Usul Kanunu kapsamında enflasyon düzeltmesi, Sirküler No:2024/29, BDO Yayıncılık. Erişim adresi: <https://www.bdo.com.tr/getattachment/c696d542-3650-4803-9275-b2528c3bf1d6/SIRK2024-029.pdf?lang=tr-TR&ext=.pdf>, Erişim Tarihi: 29.02.2024.
- Dinç, Y. & Akkaya, Y. (2023). *Enflasyon Muhasebesi VUK- TMS Uygulamaları ve Karşılaştırması*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğan, Ö. (2023). Enflasyon Muhasebesi ile İlgili Yasal Düzenlemelerin Finansal Raporlama Çerçeveleri Kapsamında Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 190-209.
- Ergün, İ. (2025). Vergi Usul Kanunu ve TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı Kapsamında Enflasyon Muhasebesinin Özkaynaklar Üzerindeki Etkisi: BIST İmalat Sektöründe Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 18(1), 83-107.
- Gökçen, G. (2004). *Enflasyon Muhasebesi*. İstanbul: Yayılım Yayıncılık.

- Gökçen G. & Ertürk E. (2023). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Kapsamında Özellik Arz Eden Konular. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 504-515.
- Gökçen, G. & Ataman, B. (2022). Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile Vergi Usul Kanunu Kapsamında Enflasyon Muhasebesi ve Uygulaması. *Muhasebe Standart ve Uygulamalarını Etkileyen Değişiklikler Gelişmeler ve Güncel Konular*, 203-229, (edt. Akdoğan,N., Doğan, U., Alp, S.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gökten, S., Oktan Gökten, P., & Mollaoğulları, B.F. (2023). Stoklar ve Enflasyon Muhasebesi Uygulaması: BIST30 İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 718-731.
- Hacıüstemoğlu, R. (1992). *Enflasyonun Muhasebeye Etkisi*. Marmara İletişim Dergisi, 1, 85-87.
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (2024). 2024 takvim yılına ait yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal raporlama hakkında uygulama rehberi. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/Y%C3%9CKSEK%20ENFLASYONLU%20EKONOMILERDE%20FINANSAL%20RAPORLAMA%20HAKKINDA%20UYGULAMA%20REHBERI.pdf>, Erişim tarihi:26.02.2024.
- Kantar, M. A., Abar, H. & Öndeş, T. (2021). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Oranlarına Etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 90, 1-18.
- Karakaya M, (2004). *Maliyet Muhasebesi (Enflasyon Muhasebesi Uygulamalı-Yeni Gelişmelerle Bütünleştirilmiş)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keskin, A. (2024). Vergi Usul Kanunu Kapsamında Türkiye’de Temel Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(47), 897-918
- Kirkulak, B. & Balsarı, Ç. K. (1197). Enflasyon Muhasebesi ve Hisse Senedi Getirileri: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Dergisi*, 11(42), 19-36.
- Köroğlu, Ç., & Uçma, T. (2005). Enflasyonun mali tablolar üzerine etkisi ve enflasyon düzeltmesinin işletmelere uygulanması. *Mevzuat Dergisi*, 90, 1-14.
- Öksüz, F. (2003). Enflasyon Muhasebesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 63, 144-154.
- Özdoğan, O. (2002). *Enflasyonun Temel Mali Tablolar Üzerindeki Etkileri, Bu Etkileri Önleyici Yöntemler ve Bir Otel İşletmesinde Uygulama*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Özkan, T. (2005). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının Firmaların Finansal Yapıları Üzerine Etkileri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 15, 49-72.
- Uluslan, H. (2002). Yeniden Değerleme Uygulamasının Sermayeyi Koruyucu Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 111-128.
- Varol, N. (2022). Inflation Accounting in Terms of Tax Legislation and Accounting Standards in Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 93, 19-30.
- Yavuzaslan Söylemez, S. (2023). Yeniden Değerleme Uygulamalarında Son Yasal Düzenlemeler ve Önceki Revizyonların Etkileri. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 16 (Prof. Dr. Mehmet Özbirecikli Özel Sayısı), 279-302.
- Yenisu, E. (2022). Enflasyonun Finansal Tablolara Etkisi ve Enflasyon Muhasebesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 717-741.

Yıldız, E. (2025). Enflasyon Düzeltme İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi: 2023-2024 Yılı Örnek Uygulama. İçinde M. Kurtlar (Editör), Muhasebe, Denetim ve Finansal Tablolar: Teori ve Uygulama, (ss.1-40). Özgür Yayınları.

Yüce, M. (1998). Enflasyon Muhasebesi. *Sayıştay Dergisi*, (31), 102-113.

555 Sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (2023). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/12/20231230M2-13.pdf>, Erişim tarihi:29.02.2024.

AN EMPIRICAL EXAMINATION OF THE INFLUENCE OF MARKET PERFORMANCE INDICATORS ON PROFITABILITY

PIYASA PERFORMANS GÖSTERGELERİNİN KARLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE AMPİRİK BİR BAKIŞ

Fırat KINALI

Dr.

Selçuk Üniversitesi

Sosyal Bilimler MYO

 firatkinali@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

This study examines the impact of market performance indicators on the profitability of manufacturing firms listed on Borsa Istanbul (BİST). The financial data of 70 organizations operating continuously between 2014 and 2023 were studied for this purpose. The study evaluates the correlation between corporate profitability and the variables that measure market performance. Return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are used as dependent variables, while the price-to-earnings ratio, market capitalization-to-book value ratio, and earnings per share (EPS) serve as independent variables. The financial leverage ratio is incorporated into the model as a control variable. The study employed panel data analysis as its approach. The stationarity of the variables is assessed using the Fisher ADF test, whereas the Hausman test is employed for model selection. Fixed effects were deemed suitable for the ROA model, whereas random effects were used for the ROE model. Due to detected heteroskedasticity and autocorrelation, the Panel GLS method is applied. The results of the study show that earnings per share have a significant and positive impact on both profitability indicators. The effect of the market capitalization/book value ratio on ROA is negligible; however, its effect on ROE is positive and somewhat significant. The results of the study suggest that market performance measures influence company profitability. The price-earnings ratio and the financial leverage ratio have a negative effect on profitability, while earnings per share have a positive effect.

Keywords: Market Performance Indicators, Profitability Ratios, Panel Data Analysis, Borsa Istanbul, Manufacturing Sector.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST) İmalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin piyasa performans göstergelerinin kârlılık üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda, 2014-2023 yılları arasında kesintisiz faaliyet gösteren 70 şirketin finansal verileri incelenmiştir. Çalışmada, şirketlerin kârlılığı ile piyasa performanslarını yansıtan göstergeler arasındaki ilişki detaylı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada bağımlı değişkenler ROA ve ROE olarak belirlenmiş, bağımsız değişkenler ise fiyat kazanç oranı, piyasa değeri/defter değeri ve hisse başına kâr olarak kullanılmıştır. Ayrıca, finansal kaldıraç oranı kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmanın yöntemi olarak söz konusu verilere panel veri analizi uygulanmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağanlığı Fisher ADF testi ile incelenmiş, model seçiminde Hausman testi kullanılmıştır. ROA modeli için sabit etkiler, ROE modeli için rastgele etkiler yöntemi uygun bulunmuştur. Heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunları tespit edilerek Panel GLS yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları incelendiğinde, hisse başına kârın her iki kârlılık göstergesi üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Piyasa değeri/defter değeri oranının ROA üzerindeki etkisi anlamlı bulunmazken, ROE üzerindeki etkisinin pozitif ancak sınırlı düzeyde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, piyasa performans göstergelerinin işletme kârlılığı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle fiyat kazanç oranı ve finansal kaldıraç oranının kârlılığı olumsuz etkilediği, hisse başına kârın ise olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Performans Göstergeleri, Karlılık Oranları, Panel Veri Analizi, Borsa İstanbul, İmalat Sektörü.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 28.03.2025
Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 8.05.2025

Araştırma Makalesi/Research Paper

1. INTRODUCTION

The success of organizations that operate in financial markets is influenced by the interaction of a variety of internal and external factors. The financial performance indicators of a business are closely linked to its long-term viability and its appeal to investors. Profitability is one of the most essential factors for evaluating how well a firm is doing. It is also a key consideration for managers and investors when making decisions. Investors and financial managers can make better judgments by analyzing the relationship between market performance indicators and profitability. In this context, it is necessary to study how market performance indicators affect the profitability of businesses in the Borsa Istanbul (BİST) manufacturing sector. This is a significant research topic from both academic and practical viewpoints. Investors take into account a number of different financial ratios when assessing how well a business is doing, as stated by traditional finance theory. Market-based measures, such as Price to Earnings ratio, Market Value to Book Value ratio, and Earnings per Share, are especially significant for analyzing how well a company's stock is performing and how much potential it has for investment. On the other hand, ratios like Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE) are important for measuring how well companies are operating and how much they are returning to their shareholders. The study also incorporates the financial leverage ratio as a control variable to examine the effect of firms' debt structure.

This research, which is based on panel data analysis, looks at the impact of market performance indicators on the profitability of manufacturing companies listed on Borsa Istanbul (BİST). The financial data of 70 companies that have continued their operations without interruption from 2014 to 2023 is studied, and a detailed discussion is provided on how market performance factors affect profitability. For financial analysis and investment decisions, it is very important to understand the relationship between market performance indicators and profitability. Investors and managers can make better strategic decisions by understanding how market valuation ratios affect profitability. In this respect, the primary goal of this study is to investigate the effect of market performance indicators on the profitability of enterprises operating in the BİST Manufacturing sector and to establish the direction and extent of these interactions. This study is significant in the following ways when compared to the other studies on financial performance that are currently available in the literature: Concentrate on the BİST Manufacturing sector: The manufacturing sector is one of the most important sectors of the Turkish economy, and its financial structure and profitability performance are key indications for understanding the entire dynamics of the economy. In-depth analysis of market performance indicators: While the effect of market performance indicators on profitability has been widely discussed in academic literature, this study provides more comprehensive results by analyzing the impact of market performance indicators in detail in terms of both ROA and ROE. Utilization of a current data set: The data set spans the years 2014 to 2023, allowing for an analysis that reflects the most recent economic trends. Panel data analysis is more reliable for making predictions since it combines both time series and cross-sectional data. Because of this, the study is anticipated to offer useful information for academics, investors, managers, and policymakers.

This study analyzes the influence of market performance indicators on the profitability of enterprises within the Borsa Istanbul (BİST) Manufacturing sector. The initial section underscores the significance of financial performance metrics and reviews analogous research within the literature. The second component employs panel data analysis utilizing the financial data of 70 organizations from 2014 to 2023, and identifies suitable methodologies for the ROA and ROE models. The results indicate that earnings per share (EPS) has a positive impact on profitability, whereas the price/earnings ratio (P/E) and financial leverage ratio (FLR) exert a negative influence. The final section underscores the significance of market performance

indicators for corporate profitability and offers strategic recommendations for investors and enterprises.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

This study aims to enhance its significance by conceptually examining market performance indicators, profitability, behavioural finance approaches, information asymmetry theory, and capital structure theory while investigating the impact of market performance indicators on profitability in the manufacturing sector of Borsa Istanbul. The definition and theoretical framework of each topic are provided here. Market performance indicators are financial measures that signify investors' anticipations concerning a company's prospective cash flows. The price/earnings ratio denotes the relationship between a company's market value and its net income, whereas the market value/book value ratio contrasts market value with accounting value. Earnings per share is determined by dividing the company's net income for the period by the total number of outstanding shares. These indicators are extensively employed to detect discrepancies or disproportionate responses in stock prices relative to logical expectations. Profitability is a crucial performance metric that reflects the efficiency with which a company utilizes its assets and equity. Return on Assets (ROA) is determined by dividing net profit by total assets, whereas Return on Equity (ROE) is ascertained by dividing net profit by equity (Brigham & Houston, 2019: 430; Penman, 2010: 158). These ratios are essential for managers in appraising resource usage efficiency and for investors in calculating return on equity. The distinction between ROA and ROE underscores the impact of debt on profitability. Behavioural finance seeks to elucidate market anomalies by analyzing the decision-making processes of investors affected by psychological, emotional, and social influences. Traditional finance relies on the homo economicus model, presuming investors are wholly rational, whereas behavioural finance contends that investors are influenced by cognitive biases, including bounded rationality, loss aversion, and overconfidence (Tufan & Sarıççek, 2013: 165; Aytekin & Aygün, 2016: 145). Information asymmetry denotes a circumstance in which one side in a transaction possesses greater information than the other, leading to issues of adverse selection and moral hazard. Akerlof's "Lemon Markets" model elucidates the adverse selection phenomenon that results in the predominance of inferior goods in the market, whereas signal theory posits that managers convey informational signals to investors regarding anticipated future profitability through dividend policies (Yıldırım, 2019: 225; Kılıç et al., 2016: 1140). Capital structure denotes the mix of a firm's long-term finance, characterized by the proportions of debt and equity. Modigliani and Miller's irrelevance theorem underpins the conventional approach by asserting that capital structure does not influence firm value or capital cost (Hacıevliyagil, 2023: 25). Contemporary capital structure theories consider elements such as tax benefits, bankruptcy expenses, asymmetric information, and agency costs; including Trade-Off Theory, Financial Hierarchy (Pecking-Order) Theory, Agency Cost Theory, and Signaling Theory to elucidate the optimal capital structure (Ar & Sakur, 2021: 752; Hacıevliyagil, 2023: 28).

Market performance indicators can function as a signalling mechanism influenced by information asymmetry, hence shaping investor perceptions. Studies by Yıldırım (2019) and Kılıç et al. (2016) indicate that a high price-earnings ratio suggests that managers have implemented future growth strategies, whereas a low market value to book value ratio heightens the pressure to generate value; these signals indirectly influence profitability via investor expectations and internal decision-making processes. Tufan and Sarıççek (2013) and Aytekin and Aygün (2016) assert that investors' cognitive biases, including excessive optimism, loss aversion, and overconfidence, result in disproportionate reactions to earnings per share and the market-to-book value ratio, thereby affecting the company's cost structure and resource allocation decisions; consequently, this leads to variations in the return on assets ratio and the return on equity ratio. Conversely, market valuation criteria directly impact capital cost and capital

structure decisions. Notwithstanding Modigliani and Miller's theorem, which posits that capital structure does not influence firm value or capital cost, the Trade-Off Theory and the Staged Financing Priority Order Theory, which account for transaction costs and information asymmetry, propose that the optimal leverage level may correlate with the price-to-earnings ratio and the market value to accounting value ratio (Ar & Sakur, 2021: 752; Hacıevliyagil, 2023: 28). Brigham and Houston (2019) and Penman (2010) observed in their research that price-to-earnings ratios and earnings per share metrics, which allow managers to evaluate the effectiveness of asset and equity usage, are crucial in investment and financing decisions.

3. LITERATURE REVIEW

Companies must exhibit strong corporate performance to attain optimal profitability. The literature includes various studies that analyze profitability through the lens of market performance indicators.

Performance Ranking through Grey Relational Analysis: Bektaş and Tuna (2013) used the Grey Relational Analysis (GRA) method to evaluate the relative financial performance of eleven firms listed on the BIST Emerging Companies Market. By computing six financial ratios and conducting comparisons within the GRA framework, the study identified each firm's strengths and weaknesses, thereby illustrating the value of grey relational methods in multidimensional performance analysis.

Panel Data Studies in a Sectoral Context; İslamoğlu and Çelik (2015) focused on firms in the BIST Forest, Paper and Printing Index and employed panel regression techniques to demonstrate that both firm-level and sector-level factors have significant effects on ROA and ROE, whereas macroeconomic variables exerted more limited impacts. In a similar vein, Özbey and Özsarı (2020) examined manufacturing firms on the BIST by considering financial (liquidity, leverage, market performance) and non-financial (audit quality, auditor characteristics) variables, thereby identifying the principal determinants of profitability. These studies underscore the importance of sector-specific panel data models.

Market Performance Ratios and Stock Prices; Tekin and Baştak (2022) investigated the relationship between the share prices of the thirty highest-volume BIST companies and selected financial ratios (price/earnings, market/book). Controlling for trading volume and beta, their panel regression analysis revealed that trading volume has the strongest positive effect, while the price/earnings ratio has the strongest negative effect, thus highlighting the critical role of market-based ratios in explaining stock price movements.

Effects of Leverage and Borrowing; Say and Doğan (2022) examined the impact of short-term borrowing on return on assets among industrial firms listed on the BIST, finding a significant inverse relationship between short-term debt levels and ROA. Complementing this, Tiffany and Sufiyati (2023) showed that in publicly listed Indonesian companies, liquidity and asset structure negatively affect profitability, whereas the debt/equity ratio exhibits no clear effect. These findings illustrate how financial leverage can yield different outcomes across markets.

Corporate Governance and Profitability; Cengiz and Karabayır (2022) utilized dynamic panel data analysis to assess the influence of corporate governance ratings on the financial performance (ROA, ROE, Tobin's Q) of BIST-listed firms. Their results indicate that robust governance practices are associated with higher profitability and market valuations, underscoring governance mechanisms as a key determinant of firm performance.

This study examines the impact of market performance indicators on business profitability in the Istanbul Stock Exchange Manufacturing Sector, thereby contributing to the literature in the following ways:

Sector Focus and Current Data Set, by using the most recent financial data from 70 manufacturing companies that have been operating continuously since 2014, unique findings that reflect the dynamics of the manufacturing sector have been obtained. This scope goes beyond previous studies, which generally analyzed broader indices or different sectors.

In-Depth Analysis of Market Indicators, there are limited studies that comparatively evaluate the effects of price/earnings (PE), market value/book value (MB), and earnings per share (EPS) indicators on both ROA and ROE. This study fills a gap in the literature by concretely demonstrating that EPS has a strong and positive effect on both profitability measures, while P/E and financial leverage ratios have negative effects.

Methodological Contribution, the application of the Panel GLS method by conducting tests for stationarity (Fisher ADF), model choice (Hausman), heteroskedasticity, and autocorrelation has increased the reliability of the results and provided a methodological guide for panel data analysis.

Strategic Recommendations and Governance Perspective, by suggesting how market valuation measures, particularly EPS, which positively affect profitability, can be used by investors and managers, this study is one of the rare studies that integrates financial management practices with academic findings.

4. DATASET AND METHOD

The investigation takes into account the data of 70 enterprises in the Borsa Istanbul Manufacturing sector from 2014 to 2023, which are considered annual periods. The corporate data that was used in the study came from the Public Disclosure Platform and Borsa Istanbul.

The purpose of the study is to determine if market performance indicators—such as price earnings ratio, market capitalization/book value, and earnings per share—have an effect on the return on assets (ROA) and return on equity (ROE) profitability factors. The panel data analysis approach will be used in this study to accomplish this. In addition, the financial leverage ratio was determined to be the control variable that was used in the analysis. Table 1 shows the companies that are included in the manufacturing sector of Borsa Istanbul (BİST).

Table 1: Companies Continuing to Operate in the Manufacturing Sector

Company Code	Company Name	Company Code	Company Name
AKSA	Aksa Acrylic Chemical	KERTV	Krevitaş Food
ALKA	Alkim Paper	KLMSN	Klima Industry and Trade
ALKIM	Alkim Alkali Chemical	KORDS	Kordsa Technical Textiles
ARCLK	Arçelik	KOZAA	Koza Anatolian Metal Mining Operations
ASELS	Aselsan Electronics	KOZAL	Koza Gold Operations
ASUZU	Anadolu Isuzu Automotive	KRONT	Kront Telecommunications Services
ATEKS	Ateks Textile	KRSTL	Kristal Cola and Soft Drinks
AYGAZ	Aygaz	KUTPO	Kütahya Porcelain

BAKAB	Bak Packaging	LINK	Link Computer Systems Software
BANVT	Banvit Bandırma	LOGO	Logo Software
BRİSA	Brisa Bridgestone Sabancı Tire	MAVI	Mavi
BUCIM	Bursa Cement Factory	MENDRS	Menderes Textile
CEMTS	Çemtaş Steel Machinery	MARSHL	Marshall Paint
CIMSA	Çimsa Cement	NUHCM	Nuh Cement
DARDL	Dardanel Önentaş	OTKAR	Otokar Automotive and Defense Industry
DESA	Desa Leather	OYAKC	Oyak Cement Factories
DNISI	Dynamic Heat Machinery	OZRDN	Özerden Plastic
DITAS	Ditaş Doğan Spare Parts	PARSN	Parsan Machine
DMSAS	Demisaş Casting Enamel Products	PETUN	Pınar
DOKTA	Doktaş Foundry	PINSUT	Pınar Milk
DYOBY	Dyo Paint Factories	PRKAB	Türk Prysmian
EGEEN	Ege Industry and Trade	ROYAL	Royal Carpet
EGPRO	Ege Profile	RTALB	Rta Laboratories
EGSER	Ege Ceramics	SAFKR	Safkar Ege
EMKEL	Emek Electrical Industry	SARKY	Sarkuysan
EREGL	Ereğli Iron and Steel Factories	SASA	Sasa Polyester
FROTO	Ford Automotive	SEKUR	Sekuro Plastic
GENTS	Gentaş Decorative Surface Coating	SILVR	Rsm Turkey
HEKTS	Hektaş Trade	SKTAS	Söktaş Textile
IHEVA	İhlas Home Appliances	TMSN	Tümosan
IPEKE	İpek Natural Energy Resources	TOASO	Tofaş
ISDMR	İskenderun Iron and Steel	TTKOM	Türk Telekom
JANTS	Jantsa Wheel	TTRAK	Türk Tractor
KAREL	Karel Electronics	ULUSE	Ulusoy Electric

KARSN	Karsan Automotive	VESBE	Vestel
-------	-------------------	-------	--------

This analysis encompasses just 70 enterprises among the 241 firms operating in the BIST Manufacturing Sector for which uninterrupted financial statements for the period 2014–2023 were accessible. This selection, predicated on data completeness, augments the trustworthiness of the examined sample; yet, it concurrently introduces considerable restrictions and potential biases.

Representativeness: The chosen 70 companies may not comprehensively represent the financial performance and market dynamics of the entire sector.

The results are exclusively applicable to the group that satisfies the "data completeness" requirement; therefore, the findings cannot be immediately generalized to the entire sector, as the 171 companies with incomplete data were excluded from consideration.

Potential discrepancies: Companies with insufficient financial data may systematically differ from the chosen cohort regarding profitability, growth, or financial structure, potentially causing the analysis results to neglect sector diversity.

Control variables: The model exclusively employed the financial leverage ratio as a control variable, neglecting other elements that may influence performance, such as liquidity, growth rate, or corporate governance.

Omission of macroeconomic and sectoral disturbances: The inability to independently account for substantial macroeconomic and sectoral shocks, including the pandemic, global economic fluctuations, or local crises, within the model from 2014 to 2023 hindered the adjustment of results for these external influences.

Constraints of performance indicators: Market performance was exclusively assessed using ROA and ROE; alternative or supplementary metrics such as revenue growth, asset turnover ratio, or dynamic panel models were not employed.

4.1. RESEARCH MODEL AND VARIABLES

The variables and data sources of the panel data analysis used to determine the market performance indicators affecting companies' return on assets and return on equity are shown in Table 2.

Table 2: Variables Used in the Research

Variable Type	Variable Name	Abbreviation	Data Source
Dependent Variable	Return on Assets Ratio	ROA	Public Disclosure Platform
Dependent Variable	Return on Equity Ratio	ROE	Public Disclosure Platform
Independent Variable	Price Earnings Ratio	PE	Public Disclosure Platform
Independent Variable	Market Value/Book Value	MB	Public Disclosure Platform
Independent Variable	Earnings per share	EPS	Public Disclosure Platform
Control Variable	Financial Leverage Ratio	FLR	Public Disclosure Platform

A company's profit as a percentage of its total assets is known as its return on assets (ROA). A simple division of net profit by total assets yields this metric. This model's dependent variable is Return on Assets (ROA) (Çilek & Şeyranlıoğlu, 2024: 167). Islamoglu and Çelik (2015), Özbey and Özşarı (2020), Say and Doğan (2022), and Cengiz and Karanbayır (2022) have used the return on assets ratio as a financial performance indicator. A measure of the profitability of shareholder capital, the Return on Equity Ratio (ROE) is determined by dividing net profit by capital. In this

model, the dependent variable is return on equity (ROE) (Kurtaran Çelik, 2024: 360). Islamoglu and Çelik (2015) ve Cengiz and Karanbayır (2022) have used the return on equity ratio as a financial performance indicator. Price Earnings Ratio: It indicates whether the stock is valued at its intrinsic price. A low price is seen favorably. It signifies that the stock is traded beneath its intrinsic value. Tekin and Bastak (2022) used the price/earnings ratio as a financial performance indicator. Market Value/Book Value Ratio: Finds the value of a stock that is most closely aligned with its book value; a lower value is preferred. Earnings per Share: Reflects the stock's value, with a higher figure seen favorably. Financial Leverage Ratio: It indicates the proportion of assets financed by external resources. A ratio below 50% is preferable. A percentage exceeding 50% signifies that the business is financed in a precarious manner (Ünal, 2024: 394). Özbey and Özşarı (2020) and Tiffany and Sufiyati (2023) used these ratios in their studies. The models constructed according to ROA and ROE in line with the variables explained above are as follows;

Model 1:

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 PE + \beta_2 MB + \beta_3 EPS + \beta_4 FLR + \epsilon$$

Model 2:

$$ROE = \beta_0 + \beta_1 PE + \beta_2 MB + \beta_3 EPS + \beta_4 FLR + \epsilon$$

In this study, the COVID-19 pandemic, exchange rate fluctuations and similar macroeconomic exogenous shocks are not directly included in the model. This is because such events tend to affect certain periodic 'frontiers', while our panel data approach focuses on capturing cross-firm variation and the overall impact of market indicators over many years. Incorporating macro fluctuations into the model would require additional macro variables (e.g. GDP growth rate, inflation, exchange rate index) and time interaction terms, which is beyond the scope of this paper. Future research is recommended to use dynamic panel models or additional control variables to capture the impact of these exogenous factors.

4.2. HYPOTHESES OF THE RESEARCH

The hypotheses concerning the market performance variables influencing the Return on Assets Ratio (ROA) are delineated as follows:

H1a: There is a statistically significant relationship between the return on assets and the price-earnings ratio.

H2a: There is a statistically significant relationship between the return on assets and the market value/book value ratio.

H3a: There is a statistically significant relationship between the return on assets and earnings per share.

The hypotheses concerning the market performance indicators influencing the Return on Equity Ratio (ROE) are delineated as follows:

H1b: There is a statistically significant relationship between return on equity and price-to-earnings ratio.

H2b: There is a statistically significant relationship between return on equity and market value/book value ratio.

H3b: There is a statistically significant relationship between return on equity and earnings per share.

Panel data analysis is a methodology that incorporates both time series and cross-sectional data, facilitating the examination of data from the same individuals or units across several time

periods. The integration of cross-sectional and time-series data, which encompasses a greater number of observations, enhances the precision of statistical estimates, facilitates variability, and bolsters the reliability of the outcomes. This analytical tool enables the simultaneous evaluation of temporal changes and inter-unit disparities, facilitating the assessment of both individual trends and macroeconomic issues. Furthermore, the incorporation of several modelling techniques, including fixed effects, random effects, and dynamic models, facilitates the identification of the most suitable method for the study's requirements (Özarslan Saydar & Yalçın, 2025: 313).

4.3. LIMITATIONS OF THE RESEARCH

The manufacturing sector of Borsa Istanbul, which underpins the research, serves as the primary constraint of the study. In 2025, the BİST manufacturing sector has 241 listed businesses. The study is restricted to seventy companies because of data constraints for the analysis. The methodology considers the financial leverage ratio as a control variable, while ROE and ROA serve as both independent and dependent variables, deemed enough for assessing the profitability performance of enterprises based on market performance indicators. These two variables constitute the foundation of numerous studies in the literature. The choice of ROE and ROA as dependent variables in the studies by Islamoglu and Celik (2015), Tiffany and Sufiyati (2023), and Say (2024), referenced in the literature portion of the study, serves as a model for the research. Moreover, the research conducted by Özer et al. (2020), Işıldak (2024), Taysı (2019), and Topaloğlu (2018) on independent and control variables serve as excellent references.

5. EMPIRICAL FINDINGS

Descriptive statistics of the independent variables are shown in Table 3.

Table 3: Descriptive Statistics on Independent Variables

	Price Earnings Ratio	Market Value/Book Value	Earnings Per share
Average	19,0367	3,3314	4,5595
Median	10,665	1,87	0,88
Maximum	822,64	287,1	285,31
Minimum	0	0	-9,68
Standard Deviation	42,2571	11,3535	19,226
Skewness	11,7328	22,5272	9,6169
Kurtosis	195,0242	556,5584	109,1523
Total	13325,71	2331,98	3191,67
Observation	700	700	700

Table 3 shows that among the variables, the price earnings ratio has the highest mean and the market value/book value ratio has the lowest mean. Market value/book value has the lowest standard deviation, while price earnings ratio has the biggest standard deviation, based on a total of 700 observations. Fisher ADF Unit Root Tests are performed to assess if the series are stationary or not, in other words, whether they contain unit root or not, and the findings are reported in Table 4.

Table 4: Unit Root Tests (Fisher ADF Unit Root Test Results)

	Statistic	p-value
PE	-24,8987	0,0000*
MB	-16,0693	0,0000*
EPS	-9,8098	0,0000*
FLR	-6,8219	0,0000*
ROA	-4,9252	0,0000*
ROE	-4,6761	0,0001*

Note: *P<0,05

The variables P/E, M/B, EPS, FLR, ROA, and ROE are confirmed to be stationarity according to the results of the unit root test, which reject the null hypothesis at the usual significance level.

To determine the choice between fixed effects (FE) and random effects (RE) models, the Hausman test was applied; the null hypothesis of this test is that there is no correlation between individual effects and regressors and, therefore, the RE model is consistent and efficient (Wooldridge, 2016: 314). The results can be seen in Tables 5 and 6.

Table 5: Return on Assets Ratio Hausman Test Results

Hausman Test Statistic	p-value
20,6573	0,0009

Note: *P<0,05

H0: The random effects estimator is efficient.

As shown in Table 5, the Hausman Test probability value rejects the H0 hypothesis. In the light of the data obtained, it is concluded that the appropriate method for this panel data is the "Fixed Effects Method".

Table 6: Return on Equity Ratio Hausman Test Results

Hausman Test Statistic	p-value
0,042	0,9999

Note: *P<0,05

H0: The random effects estimator exhibits efficiency.

Table 6 indicates that the probability value of the Hausman Test supports the acceptance of the H0 hypothesis. Consequently, the suitable approach for the second model would be the "Random Effects Method." The following diagnostic tests were applied to clearly and accurately specify the model assumptions. To assess heteroskedasticity in the panel fixed effects model, a modified Wald test for group-based heteroskedasticity was used. The null hypothesis of this test is that the variance of the error term is homogeneous (homoscedastic) across all panels (Greene, 2018: 327).

The findings of the Wald Test are presented in Tables 7 and 8.

Table 7: Return on Assets Ratio Wald Test Results

Wald Test Statistic	p-value
84,6605	0,0000*

Note: *P<0,05

H0: There is no variance in the model.

Since the P-value is much smaller than 0.05, the null hypothesis (H0) that all coefficients of the independent variables are zero is rejected. As a result, the first model is found to have varying variance.

Table 8: Return on Equity Ratio Wald Test Results

Wald Test Statistic	p-value
19,7418	0,0000*

Note: *P<0,05

Given that the P-value is significantly less than 0.05, the null hypothesis (H0) asserting that all coefficients of the independent variables are zero is rejected. Consequently, variance is observed in both models. Due to the identification of heteroscedasticity, the Panel Generalized Least Squares (Panel GLS) approach is employed in the study. Panel GLS provides more trustworthy and significant results by addressing the issue of heteroscedasticity. A fundamental assumption of a well-constructed panel model is the lack of autocorrelation among variables. To examine serial correlation in the model, the Breusch–Godfrey Lagrange Multiplier (LM) test was performed; the null hypothesis of this test is that there is no autocorrelation up to the specified lag level (Gujarati & Porter, 2009: 538). The test outcomes are presented in Table 9 and Table 10.

Table 9: Return on Assets Breusch-Godfrey LM Test Results

LM Test Statistic	p-value
115,1523	0,0000*

Note: *P<0,05

H0: Autocorrelation is absent in the model.

The results of the initial model indicate that the probability value refutes the null hypothesis. The results indicate the presence of autocorrelation in the error terms, as the p-value in model 1 is below 0.05.

Table 10: Return on Equity Breusch-Godfrey LM Test Results

LM Test Statistic	p-value
168,6018	0,0000*

Note: *P<0,05

H0: Autocorrelation is absent in the model.

According to the second model, the probability value does not support the null hypothesis. Since the p-value for the initial model is smaller than 0.05, the results suggest that the error terms exhibit autocorrelation. After calculating the probability value from the first and second models, the null hypothesis is rejected. Both models show evidence of autocorrelation, which is consistent with the results that were obtained. As a result, the ROA and ROE models exhibit autocorrelation. At this stage, the Panel GLS method is used to lessen the impact of the autocorrelation problem. The Variance Inflation Factor is a metric that quantifies the level of multicollinearity present in regression analysis. When there is a correlation between more than one independent variable in a multiple regression model, this is referred to as multicollinearity (Özarslan Saydar and Yalçın, 2025: 318). The findings of the VIF Test can be seen in Tables 11 and 12.

Table 11: Return on Assets Multicollinearity (VIF) Test Results

Variable	VIF Value	1/VIF
PE	1,1808	0,8469
MB	1,0948	0,9134
EPS	1,0392	0,9623
FLR	1,2563	0,796

H0: There is no multicollinearity in the model.

The VIF test findings indicate that the probability value 1/VIF in the initial model supports the null hypothesis, and the VIF value is below 10. Consequently, the initial model exhibits no multicollinearity.

Table 12: Return on Equity Multicollinearity (VIF) Test Results

Variable	VIF Value	1/VIF
PE	1,1808	0,8469
MB	1,0948	0,9134
EPS	1,0392	0,9623
FLR	1,2563	0,796

H0: There is no multicollinearity in the model.

The VIF test findings indicate that the probability value of 1/VIF in the second model supports the null hypothesis, and the VIF value is below 10. Consequently, the initial model exhibits no multicollinearity. I computed and presented the VIF test outcomes. The VIF values being below 10 indicates the absence of multicollinearity issues. This signifies the absence of a strong linear correlation among the independent variables in the model, hence enhancing the reliability of the regression analysis. Model estimations were conducted in alignment with the aforementioned results. The Panel GLS method is employed to estimate the fixed effects model for ROA and the random effects model for ROE.

Panel GLS is an effective technique for addressing complexity, particularly in error terms, and for optimizing the utility of panel data. The model's success hinges on the accurate delineation of the error structure and the magnitude of the data collection. Consequently, assumptions must be rigorously evaluated, and other methodologies (e.g., Panel Fixed Effects or Random Effects) should be contemplated if warranted (Özarslan Saydar & Yalçın, 2025: 320). It was established that heteroscedasticity and autocorrelation were present in the regression assumption controls of the initial model. Consequently, the panel data model was estimated as the definitive model utilizing the fixed effect Panel GLS approach. The Panel GLS outcomes of the initial model are presented in Table 13.

Table 13: Return on Assets Model 1 Results

ROA	Factor	Panel GLS SE	Driscoll–Kraay SE	P< z
PE	-0,0258	(0,0065)	[0,0072]	0,0002
MB	0,0106	(0,0157)	[0,0163]	0,6769
EPS	0,1407	(0,0112)	[0,0120]	0
FLR	-0,1913	(0,0084)	[0,0091]	0

Note: P<0,01, P<0,05, P<0,10

The results of Table 13, when validated using Driscoll–Kraay standard errors in addition to the estimates obtained with the Panel GLS, reveal that the model's basic assumptions do not show significant deterioration even in the presence of heteroscedasticity and autocorrelation. The analysis findings indicate the following:

Earnings per Share (EPS): With a coefficient of 0.1407, it strongly and significantly increases asset profitability, and t-tests conducted using both GLS and Driscoll–Kraay standard errors show that this effect is statistically valid at the 1% level.

Price/Earnings Ratio (PE): The negative coefficient of -0.0258 indicates that increases in the P/E ratio have a significant negative impact on ROA ($p < 0.01$).

Market Value/Book Value (MB): The coefficient of 0.0106 is statistically insignificant ($p \approx 0.68$), indicating that the P/B ratio is not a significant determinant of ROA.

Financial Leverage Ratio (FLR): The coefficient of -0.1913 indicates that an increase in debt levels significantly reduces asset profitability ($p < 0.01$).

These results are consistently supported by both traditional Panel GLS estimates and Driscoll–Kraay standard errors, which are sensitive to time and cross-sectional correlations. Thus, the role of key market indicators, particularly earnings per share, in asset profitability is clearly demonstrated, with negative effects of P/E and leverage ratios and no effect of the P/B ratio emphasized.

Table 14: Return on Equity Model 2 Results

ROE	Factor	Panel GLS SE	Driscoll–Kraay SE	P<1z1
PE	-0,0438	(0,0194)	[0,0202]	0,024
MB	0,1153	(0,0721)	[0,0740]	0,1106
EPS	0,304	(0,0276)	[0,0290]	0
FLR	-0,1486	(0,0382)	[0,0398]	0,0001

Note: $P < 0,01$, $P < 0,05$, $P < 0,10$

The results of Table 14 are consistent with both the Panel GLS estimates and the Driscoll–Kraay standard errors, presenting the following findings:

Price/Earnings Ratio (PE): A coefficient of -0.0438 indicates that increases in the P/E ratio have a significant negative effect on ROE (GLS $p = 0.024$; t via DK $\approx -0.0438/0.0202 \approx -2.17$). This indicates that a high price/earnings position reduces return on equity.

Market Value/Book Value (MB): The coefficient of 0.1153 is statistically insignificant ($p \approx 0.11$), indicating that the P/B ratio is not a significant determinant of ROE.

Earnings Per Share (EPS): The strong positive coefficient of 0.3040 indicates that a one-unit increase in EPS is associated with an average increase of 0.304 points in ROE; this is statistically significant at the 1% level in both GLS and DK tests.

Financial Leverage Ratio (FLR): The coefficient of -0.1486 and the very low p-value (GLS $p = 0.0001$) confirm that the level of debt significantly reduces equity profitability.

The consistency of Driscoll–Kraay standard errors with GLS results indicates that violations due to both cross-sectional and temporal correlations did not affect model results, thereby reliably establishing the relationship between ROE and key market indicators.

In summary;

- You can see that the Price Earnings Ratio (PE) has a major and negative impact on ROA and ROE
- MB (Market Value / Book Value): It is not substantial for ROA, however it exerts a positive, if marginal, influence on ROA.
- EPS (Earnings Per Share): It exerts a positive and significant influence on both dependent variables.
- Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE) are severely and negatively affected by FLR (Debt Ratio).

6. CONCLUSION

Panel data analysis was used to determine the effect of market performance indicators on profitability, namely ROA and ROE, as measured by price/earnings ratio, market value/book value ratio, and earnings per share. The financial leverage ratio was used as a control variable in the model to analyze the influence of financial structure on both ROA and ROE models. The stationarity of the variables was assessed with the Fisher ADF test, model selection was evaluated using the Hausman test, and models displaying heteroskedasticity and autocorrelation were re-estimated employing the Panel GLS approach. The study is constrained to 70 companies, employs solely the financial leverage ratio as a control variable, fails to separately consider macroeconomic shocks (such as the pandemic or economic crisis) that transpired during the 2014–2023 period, and assesses profitability exclusively through ROA/ROE, thereby restricting the generalizability of the findings. Nonetheless, the study's utilization of a contemporary and industry-specific dataset; its extensive scope, which analyzes both ROA and ROE in conjunction with market performance metrics; and its methodological rigor, underpinned by Fisher ADF, Hausman, Wald, Breusch–Godfrey, and VIF tests, render it noteworthy from both academic and practical viewpoints. Only 70 out of 241 businesses in the BIST Manufacturing Sector with available unbroken financial statements from 2014 to 2023 are included in this research. This selection, which is based on comprehensive data, increases the reliability of the sample under study, but it also adds significant limitations and biases. Representation: It's possible that the selected 70 firms don't give a true picture of the sector's overall financial performance and market dynamics. The results can only be applied to the group that meets the "data completeness" condition. Since the 171 companies with incomplete data were not included in the analysis, the findings cannot be applied to the entire sector.

The findings indicate that profits per share positively and significantly influence both profitability metrics, whereas the price/earnings ratio and financial leverage ratio negatively and significantly affect ROA and ROE. The market value/book value ratio was not statistically significant concerning ROA, but it exhibited a positive, albeit limited, significant effect on ROE. These findings correspond with the conclusions of studies by Bektaş and Tuna (2013) and İslamoğlu and Çelik (2015), which underscore that EPS is a factor of profitability. The conclusions of Tekin and Bastak (2022) concerning the minimal impact of stock performance ratios on stock prices align with the feeble influence of the market value/book value ratio on ROE in this analysis. The empirical findings of Say and Doğan (2022) and Özbey and Özsarı (2020) about the adverse influence of short-term borrowing on asset profitability align with the detrimental effect of the financial leverage ratio on both profitability metrics in this study. Consequently, the impact of market value indicators on profitability has been validated in accordance with prevailing trends in the literature.

This study contributes to the literature by providing a detailed reflection of sector dynamics through the utilization of continuous and current business data from 2014 to 2023, with an emphasis on the manufacturing sector. This study uniquely examines the simultaneous effects

of PE, MB, and EPS indicators inside both ROA and ROE models. The utilization of the Panel GLS method, bolstered by thorough assumption tests; the incorporation of the financial leverage ratio as a control variable; and the results yielding strategic recommendations for academics, investors, and managers augment the study's intrinsic value. Additionally, it functions as a methodological framework for improving the dependability of panel data models by incorporating robust solutions to heteroscedasticity and autocorrelation problems. According to the research findings, the recommendations are as follows: Companies ought to formulate debt management policies by consistently assessing their financial leverage ratios in relation to sector averages and desired profitability benchmarks; They should enhance transparency and foster trust in investor relations by monitoring PE, MB, and EPS trends via an interactive indicator panel updated weekly or monthly; They should prioritize the continuous augmentation of earnings per share through cost management and enhancements in operational efficiency. Investors should target companies exhibiting sustainable growth and low price/earnings ratios, since those with elevated PE ratios may provide greater risks or diminished profitability over the long term. Academic research can evaluate the generalizability of findings by performing analogous analyses across various sectors or larger corporate groups; it can also enhance model scope by integrating dynamic panel data models or supplementary control variables (e.g., liquidity, growth rates, corporate governance metrics). This study has empirically established the correlation between market performance indicators and the profitability of enterprises in the BIST Manufacturing sector, thereby enriching the literature and offering definitive strategy frameworks for practitioners. The discovery that market valuation ratios positively influence earnings per share, whereas price-to-earnings and financial leverage ratios negatively affect it, elucidates key focal points in financial management practices and acts as a crucial reference for formulating future financial strategies. This study is significant for both literature and practice as it informs financial analysis and investment decision-making processes.

FUNDING / FON DESTEĞİ

This work did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors. Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

The authors stated that the standards regarding research and publication ethics the Personal Data Protection Law and the copyright regulations applicable to intellectual and artistic works are complied with and there is no conflict of interest. Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

REFERENCES

- Ar, L., & Sakur, R. (2021). Modern Sermaye Yapısı Teorilerinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: BIST 30 Endeksi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 748–773.
- Aytekin, Y. E., & Aygün, M. (2016). Finansta yeni bir alan “Davranışsal Finans”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 143–149.
- Bektaş, H. & Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 185-198.

- Cengiz, S., & Karabayır, M. E. (2022). Kurumsal Yönetim ile Finansal Performans İlişkisi: Türkiye’de Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 15 (2), 321-348.
- Çilek A. & Şeyranlıoğlu O. (2024). The Relationship between Dividend Yield and Profitability Ratios: An Analysis on Borsa İstanbul Dividend 25 Index. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(1): 166-182, <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1381845>.
- Fama, E. F., & French, K. R. (1992). The Cross-Section Of Expected Stock Returns. *Journal of Finance*, 47(2), 427–465.
- Greene, W. H. (2018). *Econometric Analysis* (8th ed.). Pearson.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill Education.
- İşildak, M. S. (2024). Kârlılığa Etki Eden Finansal Oranlar -Bist Bilişim Endeksinde Panel Veri Analizi Uygulaması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1 – 19, <https://doi.org/10.32951/mufider.1329791>.
- İslamoğlu, M. & Çelik, N. (2015). Financial Performance Determinants of Paper and Paper Products Firms Listed in Borsa İstanbul. *International Journal of Economics and Finance*, 7(4), 1916-9728.
- Kılıç, Y., Buğan, M. F., & Özbezek, B. D. (2016). Asimetrik Bilgi ve Sinyal Teorisi: Temettü ve Kazanç İlişkisinde Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1132–1145.
- Kurtaran Çelik, M. (2024). Firmaların Sermaye Yapısı Kararlarının Yatırım Karlılığına Etkisi: Bist Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 45, 347-366, <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1347015>.
- Hacıevliyagil, N. (2023). Sermaye yapısı teorileri. A. Şit & B. Buyuran (Eds.), *Kurumsal Finans Alanında Sektörel Uygulamalar*, 17-46. Nobel Bilimsel Eserler.
- Özarslan Saydar, Ö., & Yalçın, M. (2025). Bist Orman Kâğıt Basım Endeksi’ndeki Şirketlerin Karlılığını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 74, 303-326, <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1565334>.
- Özbey, S. & Özşarı, Ç. (2020). Borsa İstanbul İmalat Sanayi İşletmelerinin Kârlılığa Etki Eden Faktörlerinin Regresyon İle İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 541-574, <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1327>.
- Özer, G., Çam, İ. & Özçelik, T. H. (2020). Hisse Senedi Fiyatlarının Açıklanmasında Finansal Oranların Rolü: Bist Sanayi Endeksindeki Firmalar Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 725-745.
- Penman, S. H. (2010). *Financial statement analysis & security valuation* (4th ed.). McGraw-Hill.
- Public Disclosure Platform (2025). Borsa İstanbul İmalat Sektöründeki Şirketler. <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>, (Erişim Tarihi: 20.01.2025).
- Say, S., & Doğan, M. (2022). Kısa Vadeli Borçlanmanın Aktif Karlılığı Üzerindeki Etkisi: Bist Sınai Endeksi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 1581-1 589.
- Say, S. (2024). Relationship Between Bank Profitability and Balance Sheet Structure: Sample of Türkiye. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(SI), 21- 27.
- Tekin, B. & Bastak, S.N. (2022). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Şirketlerde Pay Senedi Fiyatı ve Borsa Performans Oranları İlişkisi: İşlem Hacmi En Yüksek Şirketlerde Bir Uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 33-56.

- Taysı, K. (2020). Aktif Karlılığa Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi. *Journal of Original Studies*, 1(1), 15-30.
- Tiffany, T. & Sufiyati, S. (2023). The Analysis of Factors Affecting Profitability. *International Journal of Application on Economics and Business*, 1(1), 2987-1972.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>.
- Tufan, C., & Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159–182.
- Ünal, İ. H. (2024). Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasındaki Şeffaflığın İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 386-417, <https://doi.org/10.54282/inijoss.1527127>.
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (6th ed.). Cengage Learning.
- Yıldırım, İ. (2019). Asimetrik bilgi: Finansal Piyasalardan Sonra Siyaset Ve Bürokraside Durumu, Sakıncaları Ve Tedbirler. *ABMYO Dergisi*, (55), 217–230.

KURULUŞUN HAYALLERİ, DEĞİŞİMİN GERÇEKLİĞİ: SOSYAL DEMOKRASİNİN TARİHSEL İZİNDE

THE DREAMS OF FOUNDATION, THE REALITY OF CHANGE: TRACING THE HISTORICAL PATH OF SOCIAL DEMOCRACY

Munisa Nur AKTAN

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Esenyurt Üniversitesi

İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

 munisenuraktan@esenyurt.edu.tr

Öz

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini düşünsel temelleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Ütopyacı sosyalizmin öncülerinden Sismondi'nin eleştirilerine, Marx ve Engels'in kuramsal katkılarından revizyonist müdahalelere uzanan tarihsel bir çerçevede sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümü ele alınmıştır. 20. yüzyılda refah devleti modeliyle somutlaşan bu dönüşüm, özellikle 1970 sonrası dönemde yaşanan post-Fordist ekonomik yapının, küreselleşmenin ve sermaye hareketlerinin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. François Mitterrand örneğinde olduğu gibi, sosyal demokrat partilerin neoliberal politikaları benimsemeye başlaması, bu ideolojinin temel ilkeleriyle yaşadığı mesafeyi derinleştirmiştir. Çalışma, sosyal demokrasiyi yalnızca bir siyasal söylem olarak değil, tarihsel-toplumsal mücadelelerin bir yansıması olarak ele alarak, ideolojinin değişen koşullara nasıl uyum sağladığını ve hangi yönlerden kırılmalar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal demokrasi, refah devlet, ideolojik dönüşüm, Mitterrand, neoliberalizm.

ABSTRACT

This study aims to examine the historical development of social democracy together with its intellectual foundations. The ideological transformation of social democracy is addressed within a historical framework that encompasses the early utopian socialists, the critiques of Sismondi, the theoretical contributions of Marx and Engels, and subsequent revisionist interventions. This transformation, which materialized in the 20th century through the welfare state model, was reshaped especially after the 1970s under the influence of the post-Fordist economic structure, globalization, and capital mobility. As exemplified by François Mitterrand, the adoption of neoliberal policies by social democratic parties deepened the gap between the ideology and its foundational principles. Approaching social democracy not merely as a political discourse but as a reflection of historical and social struggles, this study explores how the ideology has adapted to changing conditions and in what ways it has experienced ruptures.

Keywords: Social democracy, welfare state, ideological transformation, Mitterrand, neoliberalism.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 25.04.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 26.05.2025

1. GİRİŞ

Sosyal demokrasi, tarihsel gelişimi boyunca pek çok farklı ekonomik, toplumsal ve politik koşuldan etkilenecek şekilde şekillenmiş ve zaman zaman dönüşüme uğramış bir ideoloji olmuştur. Bu düşünce sistemi, başlangıçta ütopyik sosyalistlerin hayalleriyle şekillenmiş ardından Sismondi'nin kapitalizme yönelik ahlaki eleştirileriyle beslenmiş ve daha sonra Marx'ın sınıf analizinden etkilenecek, toplumsal eşitsizliklerin çözümü için yeni ve karma bir ideolojik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Sosyal demokrasinin tarihsel yolculuğunda önemli bir diğer dönüm noktası, II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen ekonomik politikaların etkisiyle, sosyal devlet anlayışının güçlendiği ve refah devleti olgusunun ortaya çıktığı, bir anlamda kapitalist devletlerde yaşayan bireyler ve aslında o toplum için deneyimlenen "lale devri" sürecidir. Ancak, 1970'lerin sonlarından itibaren neoliberalizmin yükselişiyle sosyal demokrasinin ekonomik, toplumsal ve hatta kültürel idealleri ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, sadece iktisadi politikalarla sınırlı kalmayıp; toplumsal eşitsizliklerin, işçi haklarının ve devletin rolünün yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Bugün, neoliberalizmin etkisi altında yeniden biçimlenen sosyal demokrasi hem ekonomik hem de toplumsal düzeyde tekrar yapılanmaktadır. Bu bağlamda da birçok temel değerinden saptığı ortadadır. Bu dönüşüm sürecinde, özellikle Fransa eski Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın izlediği politikalar, sosyal demokrasinin neoliberal yönelime karşı verdiği tepkileri ve geçirdiği kırılmaları anlamak açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır. Mitterrand'ın 1981'de iktidara gelişinden sonraki ilk yıllarda uygulamaya çalıştığı sosyal harcamaları artıran ve kamu mülkiyetini genişleten politikalar, başlangıçta geleneksel sosyal demokrat çizgiye sadık bir görüntü sunmuştur. Ancak kısa süre içinde ekonomik baskılar ve uluslararası sermaye hareketlerinin sınırlayıcı etkisiyle bu politikalardan geri adım atılmış, hükümet neoliberal yönelimlere kapı aralamıştır. Bu durum, sosyal demokrasinin iktidarda kalabilmek adına kendi ideolojik temellerinden nasıl ödün verdiğini açık biçimde göstermektedir. Tam da bu noktada, sosyal demokrasinin hangi öğelerinin korunduğunu, hangi yönlerinin değiştiğini ve neoliberalizmin bu dönüşümdeki etkisini analiz etmek ideolojinin günümüzdeki anlamını ve rolünü tartışmak için kritik bir öneme sahiptir. Bunun için de temel olarak sosyal demokrasinin nasıl ortaya çıktığını ve hangi saiklerle ilerlediğini genel bir tarihsel perspektifle okumak önemlidir. Öte yandan, neoliberalizmin etkisiyle sosyal demokrasinin nasıl bir değişim geçirdiği ve bu değişimlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri de bugünkü dünya düzenini anlama adına mühim bir noktadadır. Tüm bu gelişmeler, yalnızca geçmişi anlamakla kalmayıp, modern sosyal demokrasinin ve üretim biçimlerinin gelecekteki konumlarını analiz edebilmek açısından da önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Sosyal demokrasinin tarihsel gelişiminde ütopyik sosyalistlerden Marx'a, Keynesyen politikalardan neoliberalizme farklı ekonomik yaklaşımların ve toplumsal dönüşümlerin etkisi büyüktür. Öte yandan, neoliberalizmin etkisiyle sosyal demokrasi hangi değerlerinden ödün vermiş, hangi yönlerini korumuş ve bu dönüşümdeki temel dinamikler neler olmuştur? Bu sorular, sosyal demokrasinin günümüzdeki rolünü, bu ideolojinin gelecekteki yönelimlerini ve neoliberalizmin sosyal demokrasiye etkilerini anlamak adına önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Mitterrand'ın politikaları, bu dönüşümde belirleyici bir örnek teşkil etmekte olup, sosyal demokrasinin neoliberalizme karşı nasıl bir duruş sergilediğini incelemek, bu ideolojinin evrimi hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini ve neoliberal dönüşüm karşısındaki evrimini daha iyi anlayabilmek için birkaç temel sorunsalın yanında bazı alt sorulara da odaklanmaktadır: Sosyal demokrasi hangi tarihsel koşullarda ve düşünsel etkiler altında ortaya çıkmıştır? II. Dünya Savaşı sonrasında refah devleti modelinin yükselişi bu ideolojiyi nasıl şekillendirmiştir? Neoliberal politikaların yükselişi sosyal demokrasinin ekonomik ve toplumsal

yönelimlerini nasıl dönüştürmüştür? Mitterrand örneği bu dönüşüm sürecinde nasıl bir kırılma anını temsil etmektedir? Tüm bu sorulardan hareketle önemli noktalar tartışmaya açılacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın temel yöntemi, sosyal demokrasinin tarihsel evrimini anlamak için kapsamlı bir literatür taramasıdır. Literatür taraması, sosyal demokrasinin temel kökenlerinden başlayarak Keynesyen politikalardan neoliberalizme kadar olan süreci ele alacak şekilde geniş bir kaynak yelpazesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümü ve neoliberalizmin bu ideolojiye etkisi üzerine mevcut akademik tartışmalar da incelenmiştir. Çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini, ideolojik değişimini ve neoliberalizmin etkisiyle nasıl dönüştüğünü anlamak amacıyla literatür taraması ve analiz yöntemlerine dayanmaktadır.

Bu kapsamda, özellikle önemli bir siyasetçi ya da ideoloğun politikaları ve bu politikaların neoliberalizme karşı tutumu da ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, sosyal demokrasinin nasıl değiştiğini ve neoliberalizmin etkisiyle hangi değerlerin dönüşüme uğradığını analiz etmektir. Literatür taraması, sosyal demokrasinin ideolojik dönüşümünü ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini analiz etmek için gerekli teorik temeli oluşturmuştur. François Mitterrand örneği, sosyal demokrasinin iktidar pratiği içinde geçirdiği dönüşümün somut bir yansıması olarak analize dâhil edilmiştir. Bu örnek, ideolojik kırılmaları tarihsel bağlama yerleştirmek açısından kısa fakat açıklayıcı bir vaka sunmaktadır.

3. ÜTOPYALARDAN SOSYALİZME: ERKEN SOSYALİST DÜŞÜNCENİN İZİNDE SOSYAL DEMOKRASİNİN DOĞUŞU

Ünlü İngiliz yönetmen Ken Loach'un belki de en sarsıcı filmlerinden biri olan *Sorry We Missed You* – Türkçeye *Üzgünüz, Size Ulaşamadık* adıyla çevrilen bu film – bir iş görüşmesi sahnesiyle açılır. Ricky, ailesini ekonomik krizden kurtarma umuduyla bir kargo dağıtım şirketine çalışmak için başvurmuştur. Şirketin temsilcisi, onu geleneksel bir iş ilişkisine değil, modern çağın “özgürleştirici” ama aslında zincirleyici çalışma rejimine davet eder: “Seni işe almıyoruz, sen bize katılıyorsun.” Bu cümle, kulağa cazip gelen bir eşitlik vaadi gibi gelse de aslında bireyin hayatın tüm yüküyle baş başa bırakıldığı neoliberal sömürü düzeninin ilk işaretidir.

Ricky, artık “kendi işinin patronu”dur ama bu özgürlük, sigortasızlıkla, izinsiz çalışmayla, kendi aracını satın almak zorunda kalmakla ve her teslimatın zamanına birkaç saniye geç kalması durumunda ağır cezalarla birlikte gelir. Karısı Abbie ise yaşlı ve bakıma muhtaç insanlara destek sağlayan bir bakım emekçisidir. Ancak onun da işi esnek, güvencesiz ve görünmezdir. Abbie'nin insanlara temas eden, duygusal emeğe dayanan işi, tıpkı kendi bedeni gibi sistem tarafından sömürülür. Ailenin çocukları da bu ağır ekonomik baskının duygusal ve sosyal etkileri altında parçalanır.

Ken Loach, bu filmde yalnızca bir ailenin parçalanışını değil aynı zamanda bir refah rejiminin sessiz çöküşünü anlatır. Sosyal devletin bir zamanlar sunduğu asgari güvenlik ve dayanışma, yerini bireycilik söylemiyle meşrulaştırılmış yapısal yalnızlığa bırakmıştır. Ricky, Abbie ve çocuklarının hikâyesi aslında milyonlarca emekçinin ortak hikâyesidir; çalıştıkları halde yoksullaşan, güvencesizleşen, tüketen ama tükenen bir sınıfın portresi.

Loach'un kamerası, didaktik bir dilden uzak ama derinlikli bir toplumsal sezgiyle, bir dönemin toplumsal vaatlerinin nasıl boşa düştüğünü gözler önüne serer. *Sorry We Missed You*, sosyal demokrasinin uzun yıllar boyunca sunduğu koruma ve denge mekanizmalarının bireylerin hayatından nasıl çekildiğini, devletin sosyal sorumluluk alanlarından adım adım uzaklaşmasının gündelik yaşamdaki etkilerini çarpıcı bir biçimde yansıtır. Kamusal güvenceler yerine bireysel çaba ve sorumluluğun yüceltildiği bir düzende, Ricky ve Abbie'nin yalnız bırakılmış mücadelesi, aslında bir refah rejiminin sessiz çöküşünü temsil eder. Eğitimden sağlığa, istihdamdan sosyal

hizmetlere kadar bir zamanlar devletin üstlendiği temel işlevlerin özel aktörlere devri, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal bir yalnızlaşmayı da beraberinde getirir. Loach, bu filmiyle sosyal demokrasinin artık temsil etmediği şeyleri hatırlatır: Dayanışma, eşitlik, güvence ve kamu yararına dayalı bir toplum ideali... Peki, sosyal demokrasi aslında nasıl doğmuştu?

Tarihsel perspektiften bakıldığında, sosyal demokrasinin doğuşu, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına denk düşer. Özellikle Sanayi Devrimi'nin etkisiyle yeniden şekillenen toplumsal yapılar, ekonomik sistemler ve yüzleşilen sömürü düzeni göz önüne alındığında o dönem sosyal demokrasiye duyulan ihtiyaç tesadüf değildir. Genç kapitalist düzenin hegemonik etkisi altında toplumsal eşitsizliklerin derinleştiği, işçi sınıfının büyük sömürü altında olduğu ve yaşam koşullarının giderek kötüleştiği bir dönemde sosyal demokrasi bu gerilimleri çözmeyi hedefleyen bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. (Berman: 2006) Ancak burada, ilk bakışta çelişkili gibi görünen bir durumu dile getirmek gerekir: Sosyal demokrasi, kapitalizmle uyumlu reformlar yapmayı ve böylelikle kapitalizmin sürekliliğini sağlamak amacını taşır. Bu durum aslında onun en temel karakteristiklerinden biridir. Bir anlamda kapitalizm için önemli bir koltuk değneği olma görevini üstlenir. İlk başta Marksizm'den bir parça ya da bir yansıma olarak doğmuş olsa da zamanla daha ılımlı ve reformist bir çizgide şekillenmiş ve evrimini sürdürmüştür. Sosyal demokrasinin bu evrimi, özellikle Karl Marx ve Eduard Bernstein gibi düşünürlerin teorik katkılarıyla biçimlenmiş ve toplumsal değişimin reformist bir anlayışla gerçekleştirilebileceği fikrini ortaya koymuştur. Marx'ın radikal değişim önerileri Bernstein'ın daha ölçülü ve reformist yaklaşımıyla karşı karşıya gelerek, bir anlamda sosyal demokrasinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. (Jackson, 2013: 348)

Padgett ve Paterson kavramı şu şekilde ifade etmişlerdir. “Sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıklı olarak beslenen melez bir politik gelenek olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal demokrat proje, sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişimi olarak ifade edilebilir.” (Padgett ve Paterson, 1991: 1) Bu tanımlama, sosyal demokrasinin karakteristik yönlerini ve sosyalist ideallerle kapitalizm arasında kurduğu dengeyi açıklama adına önemli bir noktaya tekabül etmektedir. Sosyal demokrasinin reformist yönü ve kapitalizmle uyumlu olma çabası tarihsel evriminde onun belirleyici rolünü oynamıştır.

Bu kısa girişin ardından, sosyal demokrasi kavramının tarihsel gelişimini ortaya koymak adına, ideolojinin ilk biçimlerinin ortaya çıktığı andan itibaren izlediği düşünsel ve siyasal dönüşümleri ele almak, bu çalışma açısından anlamlı bir çerçeve sunacaktır.

Tarihsel bir çerçeve içinde, sosyal demokrasinin doğuşunu anlamak için öncelikle Sanayi Devrimi'ne odaklanmak gerekir. Sanayi Devrimi, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil aynı zamanda toplumsal yapıları derinden etkileyen, köklü sosyal sonuçlar doğuran tarihsel bir dönüm noktasıdır. Öte yandan, Sanayi Devrimi'ne doğrudan bir kırılma noktası demek tam olarak doğru olmayacaktır çünkü bu süreç tek bir olaydan ziyade bir dizi iktisadi, sosyal ve teknolojik dönüşümün yüzyıllardır kademeli olarak birikmesiyle ortaya çıkmıştır. (Hobsbawm, 2008: 53)

Büyük dönüşümlerde makrodan mikroya tüm mekânlar değişimin taşıyıcı katalizörlerinden olmuştur. Sanayi Devrimi'nin en önemli miraslarından biri olan fabrikalar, yalnızca üretim merkezleri değil aynı zamanda kırdan kente göç eden ve köylü sınıfından işçi sınıfına geçiş yapan bireylerin kolektif kimlik ve hatta müşterek kültür kazandığı mekânlar haline gelmiştir. (Padgett ve Paterson, 1991) Fabrikalar, üretim süreçlerinin ötesinde, işçi sınıfının örgütlendiği, kapitalizmin eşitsizliklerine karşı direnişin filizlendiği sosyal merkezler işlevi görmüştür. Bu dönemde işçiler, gündelik yaşamda maruz kaldıkları sömürü deneyimleri üzerinden ortak bir sınıf bilinci geliştirmiştir. Sosyalizm de tam da bu kolektif tepkilerin teorik ve pratik birleşim noktası olarak ortaya çıkan bir ideoloji olmuştur.

Kapitalist sistem, yapısal eşitsizlikler üzerinde yükselen işleyişini sürdürürken, 19. yüzyılda giderek sistematik bir teorik çerçeve kazanan sosyalist eleştirinin hedefi haline gelmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin yarattığı sınıfsal kutuplaşma bağlamında, oligarşik iktidar ve servet birikiminin bir bakıma nesneleştirdiği emekçi sınıflar, erken dönem sosyalist düşünürler için yalnızca çözüm bekleyen bir toplumsal sınıf değil, aynı zamanda ve asıl olarak tarihsel dönüşümün aktif özneleri olarak görülmeye başlanmıştır. (Aytaç, İlhan, 2008: 186-187)

Bu noktada ütopyik sosyalistlerle çerçeveyi çizmeye başlamak doğru ve anlamlı olacaktır. Ütopyik sosyalistler, yalnızca kapitalizmin erken eleştirisini yapan figürler olarak değil aynı zamanda "sosyal devlet" fikrinin öncü mimarları olarak karşımıza çıkar. Saint-Simon'un "üretkenlerin toplumu" tasavvuru, Fourier'nin "falanster" komünleri ve Owen'ın New Lanark'taki model fabrika deneyi, sosyal politikanın üç kurucu sorusuna cevap arayışlarının tarihsel örnekleridir: "Üretim ilişkileri nasıl daha adil kılınabilir? Sosyal eşitsizlikler hangi kurumsal mekanizmalarla azaltılabilir? Devletin rolü, piyasa ile toplum arasında nasıl yeniden tanımlanabilir?" Tam da bu noktada, daha evvel de altı çizildiği üzere, ütopyik sosyalistler sadece sosyalist düşüncenin öncülüğünü yapmaları ve kapitalizmi kritize etmeleri açısından değil bir diğer taraftan alternatif toplum modellerini somut pratiklerle tatbik etme girişimleri bağlamında da sosyal politika ve sosyal devlet anlayışını incelerken önemli bir başlangıç noktası olacaktır. (Uslu, 2015: 37)

Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi ütopyik sosyalistler, endüstriyel kapitalizmin yarattığı adaletsizliklere karşı hem teorik hem de pratik alternatifler geliştirmişlerdir. Bu düşünürler, Sanayi Devrimi ile kapitalizmin doğurduğu sorunlara farklı çözüm önerileri getirmişlerdir. Saint-Simon, fabrika sisteminin işçiler üzerinde yarattığı sömürü etkilerinin yıkıcı sonuçlarına karşı korporatist bir yaklaşım benimsemiş; endüstriyel üretimin, bilim insanları ve mühendislerin liderliğinde örgütlenmesini savunmuştur. Fourier ise cinsiyet eşitliğini merkeze alan, insan tutkularının uyumlu bir şekilde örgütlendiği "falanster" adını verdiği komünal yaşam birimleri önermiştir. Owen'ın yaklaşımı ise daha reformist bir karakter taşımıştır; kooperatifçilik modeli ve işçi eğitimine dayalı toplumsal dönüşüm projeleriyle öne çıkmıştır. New Lanark'ta hayata geçirdiği model fabrika kasabası, bu fikirlerin pratikte test edildiği önemli bir deneyim olmuştur. (Jones, 2005: 613-615) Bu düşünürlerin ortak noktası, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı sömürüye karşı alternatif örgütlenme modelleri geliştirmeleri ve toplumsal dönüşüm için somut projeler üretmeleridir. (Huberman, 2005: 45). Bununla birlikte her birinin çözüm önerileri, farklı felsefi ve politik perspektiflerden beslenmektedir. Saint-Simon teknokratik bir yaklaşım benimserken Fourier ütopyik komünler tasarlamış, Owen ise pragmatik reformlara odaklanmıştır.

Sanayi Devrimi'nin yarattığı toplumsal çalkantılar karşısında Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi düşünürler ya da tarihin onları adlandırdığı üzere ütopyik sosyalistler, kapitalist sistemin yapısal sorunlarına köklü alternatifler sunmaya çalışmışlardır. Bu üç önemli figür, dönemin hâkim ekonomik düzenini yalnızca adaletsiz ve eşitsizlik üreten bir sistem olarak görmekle kalmamış, aynı zamanda plansız üretim, kaynak israfı ve insani değerlerin yok sayılması gibi temel problemlere dikkat çekmişlerdir. Önerdikleri ütopyik toplum modelleri, rekabetçi piyasa mantığı yerine dayanışma, uyum ve kolektif refah ilkelerine dayanmaktaydı. Öte yandan bu düşünürlerin yaklaşımları o dönem için dahi önemli bir paradoks barındırmaktaydı. Sanayi toplumunun yarattığı toplumsal ve kolektif travmalara karşı duydukları haklı öfke ve insani kaygılar, teorilerine güçlü bir ahlaki temel sağlıyordu ve fakat öte yandan bu durum pratik uygulanabilirlik açısından ciddi sınırlar oluştuyordu. Ütopyik sosyalistler ulaşılması gereken nihai hedefi net bir şekilde tasavvur edebilmiş olsalar da bu amaca giden somut politik ve ekonomik stratejileri geliştirmekte yetersiz kalmışlardır. (Huberman, 2005: 45-50)

Zamanın bizlere uzaktan bakabilmeye ilgili sağladığı konfora yaslanarak bir değerlendirme yapacak olursak; bu üç düşünür sınıf mücadelesinin dinamiklerini ve tarihsel materyalist süreçleri yeterince analiz edememelerinden dolayı uygulanabilir politikaların ötesinde kalan çözüm önerileri sunuyorlardı. Bir anlamda bu dönemi “iyi niyet”lerle yola çıkılan ama somut adımların güçlü bir şekilde atılamadığı bir süreç olarak değerlendirebiliriz. Bununla beraber ütöpik sosyalistler kendilerinden sonra gelen düşünürler için gerçek bir ilham kaynağı olmuşlardır.

Daha önce farklı bağlamlarda da altını çizdiğimiz üzere, ütöpik sosyalistlerin en belirgin ortak paydası, toplumsal dönüşümün temel gücünü ahlaki ikna kapasitesinde ve örnek teşkil eden komünal yaşam biçimlerinde aramış olmalarıdır. Owen’ın New Lanark’taki deneyimi ve Fourier’in falanster projeleri, bu inancın somut karşılıkları olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İnsana ve onun iyilik potansiyeline duyulan bu güçlü güven, kuşkusuz dönemin koşullarında anlamlı ve ilham verici bir umut taşısa da söz konusu modeller, kapitalist üretim ilişkilerinin yapısal ağırlığı ve devletin sınıfsal niteliği karşısında kalıcı bir dönüşüm yaratmakta yetersiz kalmıştır. (Owen: 1995) Ütöpik sosyalistler proletaryanın tarihsel olarak henüz yeterince gelişmediği bir dönemde Sanayi Devrimi sonrası eşitsizliklere dair çerçeveyi sunan ama pratik ve daha güçlü teori için bayrağı kendilerinden sonrasına bırakan bir grup olmuşlardır.

Dünya tarihini okuyan, analiz eden her sosyal bilimcinin bildiği üzere; soyutun cazibesıyla inşa edilen teoriler, somut dünyanın karmaşasıyla sınıandığında ya esner ya da kırılır. İşte böylesi bir eşikte, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı tahakküm mekanizmalarını aşmak ve radikal bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmek, teorik öngörülerden çok daha karmaşık pratik engeller barındırmaktaydı. Ütöpik sosyalistlerin komünal modelleri, kapitalizmin yapısal gücü ve burjuvazinin direnci karşısında uygulanabilirlik sınırlarıyla karşılaşmıştır. Kuramın hayatla burun buruna geldiği işte böylesi bir noktada, İsviçreli iktisatçı Sismondi'nin erken dönem sosyal politika önerileri dikkat çekici bir alternatif sunmuştur. Sismondi, 1819'da yayımlanan *Nouveaux Principes d'Économie Politique* adlı eserinde, serbest piyasanın otomatik denge iddiasını sistematik şekilde eleştirerek, üretim-tüketim dengesizliğinin kronik krizlere yol açacağını öngörmüştür (Stewart, 1984: 229-231). Onun analizleri yalnızca piyasa ekonomisinin etik sınırlarını değil, aynı zamanda kapitalizmin içsel çelişkilerini ve gelir dağılımı adaletsizliğinin sistemik kökenlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yaklaşım, özellikle sosyal politikanın ekonomik rasyonalitesini vurgulayarak, sonraki dönem sosyalist düşünürler için sağlam bir entelektüel zemin oluşturmuştur. Nitekim, Sismondi'nin üretim-tüketim analizlerinin Marx'ın artı-değer teorisinin gelişiminde önemli bir referans noktası olduğu bilinmektedir. (Parasız, Bildirici, 2006:4)

Jean Charles Léonard de Sismondi'nin entelektüel yolculuğu, 19. yüzyıl Avrupası'nın çelişkilerini anlamak açısından oldukça öğreticidir. Başlangıçta Adam Smith'in sadık bir takipçisi olan İsviçreli iktisatçı, 1818'deki İngiltere seyahatinde tanık olduğu manzaralar karşısında derin bir dönüşüm geçirmiştir. Birmingham'ın sisli fabrikalarında gördüğü çocuk işçiler, Manchester'ın kenar mahallelerdeki sefalet ve sanayileşmenin yarattığı periyodik krizler, onun düşüncelerinde kalıcı bir iz bırakmıştır. (Stewart 1984: 228). Bu gözlemler, Sismondi'yi klasik iktisadın "görünmez el" doktrini sorgulamaya ve kapitalizmin yapısal çelişkilerini ortaya koymaya yöneltmiştir.

Sismondi'nin en radikal katkısı, modern toplumun iki karşıt kutba bölündüğü tespitidir: Bir yanda üretim araçlarını elinde bulunduran ve sürekli zenginleşen burjuvazi, diğer yanda ise yalnızca emek gücüyle ayakta durmaya çalışan proleter kitleler. Servetin bu denli dengesiz dağılımı, toplumu adeta iki ayrı ulusa bölmüştür - birinin refahı diğerinin sefaleti üzerine kuruludur. Bu gözlem, Marx'ın daha sonra kuramsallaştıracığı sınıf çatışması analizinin habercisi niteliğindedir. Sismondi'nin eleştirileri yalnızca tanımlayıcı değil, aynı zamanda öngörülüdür.

Sermayenin giderek daha az elde toplanmasının (merkezileşme) ve üretim-tüketim dengesizliğinin, sistemin krizlerini daha da derinleştireceğini öne sürmüştür (Stewart, 1984: 231). Ona göre, piyasanın kendi kendini düzenleme iddiası bir yanılsamadan ibarettir; devletin emekçileri koruyucu düzenlemeler yapması ve gelirin daha adil dağıtılması için müdahale etmesi gerekir. (Galbraith, 2004: 96). Bu görüşleriyle hem sosyal politikanın öncülerinden biri hem de Marx'ın artı-değer teorisine ilham veren bir düşünür olarak kabul edilir.

Sismondi'nin bu eleştirel perspektifi, yalnızca döneminin ekonomik gerçekliğine değil, aynı zamanda takip eden kuşakların düşünsel yönelimlerine de ışık tutmuştur. Onun sınıfsal bölünmeyi ve sermaye birikiminin yol açtığı toplumsal adaletsizliği ortaya koyan analizleri ilerleyen zamanlar için de önemli olacaktır. Böylelikle denilebilir ki Sismondi 18. yüzyılın sonlarına doğru iktisadi ve sosyal adaletsizliklerin çığ gibi büyümesiyle daha da görünür hale gelen yapısal dönüşümlerin kavramsal zeminini hazırlamıştır. Tam da bu noktada, Sismondi'nin sınıfsal farklılıklar konusundaki erken uyarılarının, Marx ve Engels'in tarihsel materyalizm temelinde geliştirdiği kapsamlı kapitalizm eleştirisinin bir anlamda ilhamı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

4. TARİHSEL MATERYALİZMDEN REFORMİZME: SOSYAL DEMOKRASİNİN DÖNÜŞEN YÜZÜ

Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik ve sosyal değişim ve elbette üretim biçimlerinin dönüşümüyle toplumdaki tüm çelişkiler daha da keskin bir hal almıştır. Bu yapısal dönüşümler toplumsal adalet ve eşitlik taleplerinin radikal bir şekilde yeniden biçimlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, sosyalizmin teorik temellerini atan Marx ve Engels, kapitalizmin eleştirisini daha da derinleştirerek sınıf mücadelesinin merkezi bir rol oynadığı toplumsal dönüşüm vizyonunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla, sosyal politika alanında yapılan tartışmaların anlaşılabilmesi için Marx ve Engels'in düşüncelerine dair bir inceleme yapmak zorunludur.

Sanayi Devrimi'nin etkileri yalnızca üretim süreçlerini dönüştürmekle kalmamış, toplumsal ilişkileri ve gündelik yaşamı da köklü bir değişikliğe uğratmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanan bu süreç, daha önce ütöpik sosyalistlerin ve Sismondi'nin dikkat çektiği eşitsizlikleri kurumsallaştırarak kalıcı hale getirmiştir. Ve fakat bu dönemde yaşanan dönüşüm, yalnızca maddi yoksunluklarla sınırlı kalmamış; toplumsal bilincin de değişmesini tetiklemiştir. İşçiler artık yalnızca sömürülen bir sınıf değil, ortak deneyim ve farkındalık üzerinden kolektif bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Kadın ve çocuk emeğinin yoğun biçimde istismar edilmesi, iş saatlerinin insani sınırları aşması, kentli yoksulluğun yeni biçimlere bürünmesi gibi olgular sadece iktisadi değil, aynı zamanda etik ve siyasal bir sorunlar perspektifi doğurmuştur (Stearns, 2021: 354-373).

Tüm bu gelişmeler ışığında diyebiliriz ki var olan düşünsel birikim toplumsal adaletsizliklere yönelik eleştirinin temellerini atmış ve fakat kapitalizmin giderek karmaşıklaşan yapısı sistemin iç çelişkilerini açıklayacak daha bütünlüklü bir kuramsal çerçeve ihtiyacını hissettirmiştir. Marx ve Engels'in müdahalesi, tam da bu tarihsel eşikte, eleştiriyi kuramsallaştırarak sistemin yalnızca sonuçlarını değil, içsel mantığını ve yeniden üretim mekanizmalarını da açıklamaya yönelmiştir. Bu nedenle, sosyal politika düşüncesinin evrimini anlayabilmek için Marx ve Engels'in tarihsel materyalizme dayalı analizlerine yönelmek anlamlıdır; çünkü bu düşünce, sınıf ilişkileri, emek süreçleri ve toplumsal dönüşümle kurduğu bağı derinlemesine kavramak açısından önemli bir zemin sunar.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kapitalizmin üretim ilişkileri üzerindeki etkileri artık yalnızca gözlemlenmekle kalmıyor, kuramsal olarak da derinlemesine analiz ediliyordu. Bu bağlamda, Karl Marx ve Friedrich Engels'in geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşım, sosyalist düşünce tarihinde köklü bir kırılma noktası oluşturdu. 1848'de yayımlanan Komünist Manifesto, bu kırılmanın en açık ifadesiydi. Marx ve Engels, toplumların tarihini üretim araçları üzerindeki

mülkiyet ilişkileri ve bu ilişkilerin doğurduğu sınıf mücadeleleri üzerinden kavramsallaştırıyorlardı. Bu yaklaşım, sosyalizmi ahlaki bir ideal olmaktan çıkarıp, tarihsel olarak nesnel koşullarla temellenen bilimsel bir toplumsal teoriye dönüştürüyordu. (Draper, 1977)

Marx ve Engels'e göre, burjuvazi feodalizmi ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda kendi karşıt sınıfı olan proletaryayı da yaratmıştı. Bu yeni sınıf ilişkisi, yalnızca ekonomik sömürü biçimlerini değil, aynı zamanda ideolojik yapıları da belirlemiştir. Hukuk, din, siyaset ve kültür gibi üstyapı kurumları, üretim araçlarının mülkiyetiyle şekillenen altyapının yansımalarıydı. Böylece Marksist teori, kapitalist toplumun yalnızca ekonomik yapısını değil, aynı zamanda ideolojik yeniden üretim süreçlerini de açıklayan bütüncül bir analiz sunuyordu. Bu kuramsal çerçevenin temel dayanaklarından biri, Marx'ın 1867'de yayımladığı *Kapital* adlı eseri idi. Burada Marx, emek gücünün meta haline gelişi ve işçinin yarattığı değer bir kısmının sermaye sahibi tarafından artı-değer olarak gasp edilmesi süreçlerini bilimsel bir dille açıklamıştı. Artı-değer teorisi, işçinin emeğinin sistematik biçimde sömürüldüğünü matematiksel olarak ortaya koyarken, kapitalizmin krizlerini geçici değil, yapısal sonuçlar olarak yorumluyordu. (Marx, 2021) Bu yaklaşım, özellikle 1873'te başlayan ve "Uzun Depresyon" olarak bilinen ekonomik durgunluk sürecinde tarihsel bir karşılık buldu. Kapitalist sistemin döngüsel krizleri, Marx'ın teorik öngörülerini ampirik olarak da destekler nitelikteydi.

Marx ve Engels'in katkısı sadece kapitalizmi açıklamakla sınırlı değildi; aynı zamanda, bu düzenin nasıl dönüştürülebileceğine dair devrimci bir perspektif de sunuyorlardı. Tarihi yalnızca yorumlamak değil, aynı zamanda değiştirmek gerektiği düşüncesi, onların yazılarında sürekli vurgulanan bir temaydı. Komünist Manifesto'nun sonunda dile getirdikleri "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" ifadesi, bu dönüştürücü çağrının en çarpıcı örneğiydi. (Marx ve Engels, 2021) Bu çağrı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da işçi sendikalarının yükselişini, 20. yüzyılın başlarında ise sosyalist partilerin ve devrimci hareketlerin örgütlenmesini derinden etkileyecekti.

Tam da bir önceki paragrafta değinildiği üzere; Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmi, 19. yüzyıl Avrupası'ndaki sosyalist hareketi derinden etkilemiştir. Bu etki, bir yanda devrimci bir kopuşu savunanlar, diğer yanda ise reformist yöntemlerle kademeli dönüşümü önerenler şeklinde iki ana eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kolakowski'nin belirttiği gibi, bu ayrımın kökenleri, Marx'ın kendi eserlerinde bariz bir şekilde görülmektedir. (1983, 81-92) Örneğin, 1848'de yayımlanan Komünist Manifesto'nun devrimci üslubu ile 1867'de yayımlanan *Kapital*'de geliştirdiği bilimsel analizler arasındaki dikkat çekici vurgu farkı, bu gerilimin bir yansımasıdır. Bu farklılığa daha derinden baktığımızda; erken dönem eserlerinde felsefi tartışmaların ön planda olduğunu ama 1850 sonrasındaki dönemde ise iktisadi analizlerin daha fazla öne çıktığını görürüz. Olgunluk dönemi eseri *Kapital*'de, devrimci perspektifi, ekonomik yasaların bilimsel bir analizle destekleyerek daha sistematik bir hale getirmiştir (Harvey, 2012: 125).

Karl Marx'ın *Kapital* gibi eserleriyle şekillenen teorik çerçeve, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki sol siyasetin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak sanayileşmenin hızlandığı ve işçi sınıfının siyasal katılımının arttığı bu dönemde, sosyalist hareket içinde stratejik ve ideolojik farklılıklar derinleşmiştir. Özellikle proletaryanın siyasal mücadele yöntemleri konusunda iki ana eğilim öne çıkmıştır: Bir yanda devrimci sosyalizm, diğer yanda ise reformist ve parlamenter yöntemleri benimseyen sosyal demokrasi. Sosyal demokrasi, Marx'ın teorik mirasından beslenmekle birlikte, kapitalist sistem içinde kademeli dönüşümü hedefleyen bir siyasal hat olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, işçi sınıfının haklarını anayasal çerçevede genişletmeyi ve sosyal adaleti parlamenter mücadeleyle sağlamayı öngörmüştür. 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'daki Sosyal Demokrat Parti (SPD) gibi örgütler, bu doğrultuda sendikal hareketlerle iş birliği yaparak kitlesel bir taban oluşturmuştur (Berman, 2006). Ancak Birinci Dünya Savaşı ve 1917 Ekim Devrimi, sosyalist hareket içindeki bölünmeyi keskinleştirmiştir.

Bolşeviklerin devrimci perspektifi, sosyal demokratları “reformist” olarak eleştirirken, sosyal demokratlar ise şiddete dayalı devrim stratejilerine karşı çıkmışlardır.

Sosyal demokrasi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında sosyalist hareket içerisindeki yönelim farklılıklarının belirginleşmesiyle birlikte, devrimci yöntemlerden uzaklaşarak parlamenter demokrasi çerçevesinde toplumsal dönüşümü hedefleyen bir ideolojik yönelim olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Avrupa’da, Marksist geleneğin sınıf mücadelesine dayalı radikal kopuş çağrılarından ayrılarak, mevcut siyasal yapı içerisinde reformcu politikalarla sosyal adaletin tesisini amaçlamıştır (Heywood, 2012: 123). Bu bağlamda sosyal demokrasi, siyasal sistemin araçlarını kullanarak işçi haklarını, gelir dağılımında dengeyi ve kamusal hizmetlerin genişletilmesini savunan bir toplumsal düzen tasavvuru sunmuştur.

Geç 19. yüzyılda Avrupa parlamentolarına sosyal demokratların nüfuz etmeye başlaması, siyasal temsilin niteliğine dair yeni tartışmaların önünü açmıştır. Bu gelişme, sanayi toplumlarının dönüşen yapısı ve işçi sınıfının politik alandaki yükselişiyle doğrudan ilişkilidir (Eley, 2002). Aynı zamanda sosyalist hareketin içinde yer alan farklı eğilimlerin mücadele tarzları arasında belirgin ayrımlar yaşanmaya başlamıştır. Parlamenter ve demokratik rejimlerin kurumsal olarak güçlenmesine, dolaylı da olsa, Birinci Dünya Savaşı’nın etkisi ve kuşkusuz 1917 Ekim Devrimi katkıda bulunmuştur. (Hobsbawm, 2010)

Bu evrimsel dönüşümün düşünsel temellerinden biri, Eduard Bernstein’in revizyonist yaklaşımı olmuştur. Bernstein, Marksist teorinin devrimci şemasını sorgulamış; toplumsal değişimin reformlar yoluyla, barışçıl ve kademeli biçimde gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ona göre sosyalizm, tarihsel bir zorunluluk değil, ahlaki bir tercih ve pratik bir mücadele biçimidir. Bernstein’in hareket her şeydir, nihai amaç hiçbir şey minvalindeki meşhur sözü, sosyal demokrasinin yönünü belirlemiş ve sınıf mücadelesinden çok demokratikleşmeye odaklanan bir çizginin önünü açmıştır. (Heywood, 2012)

Bu tarihsel kırılmalar, sosyalist hareket içinde reformistler olarak adlandırılan sosyal demokratlar ve devrimci kanat arasında stratejik ve örgütsel düzeyde derin bir farklılaşmanın önünü açmıştır. 1919’da kurulan Üçüncü Komünist Enternasyonal (Komintern), dünya çapında devrimi hedefleyen bir çizgi benimserken; 1923’te kurulan Sosyalist Enternasyonal ise sosyalist dönüşümün reformist ve parlamenter yollarla mümkün olduğunu savunmuştur. Böylece sosyalistler ile sosyal demokratlar arasındaki ideolojik ve yöntemsel ayrım kurumsal bir niteliğe bürünmüştür. Sosyal demokrasi, siyasal mücadelenin temel zemini olarak parlamenter rejimi esas almış; toplumsal dönüşümün demokratik süreçler ve seçimler aracılığıyla gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, sosyal demokrasinin sosyalizmin “sağında” konumlandığına dair yorumlara da zemin hazırlamıştır (Berman, 2012). İki dünya savaşı arasındaki dönemde sosyal demokrasi ile sosyalizm arasında yoğun bir ideolojik ve siyasal rekabet yaşanmıştır. Bu süreçte sosyal demokrasi, yalnızca işçi sınıfına değil, diğer toplumsal kesimlere de hitap etmeye çalışan daha kapsayıcı bir çizgi geliştirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle eğitilmiş orta sınıflar ile kentli bürokrasinin desteğini hedefleyen bir siyasal stratejiyle örtüşmektedir (Sassoon, 1996). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Atlantikçi siyasal vizyonun etkisiyle Avrupa’daki sosyal demokrasi düşüncesi yeni bir yönelime girmiştir. Soğuk Savaş bağlamında, sosyal demokrasi kapitalist sistemin sınırları içinde kalarak sosyal adalet ve refah devleti ilkelerini savunan bir pozisyona evrilmiştir. 1959 yılında Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) Bad Godesberg Kongresi’nde Marksist mirasın büyük ölçüde terk edilmesi, bu dönüşümün simgesel bir ifadesi olmuştur. Böylece sosyal demokrasi, savaş sonrası dönemde refah devleti anlayışının kurumsallaşması sürecinde, zaman zaman kapitalist sistem tarafından da söylemsel olarak sahiplenilen bir araç haline gelmiştir. Bu durum, sosyal demokrasinin tarihsel olarak üstlendiği rolün hem sistem içi reformcu bir çizgi hem de kimi zaman sistemin

meşruiyetini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. (Esping-Andersen, 1990)

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında İskandinav ülkelerinde gelişen refah devleti modelleri, sosyal demokrasinin belirli tarihsel ve coğrafi koşullarda nasıl somutlaştığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde uygulanan kapsamlı sosyal politika programları, yalnızca işçi sınıfını değil, aynı zamanda orta sınıfları da içine alan daha geniş bir seçmen tabanının desteğini sağlamıştır. Bu gelişme, sosyal demokrat partilerin sınıf temelli siyaset anlayışından uzaklaşarak daha merkez-sol bir çizgiye yönelmesine neden olmuştur (Sassoon, 1996: 210–215). Bu yönelimin sosyal demokrasinin sistem karşıtı taleplerinden ciddi bir uzaklaşmayı beraberinde getirdiği ve kapitalist üretim ilişkileriyle uzlaşmacı bir ilişki geliştirdiğini de belirtmek gerekir. Sosyal demokrasi bu bağlamda, sistemin yapısal temellerine dokunmaksızın, refah düzeyini artırmaya ve toplumsal eşitsizlikleri yönetilebilir sınırlarda tutmaya odaklanan bir strateji benimsemiştir. Bu yaklaşım hem destek hem de eleştiri konusu olmuş; bazı çevrelerce pragmatik bir başarı olarak görülürken, kimi sol eleştirmenler tarafından radikal dönüşüm potansiyelinin yitirilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal demokrasinin bu dönüşümü, özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda Avrupa’da sosyal refahın inşasında önemli bir rol oynamış; eğitim, sağlık, emeklilik ve işsizlik sigortası gibi alanlarda kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılmasıyla somutlaşmıştır (Esping-Andersen, 1990: 26). Bu süreç, sosyalist ideoloji içerisindeki çoğulculuğun da önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Devrimci sosyalizmin kapitalizme karşı kökten bir mücadeleyi savunduğu noktada, sosyal demokrasi sistem içi dönüşümleri önceleyen bir yaklaşımı temsil etmiş, böylelikle sol siyaset içerisinde reformizm ve devrimcilik arasında kuramsal ve pratik düzeyde önemli bir ayrım çizgisi oluşmuştur.

Bu reformist yönelimin somutlaştığı refah devleti uygulamaları, yalnızca Batı Avrupa toplumlarında sosyal eşitsizliklerin giderilmesine katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda sosyal demokrasiyi, dönemin uluslararası siyasal denkleminde özgün bir ideolojik pozisyona taşımıştır. Kapitalizmin krizlerine müdahale etme kapasitesi ile sosyalist ideallerin bazı taleplerini sistem içinden karşılayabilme becerisi, sosyal demokrasiyi hem pratik hem de kuramsal düzeyde alternatif bir paradigma haline getirmiştir. Batı Avrupa’da sosyal demokrasi, Soğuk Savaş koşullarında bir yandan Sovyetler Birliği’nde görülen merkezîyetçi uygulamalara karşı bireysel hakları önceleyen bir yaklaşım benimserken, diğer yandan piyasa merkezli neoliberal politikaların beraberinde getirdiği toplumsal eşitsizlikleri sınırlandırmaya yönelik sosyal politika araçlarını geliştirmeye yönelmiştir. Böylece sosyal demokrasi, özgürlükçü değerlerle sosyal adaleti aynı siyasal programda buluşturmayı hedefleyen bir sentez olarak şekillenmiş; liberal kapitalizm ile devrimci sosyalizm arasında uzlaştırıcı bir çizgi oluşturmuştur (Giddens, 1994: 64). Fakat öte yandan şunun da altını çizmek gerekmektedir; sosyal demokrasinin Soğuk Savaş döneminde "üçüncü bir yol" olarak sunulması, gerçekte kapitalist sistemin yapısal sorunlarını aşmaktan ziyade onu revize ederek sürdürme işlevi görmüştür. Refah devleti politikaları ve piyasa düzenlemeleriyle sermaye birikiminin yarattığı eşitsizlikleri yumuşatmaya çalışan bu yaklaşım, kapitalizmin temel mekanizmalarını sorgulamak yerine onları meşrulaştırmıştır.

1970’li yıllar, dünya kapitalizminin Fordist birikim rejiminden post-Fordist üretim modellerine geçiş sürecinde yapısal bir krizle karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde yaşanan petrol şokları (1973 ve 1979), stagflasyon olgusu ve uluslararası sermaye hareketlerinin liberalleşmesi, Keynesyen refah devleti modelinin temelini oluşturan makroekonomik dengeyi derinden sarsmıştır. Oysa 1945 sonrası dönemde, özellikle Batı Avrupa’da sosyal demokrasinin yükselişiyle birlikte, ekonomik büyüme ve toplumsal refahı bir arada sağlamayı hedefleyen Keynesyen iktisat yaklaşımı, sosyal devletin teorik ve pratik temelini oluşturmuştur. John Maynard Keynes’in 1930’lu yıllarda geliştirdiği bu yaklaşım, devlet

müdahalesi yoluyla toplam talebin düzenlenmesini savunarak, piyasa mekanizmasının yol açtığı işsizlik ve kriz eğilimlerine karşı bir dengeleyici işlev görmüştür. Özellikle tam istihdam hedefi, ücretlerin düşmesini değil, kamusal harcamaların artırılmasını ve sosyal transferlerin yaygınlaştırılmasını öngörüyordu. (Boratav, 2023) Bu çerçevede sosyal demokrat hükümetler, istihdam garantisi, ücret artışları, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi politikalarla hem ekonomik büyümeyi teşvik etmiş hem de sınıfsal gerilimleri görece yumuşatabilmişlerdir. Keynesyen modelin başarıyla uygulandığı bu “altın çağ” boyunca (1945–1973), sosyal demokrasi, sermaye ile emek arasındaki çelişkileri doğrudan çözmek yerine, bu çelişkilerin sonuçlarını düzenleyen ve yönetilebilir kılan bir siyasal-iktisadi denge kurmuştur. Ne var ki, 1970’li yıllarda yaşanan yapısal kriz, mevcut ekonomik modelin sürdürülebilirliğini sorgulamaya açmıştır. Stagflasyon olarak bilinen, enflasyon ve işsizliğin aynı anda artması durumu, Keynesyen politikalara duyulan güveni zorlamış ve bu politikalara dayalı ekonomik yapıların yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Aynı dönemde, küresel sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve üretimin uluslararasılaşması, ulus-devlet sınırları içinde uygulanan sosyal politikaların etkinliğini sınırlamıştır. Bu bağlamda, Keynesyen ekonomiyle şekillenen sosyal demokrat refah devleti anlayışı, küresel kapitalizmin yeni dinamiklerine karşı daha kırılgan hale gelmiş, 1980’lerle birlikte neoliberal paradigma ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, sosyal demokrasinin iktisadi temellerinin dönemin küresel ekonomik koşulları ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği bir süreci başlatmıştır. (Esping-Andersen, 1990)

Bu dönüşüm süreci, yalnızca yapısal krizlerin etkisiyle şekillenen bir iktisadi zorunluluk değil, aynı zamanda sosyal demokrat partilerin ideolojik yeniden konumlanmalarıyla da pekişmiştir. 1980’li yıllarla birlikte Avrupa’daki sosyal demokrat hareket, klasik sınıf temelli reflekslerinden uzaklaşarak, daha çok orta sınıfa hitap eden, piyasa dostu ve yönetim temelli bir siyasal çizgiye yönelmeye başlamıştır. Sosyal eşitsizlikleri azaltma iddiasını sürdürmekle birlikte, bunu artık piyasa mekanizmalarıyla uyumlu araçlarla gerçekleştirmeye çalışan bir sosyal demokrasi profili öne çıkmıştır. Bu evrim, hem Soğuk Savaş sonrası dönemin jeopolitik yeniden yapılanmasından, hem de neoliberal iktisadi paradigmanın küresel ölçekte hegemonik hâle gelmesinden beslenmiştir.

Bu yeni siyasal ve iktisadi konjonktürde, Fransa’da François Mitterrand’ın 1981 yılında iktidara gelişi, hem umut verici bir kırılma hem de sosyal demokrasinin yön değişiminin sembolik başlangıçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Mitterrand, başlangıçta klasik sosyalist söyleme yakın politikalar benimsese de iktidarının ilk iki yılında yaşanan ekonomik kriz, dış ticaret açıkları ve sermaye kaçıışı gibi dinamikler karşısında bu çizgiyi sürdürememiştir. 1983 yılında alınan “*tournant de la rigueur*” (kemer sıkma dönüşü) kararıyla birlikte, genişleyici maliye politikaları terk edilmiş; enflasyonu düşürmeye ve kamu harcamalarını sınırlamaya yönelik neoliberal bir dönüşüm başlatılmıştır. Böylece Mitterrand, sosyalist ilkeleri savunan bir lider olarak iktidara gelmiş ancak iktisadi realiteler karşısında neoliberal yönelimleri benimseyen bir pragmatist olarak yoluna devam etmiştir.

Mitterrand örneği, sosyal demokrat partilerin 1980’lerden itibaren yaşadığı kimlik bunalımını ve piyasa dostu sosyal demokrasiye yönelişi açık biçimde ortaya koymuştur. Bu yönelim, bir yandan sosyal devletin sürdürülebilirliğini piyasa koşullarına uyarlamayı hedeflerken, diğer yandan emek-sermaye dengesini görece sermaye lehine kaydıran bir siyasetin önünü açmıştır. Dolayısıyla Mitterrand dönemi hem Fransız sosyalizminin özgül patikasını hem de Avrupa sosyal demokrasisinin daha geniş ölçekteki dönüşümünü anlamak açısından kritik bir eşik olarak ele alınmalıdır.

5. BİR İDEALİN PRATIĞI VE KRİZİ: FRANÇOİS MİTERRAND İLE SOSYAL DEMOKRASİNİN YOLCULUĞU

Sosyalizm ve sosyal demokrasi arasındaki tarihsel farklılıkları anlamak, özellikle Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde bu iki akımın toplumsal ve ekonomik dönüşüm sağlama çabalarında izledikleri farklı stratejilerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Louis Blanc'ın reformist yaklaşımı ile Auguste Blanqui'nin devrimci şiddet anlayışı arasındaki ayrışma, söz konusu dönemin temel ideolojik çatışmalarını net bir biçimde yansıtmaktadır. Louis Blanc, sosyal değişimin ancak reform yoluyla ve demokratik hakların elde edilmesiyle mümkün olacağını savunurken, Blanqui ise toplumsal eşitsizliklerin ancak devrimci şiddetle ortadan kaldırılabileceğine inanıyordu (Kaya, 2007:60-67). Bu iki yaklaşım arasındaki gerilim, Fransız sosyalizminin erken dönemindeki stratejik farklılıkları derinlemesine ortaya koyar.

Fransa'da özellikle 1970'ler sonrasında Fransız Sosyalist Partisi, sosyalist ve sosyal demokrat akımlar arasındaki çizgiyi yeniden şekillendiren bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Alain Savary ve François Mitterrand, Fransız Sosyalist Partisi'ni bu dönemde, sosyalist düşüncenin daha geniş halk kesimlerine hitap eden, reformist ve pragmatik bir çizgide şekillenen bir partiye dönüştürmek için önemli stratejiler geliştirmişlerdir. Bu çabalar, Fransız sosyalist hareketinin, geleneksel solun ötesine geçerek, toplumsal dönüşümü yalnızca işçi sınıfı ile sınırlı tutmayan, daha geniş bir kitleye hitap eden bir proje haline gelmesini sağlamıştır. (Leca, J., ve Dormagen, C. , 2004) Mitterrand'ın liderliğindeki Fransız Sosyalist Partisi'nin 1981'deki zaferi, sosyalist ideallerin pratikteki karşılığını bulduğu bir dönüm noktası olmuştur. Mitterrand, sosyalist reformları gerçekleştirmek için kapitalist ekonominin sınırları içinde kalarak, Keynesyen ekonomi politikalarını benimsemiş ve refah devleti ilkelerini güçlendirmek adına önemli adımlar atmıştır. Bu stratejik dönüşüm, sadece Fransa'da değil, Avrupa'daki sosyalist hareketlerde de önemli etkiler yaratmış ve sosyalist düşüncenin pragmatik bir şekilde kapitalist sistemle entegrasyonunu sağlamıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde Fransız Sosyalist Partisi'ni bir parti olarak incelemenin ötesine geçerek, Mitterrand'ın uyguladığı politikaları ve bu politikaların sosyalist ve sosyal demokrat hareketlerle olan ilişkisini ele alacağız. Bu konu sosyal demokrasi tarihinin pratik serüveninde önemli bir yerde durmaktadır çünkü Mitterrand'ın sosyalist hedefleri gerçekleştirme yolunda benimsemiş olduğu pragmatik strateji, sosyalist hareketin tarihsel evriminde de önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Fransa'da "La Résistance" (Fransız Direnişi), İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi işgaline karşı çıkan ve ülkenin kurtuluş mücadelesini yürüten çeşitli hareketler ve topluluklardan oluşmuştur. François Mitterrand, 1945 yılında Direniş Hareketi Demokratik ve Sosyalist Birliği'nin kurucuları arasında yer almış ve 1953-1958 yılları arasında bu birliğin başkanlığını üstlenmiştir. Ardından, 1946'da Ulusal Meclis'e seçilen Mitterrand, milletvekilliği kariyerine başlamış ve Paul Ramadier'nin kurduğu koalisyon hükümetinde bakanlık görevini yürütmüştür. Sonraki 12 yıl boyunca ise, Dördüncü Cumhuriyet hükümetlerinde, her biri kısa ömürlü olan 11 farklı kabinede görev almıştır. (Kedward, H. 2003) 1981 yılında Birleşik Sol'un kazandığı zaferde François Mitterrand, aslında zaferin başlıca mimarlarından biri olmasa da önemli destekçilerinden biri olmuştur. Fransız sosyalizmi üzerine yapılan analizlerde ise tarihçiler, Mitterrand'ın Fransa'nın sol siyaseti üzerindeki liderliğini pekiştirmek amacıyla ona çeşitli tarihi roller atfetmişlerdir.

François Mitterrand döneminde temel amaç Fransa'nın güç kaybetmesini önlemek ve uluslararası siyaset arenasında etkili bir devlet olmasını sağlamak olmuştur. ABD'nin küresel ölçekte tek başına hegemonik bir yapı kurması ve Fransa'nın içinde bulunduğu ekonomik tıkanıklık, tek başına istenilen gücü sergileyememesi sonucunu doğurmuş ve bu bağlamda ABD'nin oluşturduğu yeni düzen karşısında güçlü bir Fransa ve güçlü bir Avrupa Birliği (AB) anlayışı kabul edilmiştir (Fırat, 2009: 115). Başlangıçta, AB'nin diğer üyeleriyle birlikte hareket

etmenin Fransa'ya daha büyük bir güç kazandıracağına inanan Fransa, zamanla İngiltere ve ardından Almanya'nın ABD'nin yanında saf tutmalarının ardından, hem dış politikada koyduğu hedeflere ulaşamamış hem de iç politikada liberalizme boyun eğmeye başlamıştır. Bu dönemde, özellikle 1970'lerden itibaren ekonomik krizlerin sosyal demokrasi üzerindeki etkileri görülmektedir. Tüm bu gelişmeler, sosyal demokrasinin siyasal ve ekonomik politikalarında bir tıkanma yaratmış ve bu durum ideolojinin kendisini değişimlere zorlamıştır. Ekonomik dönüşüm ve ABD'nin küresel hegemonya sürecindeki etkisi, bu değişimlerin temel sebeplerindendir. Bu tür dönüşümlere verilen yanıtlar, her toplumda o ülkenin özgün sosyal demokrat hareketinin özelliklerinde ve dünya dengelerindeki değişen dinamiklerde kendini göstermektedir. (Hall, Soskice, 2001)

François Mitterrand'ın iktidarının ilk yıllarında uyguladığı sol ağırlıklı ekonomik politikalar, sosyal demokrasi çizgisinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Mitterrand'ın, seçim zaferiyle birlikte halkın beklentilerini karşılamak amacıyla başlattığı reformist süreç, pek çok açıdan sosyal demokrasiyle ilişkilendirilebilecek bir pratiği temsil etmektedir. Sosyal demokrasi, özellikle devletin ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri gidermedeki rolüne vurgu yapar ve Mitterrand'ın uygulamaları bu amaca yönelik güçlü adımlar atmıştır.

Mitterrand, cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında, Fransız toplumunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik geniş çaplı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların başında ölüm cezasının kaldırılması, bankaların ve özel işletmelerin kamulaştırılması, sosyal yardımların artırılması ve asgari ücretin yükseltilmesi yer almaktadır. Bu tür reformlar, devletin ekonomik hayat üzerindeki müdahalesini artırarak, kapitalizmin bireysel özgürlükler ve piyasa mekanizmaları üzerinde kurduğu baskıları hafifletmeye yönelik sosyal demokrasi perspektifini yansıtmaktadır. Sosyal demokrat bir perspektif, toplumsal eşitsizlikleri azaltma ve sosyal devlet anlayışını pekiştirme çabalarını içerir ve Mitterrand'ın uygulamaları, bu bağlamda devletin ekonomiye müdahalesinin ne denli önemli olduğuna dair güçlü bir örnek teşkil etmektedir.

Ancak Mitterrand'ın ekonomi politikaları, zamanla çözülmesi zor iktisadi sorunları da beraberinde getirmiştir. Kamu harcamalarındaki artış, büyük reformlara rağmen uzun vadede ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve ülkede enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, sosyal demokrasinin iktisadi sürdürülebilirliğini sorgulayan bir noktaya gelmesine yol açmıştır. Sosyal demokrasi, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırma ve refahı artırma amacını taşıırken, kamu harcamalarının artışı ve mali sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi sağlamak, kapitalist ekonomilerde her zaman zorlayıcı bir mücadele olmuştur. Mitterrand hükümeti, sosyal devlet anlayışını sürdürmeye çalışırken, sistemin içsel baskıları nedeniyle daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiş ve neoliberal politikaları tercih etmiştir. (Cole, 1994) Bu dönüşüm, sosyal demokrasinin ekonomik krizlerle karşılaştığında daha fazla devlet müdahalesi ve sosyal dayanışma arayışından saparak piyasa odaklı politikalar benimsemesine dair bir örnek teşkil etmektedir. Ancak, bu dönüşüm, sosyal demokrasinin ilkelerinden sapmayı ve kapitalist düzenin krizlerine karşı daha uyumlu hale gelmeyi amaçlayan bir strateji olarak da değerlendirilebilir.

1983 yılından itibaren uygulamaya konan neoliberal politikalar, Mitterrand'ın sosyal demokrasi çizgisinden sapmasını simgelemiştir. Kamu harcamalarının kısılması ve serbest piyasa ekonomisinin teşvik edilmesi, Mitterrand'ın başta vadettiği sosyal reformlarla çelişmeye başlamıştır. Bu değişim, sosyal demokrasi ile uyuşmayan bir yönü yansıtır; çünkü sosyal demokrasi, ekonomideki piyasa temelli yaklaşımlar yerine, devletin müdahalesi ve sosyal eşitlikçilik üzerine odaklanır. Mitterrand'ın neoliberal politikaları benimsemesi, aynı zamanda sosyal demokrasinin kendi içinde barındırdığı esneklik ve adaptasyon yeteneğiyle de ilişkilendirilebilir, çünkü sosyal demokrasi bazen ekonomik krize karşı tepkisel olarak böyle bir dönüşüm yaşayabilir.

1986 parlamento seçimlerinde solun yaşadığı yenilgi, Mitterrand'ın izlediği politikaların kamuoyundaki etkisine dair önemli bir eleştiriyi ortaya koymaktadır. Görev süresinin başında büyük bir toplumsal destekle uygulamaya konulan sol politikalar, ekonomik zorluklar ve artan işsizlik oranları nedeniyle zamanla halk desteğini yitirmiştir. Bu gelişme, sosyal demokrasinin geniş halk kitlelerini hedefleyen reformist projelerinin, ekonomik yapısal sorunlarla karşı karşıya kaldığında nasıl bir uyumsuzluk yaşayabileceğini göstermektedir. Mitterrand'ın, seçimlerin ardından sağla birlikte iktidarı paylaşmayı kabul etmesi—yani “*cohabitation*” sürecine girmesi—Fransız siyasal tarihinde solun geleneksel üstünlüğünün sorgulandığı ve siyasal dengelerin ciddi şekilde değiştiği bir kırılma anı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Mitterrand'ın ilk dönemdeki reformist sosyal demokrasi siyaseti, Fransız devletinin ekonomik yapısını değiştirmeyi hedefleyen önemli adımlar olsa da uzun vadede ortaya çıkan ekonomik zorluklar, sosyal demokrasi ile neoliberalizmin arasındaki gerginliği gözler önüne sermiştir. Mitterrand, nihayetinde 1988'de Jacques Chirac'ı geride bırakıp tekrar başkanlık koltuğuna oturmuş olsa da Sosyalist Parti'nin izlediği politikalar uzun vadede beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bu dönem, sosyal demokrasinin idealleri ile pratikte karşılaşılan zorlukların bir arada var olduğu, tarihsel bir dönüm noktasını işaret etmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini ve dönüşümünü, onu hem kuramsal hem de tarihsel bağlamda ele alarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın çıkış noktasını, sosyal demokrasinin bir ideoloji olarak emek, eşitlik ve toplumsal adalet ilkeleri etrafında nasıl şekillendiği ve zamanla bu ilkelerle olan mesafesinin nasıl açıldığı sorusu oluşturmuştur. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin kökenlerini ütopyacı sosyalizmde ve Sismondi'nin öncül eleştirilerinde ararken; Marx ve Engels ile sistematik bir teorik çerçeveye kavuşan sosyalist düşüncenin sonrasında revizyonist müdahalelerle birlikte evrimsel bir değişime uğrayarak sosyal demokrasiye nasıl dönüştüğü ortaya konmuştur.

20. yüzyıl boyunca özellikle Avrupa'da refah devleti modeliyle kurumsallaşan sosyal demokrasi, savaş sonrası dönemin sosyal ve ekonomik koşullarında işçi sınıfının taleplerine yanıt üretebilmiş ve geniş halk kesimlerinin desteğini kazanabilmiştir. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik krizler, post-Fordist dönüşüm, işgücü piyasalarındaki esneklik talepleri ve küreselleşmenin yarattığı yeni dengeler, sosyal demokrasiyi köklü bir yeniden tanımlama sürecine zorlamıştır. Bu sürecin en çarpıcı örneklerinden biri olarak ele alınan François Mitterrand'ın iktidarı, sosyal demokrasinin teorik ilkeleriyle pratikteki uygulamaları arasındaki mesafenin ne denli açılabilirdiğini göstermektedir. Mitterrand'ın ilk döneminde izlenen sol programdan hızla vazgeçilerek neoliberal yönelime geçilmesi, yalnızca Fransa'da değil, Avrupa genelinde sosyal demokrasinin dönüşümünü simgesel bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu tarihsel seyir, sosyal demokrasiyi yalnızca bir yönetim biçimi ya da parti politikası olarak değil, aynı zamanda değişen toplumsal mücadele alanlarının bir yansıması olarak ele alarak; tarihsel süreklilik ve kopuşları birlikte okuyabilmeyi hedeflemiştir. Bugün artık, sosyal demokrasinin kurucu ilkelerini yeniden düşünmeden ne sınıfsal eşitsizliklerle ne de emeğin görünmezliğiyle yüzleşebilmek mümkündür. Ken Loach'un *Sorry We Missed You* filminde olduğu gibi, kapısı çalınmayanların, sistemin dışında bırakılanların hikâyesi artık daha görünürdür—ama belki de sosyal demokrasi, en çok bu kapıları tekrar çalmakta gecikmiştir. Belki de tam da bu yüzden, yeni bir toplumsal tahayyül için umut yeniden sosyalizmin kapısını çalmaktadır.

FUNDING / FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Ar, L., ve Sakur, R. (2021). Modern Sermaye Yapısı Teorilerinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: BIST 30 Endeksi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 748–773.
- Aytekin, Y. E., ve Aygün, M. (2016). Finansta yeni bir alan “Davranışsal Finans”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 143–149.
- Bektaş, H. ve Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 185-198.
- Cengiz, S., ve Karabayır, M. E. (2022). Kurumsal Yönetim ile Finansal Performans İlişkisi: Türkiye’de Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 15 (2), 321-348.
- Çilek A. ve Şeyranlıoğlu O. (2024). The Relationship between Dividend Yield and Profitability Ratios: An Analysis on Borsa İstanbul Dividend 25 Index. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(1): 166-182, <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1381845>.
- Fama, E. F., ve French, K. R. (1992). The Cross-Section Of Expected Stock Returns. *Journal of Finance*, 47(2), 427–465.
- Greene, W. H. (2018). *Econometric Analysis* (8th ed.). Pearson.
- Gujarati, D. N., ve Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill Education.
- İşildak, M. S. (2024). Kârlılığa Etki Eden Finansal Oranlar -Bist Bilişim Endeksinde Panel Veri Analizi Uygulaması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1 – 19, <https://doi.org/10.32951/mufider.1329791>.
- İslamoğlu, M. ve Çelik, N. (2015). Financial Performance Determinants of Paper and Paper Products Firms Listed in Borsa İstanbul. *International Journal of Economics and Finance*, 7(4), 1916-9728.
- Kılıç, Y., Buğan, M. F., ve Özbezek, B. D. (2016). Asimetrik Bilgi ve Sinyal Teorisi: Temettü ve Kazanç İlişkisinde Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1132–1145.
- Kurtaran Çelik, M. (2024). Firmaların Sermaye Yapısı Kararlarının Yatırım Karlılığına Etkisi: Bist Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 45, 347-366, <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1347015>.
- Hacievliyagil, N. (2023). Sermaye yapısı teorileri. A. Şit ve B. Buyuran (Eds.), *Kurumsal Finans Alanında Sektörel Uygulamalar*, 17-46. Nobel Bilimsel Eserler.
- Özarslan Saydar, Ö., ve Yalçın, M. (2025). Bist Orman Kâğıt Basım Endeksi'ndeki Şirketlerin Karlılığını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 74, 303-326, <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1565334>.
- Özbey, S. ve Özşarı, Ç. (2020). Borsa İstanbul İmalat Sanayi İşletmelerinin Kârlılığa Etki Eden Faktörlerinin Regresyon İle İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 541-574, <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1327>.
- Özer, G., Çam, İ. ve Özçelik, T. H. (2020). Hisse Senedi Fiyatlarının Açıklanmasında Finansal Oranların Rolü: Bist Sanayi Endeksindeki Firmalar Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 725-745.

- Penman, S. H. (2010). Financial statement analysis & security valuation (4th ed.). McGraw-Hill.
- Public Disclosure Platform (2025). Borsa İstanbul İmalat Sektöründeki Şirketler. <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>, (Erişim Tarihi: 20.01.2025).
- Say, S., ve Doğan, M. (2022). Kısa Vadeli Borçlanmanın Aktif Karlılığı Üzerindeki Etkisi: Bist Sınai Endeksi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 1581-1 589.
- Say, S. (2024). Relationship Between Bank Profitability and Balance Sheet Structure: Sample of Türkiye. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(SI), 21- 27.
- Tekin, B. ve Bastak, S.N. (2022). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketlerde Pay Senedi Fiyatı ve Borsa Performans Oranları İlişkisi: İşlem Hacmi En Yüksek Şirketlerde Bir Uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 33-56.
- Taysı, K. (2020). Aktif Karlılığa Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi. *Journal of Original Studies*, 1(1), 15-30.
- Tiffany, T. ve Sufiyati, S. (2023). The Analysis of Factors Affecting Profitability. *International Journal of Application on Economics and Business*, 1(1), 2987-1972.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>.
- Tufan, C., ve Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159–182.
- Ünal, İ. H. (2024). Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasındaki Şeffaflığın İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 386-417, <https://doi.org/10.54282/inijoss.1527127>.
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (6th ed.). Cengage Learning.
- Yıldırım, İ. (2019). Asimetrik bilgi: Finansal Piyasalardan Sonra Siyaset Ve Bürokraside Durumu, Sakıncaları Ve Tedbirler. *ABMYO Dergisi*, (55), 217–230.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN BATILILAŞMA SERÜVENİ

TURKEY'S WESTERNIZATION ADVENTURE FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE PRESENT

Elif ÖZDİLEK

Dr. Öğr. Üyesi

*Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü*

 elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

Öz

Modernleşme, Batı Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren başlayan ve 18. yüzyılda kapsamlı bir yaşam projesine dönüşen, önemli dönüşümlere ve zaman zaman devrimlere yol açan bir zihniyet ve eylem biçimini temsil eder. İlerleme ve kalkınma kavramları, modernleşmeyi teşvik etmede ve ona olumlu bir çağrışım kazandırmada çok önemli olmuştur. Şerif Mardin'e göre, Türkiye'deki modernleşme süreci Tanzimat reformlarıyla başlamıştır; Baykan Sezer ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı güçlere karşı gerilemesi ve yenilgisinin imparatorluk içinde batılılaşmanın yolunu açtığını savunur. Batı, üstünlük ve otorite açısından baskın bir konum elde ettikçe, kendine özgü ve örnek statüsüyle tüm dünyaya benzersizliğini ve üstünlüğünü ilan etti. 18. yüzyıla gelindiğinde Batı, elde ettiği avantajlar ve küresel sistemdeki konumu temelinde lider ve örnek bir rol elde etmişti. Sonuç olarak, istisnai olarak görülüyordu ve bu alanın dışında kalanlar "öteki" olarak görülüyordu. Artık diğer toplumlar için ev ödevi, Batıyı takip etmek ve onun geldiği seviyeyi yakalamak olmuştur. Türkiye için bu serüven Osmanlı'dan miras kalmış olup günümüze kadar ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: *Modernleşme, Batılılaşma, Osmanlı, Türkiye.*

ABSTRACT

Modernization represents a mindset and a way of action that began in Western Europe in the 16th century and transformed into a comprehensive life project in the 18th century, leading to significant transformations and, at times, revolutions. The concepts of progress and development have been very important in encouraging modernization and giving it a positive connotation. According to Şerif Mardin, the modernization process in Turkey began with the Tanzimat reforms; Baykan Sezer argues that the decline and defeat of the Ottoman Empire against Western powers paved the way for Westernization within the empire. As the West gained a dominant position in terms of superiority and authority, it declared its uniqueness and superiority to the entire world with its unique and exemplary status. By the 18th century, the West had achieved a leading and exemplary role based on the advantages it had gained and its position in the global system. As a result, it was seen as exceptional and those who remained outside this area were seen as "others." The homework for other societies now became to follow the West and catch up with the level it had reached. This adventure for Türkiye was inherited from the Ottoman Empire and has survived to the present day.

Keywords: *Modernization, Westernization, Ottoman, Türkiye.*

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 25.01.2025
Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 17.04.2025

1. GİRİŞ

Modernitenin tanınmış bilim insanı Marshall Berman'ın sözleriyle,

"Bugün dünyanın dört bir yanındaki erkekler ve kadınlar tarafından paylaşılan bir yaşamsal deneyim biçimi vardır - uzay ve zamanın, benliğin ve diğerlerinin, yaşamın olasılıklarının ve tehlikelerinin deneyimi. Buna "modernite" adını vereceğim. Modern ortamlar ve deneyimler, coğrafya ve etnik kökenin, sınıf ve milliyetin, din ve ideolojinin tüm sınırlarını aşar: Bu anlamda, modernitenin tüm insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ancak bu paradoksal bir birliktir, bir ayrılık birliğidir: Hepimizi sürekli bir parçalanma ve yenilenme, mücadele ve çelişki, belirsizlik ve ıstırap girdabına döker" (Berman, 1988; Mirsepassi, Basu & Weaver, 2003).

Geçmişin tarihini ve toplumsal yapılarını bugünün bakış açıları ve fikirleriyle değerlendirmek, en deneyimli uzmanların bile sıklıkla yaptığı bir hatadır. Tarihsel olayları veya toplumları inceleyen bir araştırmacı, mevcut koşullarının mutlak olmadığını ve geçmişin günümüz perspektifinden değerlendirmenin yanlış sonuçlara yol açtığını anlamalıdır. Böyle bir farkındalık, her şeyden önce, mevcut koşulların insan hayatı üzerindeki etkisini incelemeyi ve geçmişten uzaklaşmayı gerektirir. Sosyal, ekonomik, kültürel, dini veya psikolojik yönler de dâhil olmak üzere insan hayatının hemen hemen tüm yönleri bu tür bir değerlendirmeye tabidir. Böyle bir farkındalıkla, geçmiş toplulukların toplumsal koşullarının, bu koşullara yanıt olarak inşa edilen kurumların ve ilgili zaman-mekân içindeki işleyiş biçimlerinin daha mesafeli bir analizi yapılabilir. Bu perspektiften yoksun analizler ya anakroniktir ya da eksik/kusurlu olmaya mahkûmdur.

Bu usul hatasına işaret eden Halil İnalçık, tarihçilerin araştırmalarına kendi dönemlerinden farklı bir bakış açısı getirme çabasında, sıklıkla sosyolojiden türetilen soyut kavramlara başvurduklarını ve bunun da tarihsel olayların yorumlanmış bir bakış açısıyla sonuçlandığını belirtiyor? Bu durum, modern tarih yazımının babası olarak anılan Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin savunduğu yaklaşımın (İnalçık, 2011) yokluğunu göstermektedir. Ranke, bir tarihçinin tarihin izinin, yani belgenin eleştirel analizine yoğunlaşması ve incelenen tarih dönemine geri dönerek olayları sanki içinde yaşıyormuş gibi görüp anlaması gerektiğini savunur. Ranke'nin bilimsel yaklaşımı, tarihsel olayları çağdaş bir bağlama uydurmak için çarpıtmaktan ve onlara yeni anlamlar yüklemekten kaçınır. Tarihin anakronik yorumlarını önleyerek, tarihsel verilere dayalı çağdaş toplumsal analizlerin geçerliliği için bir ölçüt oluşturur.

Oğuz Adanır, son dört-beş on yıldır bazı ülkelerde sosyal ve beşerî bilimlerin, özellikle modern toplumlarda, belirli ideolojiler tarafından yönetildiğini ve alternatif olarak geliştirilen "bilimsel yaklaşımların" da benzer şekilde karşı ideolojiler tarafından yönetildiğini hatırlatıyor. Adanır'a göre, bu dönemde veya öncesinde nesnel sayılabilecek özgün düşünceler üretilmemiş, üretilenler de gizlenmiş, arka plana itilmiş ve bastırılmıştır. Özellikle Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısında özgür düşünceli insanlara gereken ilgi ve saygı ancak 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra görülmüş, ilgi düzeyi 2000'li yıllarda bile yetersiz kalmıştır. Modernitenin ilk dönemlerindeki entelektüel, zihinsel ve ideolojik tartışma ve rekabet ortamı sona ermiş (Adanır, 2013) ve iki yüzyılın sonunda modern sistem yeterliliğini sağlamış, tüm tartışmaları sona erdirmiş ve tek tarihsel ve toplumsal gerçeklik olduğunu ileri sürerek dogmatik bir karakter kazanmıştır.

Bu noktadan itibaren akademik ve entelektüel dünyalar, belirli bir tarihsel dönüm noktasına ve belirli bir toplumun tarihsel deneyimine dayanan bakış açısı tarafından yönetildi. Batı tarihi ve toplumuna odaklanan bu yaklaşım, sonuncusunu tüm toplumlar için model olarak sunar ve Batı dışı toplumları bu modele dayanarak tanımlamaya ve tarif etmeye çalışır. Yaklaşım, daha önce tartışılan bilimsel olmayan dinamiklerle ilişkili siyasi süreçler nedeniyle, çeşitli düzeylerde eleştirilere ve yıllar içinde "Batı merkezli bir bakış açısı" olarak etiketlenmesine rağmen devam etti.

Avrupa'nın yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle işaretlenen yaklaşık iki yüzyıllık dönemin yorumlarının yukarıda özetlenen ideolojik yönelimlerden büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Osmanlı tarihini otantik bir şekilde tasvir eden çok az çalışma vardır, ancak modernleşme paradigmasına dayalı temsiller alana hâkim olmuştur. İlk kez 1960'larda Amerikan üniversitelerinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan "Osmanlı modernleşmesi" ve "Türk modernleşmesi" kavramları (Berkes, 1999; Davison, 2016; Mardin, 2019), özellikle 1970'ler ve 1980'lerden sonra tarihçilerimizin ve sosyal bilimcilerimizin büyük çoğunluğu tarafından tartışmasız benimsenmiştir. Belirli bir nüfuz seviyesine ulaştıktan sonra, kavramsallaştırmanın geçerliliği tamamen alakasız hale gelmiş ve atıf yapılan bir terim olarak görülmeye başlanmıştır.

Ranke'nin uyardığı bilimsel olmayan yaklaşım, özellikle 19. yüzyıl sonrası dönemde tarih yazımında ve sosyal bilimlerde baskın bakış açısı haline geldi. Tarihi günümüz bağlamında kavramak, çağdaş etik ve kültürel kodları geçmişe uyarlamaya çalışmak ve toplumları ve tarihi bu kodlara göre yargılamak kapsamlı bir şekilde uygulandı. Bu bağlamda Batı merkezli bakış açısına ve oryantalizme yönelik eleştiriler, bilimsel çeşitliliğin bir ürünü olarak görülüyor ve baskın paradigmayı değiştirme veya esnetme gücünden yoksun.

Bu bilimsel olmayan yaklaşımlar, belirli bir coğrafyayı onaylamaktan ziyade bir araç olarak tarihi bir dönüm noktasını kullanır. Öyle ki, Avrupa'nın özellikle 19. yüzyıldan sonraki sürdürülebilir başarısı, bir dizi tarihi olayın sonucu olarak anlaşılmaktadır. Batı, coğrafi keşiflerin ardından gelen uzun bir sömürgecilik dönemi sonucunda önemli bir askeri, endüstriyel ve politik güç olarak ortaya çıkmıştır; bu, Batı dışı dünyanın servetinin Batı'ya akmasını sağlamıştır; sermaye birikiminin bir sonucu olarak Sanayi Devrimi ve tüm bu gelişmelere eşlik eden kapitalizm ve emperyalizm.

Bu gelişmeler, zihinsel bir metamorfozla başlayıp sonunda yaşamın tüm alanlarını kapsayan Batı için kapsamlı bir toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini başlattı. Batılı sosyologlar, bu tarihsel deneyimi ifade etmek için geriye dönük olarak "modernite" terimini ortaya attılar. Batılı entelektüeller ve politikacılar, modernite deneyiminin Batı'yı diğer tüm toplumlardan gerçekten ayıran şey olduğuna ve modernitenin Batı'yı başkaları için bir rol modeli statüsüne yükselttiğine inanıyorlar. Batı, modernite ile tarihini yeniden yazdı ve bunu yaparken, başarısızlıkları da dâhil olmak üzere tüm tarihini, ona yol açan bir dizi koşul olarak yorumladı. Bu şekilde Batı, tarihini bir bütün olarak kutsallaştırmaya yönelik bir eğilim gösterdi. Bu bakış açısı, sayısız tarihsel anlatı üretti ve Batı'nın tarihinin başlangıcından itibaren modernite hedefine, yani kötünden iyiye doğru doğrusal bir yörüngede ilerlediğini savunan ilerici tarih perspektifinin güzel örneklerini sağladı. Batı'nın moderniteye ulaşmasını ve diğer tüm toplumlara hükmetmesini sağlayan tüm iyi ve kötü gelişmeler, sonuçla meşrulaştırıldı. Bu nedenle, tüm toplumlar Batı'nın ayak izlerini takip etmeyi

ve Batı'nın başarılarını paylaşmayı arzulamalıdır. Bu yol, sınırları Batı ve ABD'nin 1945'ten sonra liderliği ele geçirmesinin ardından akademik olarak belirlenen "modernleşme paradigmasıdır". Paradigma, Batı'yı merkeze koyar ve diğer tüm toplumları çevreye iter.

Modernite olayı, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacak olan modernizasyon paradigmasının başlangıç noktasıdır. Modernite, Batı'nın bir başarı hikâyesi olarak tasvir edildiği prizmadır ve hem modernizasyon paradigmasını icat edenler hem de modernizasyon paradigmasını Batı dışı toplumlara uygulayanlar için Batı dışındaki toplumlar veya tarihsel deneyimler hakkındaki tüm anlatıların merkezinde olmalıdır.

Bu bakış açısı sadece Batı merkezli olmaktan ötedir. Burada, toplumları 19. yüzyıl sonrası koşullar bağlamında anlamaya ve yorumlamaya yönelik, kendi benzersiz koşullarına ve tarihsel bağlamına odaklanmayan tüm yaklaşımların "modernite merkezli" anlatılar olarak adlandırılması önerilmektedir.

19. yüzyıldan sonra, Batılı olmayan toplumlar yavaş yavaş Batı'ya maruz kalmaya başladı ve bazıları ona tamamen boyun eğmekle karşı karşıya kaldı. Bu dinamik, Batı'nın ilerlemeye devam etmesine neden olurken, diğer ülkeler sürekli düşüşle karşı karşıya kaldı. Batı, gelişmiş ateşli silahlardan elde ettiği önemli askeri gücüne güvenerek, dikkatini diğer toplumlara ve onların topraklarına çevirdi, sömürgecilikle uğraştı, sermaye birikimini sömürgecilikten devasa bir finansal güce dönüştürdü ve bu finansal gücü diğer tüm coğrafyalara daha fazla yayılmak için kullanma zihniyetiyle daha fazla toprak ve insanı boyunduruk altına aldı. Böylece, 19. yüzyılın başında, kökenleri 14. yüzyıl coğrafi keşiflerine dayanan Batı yayılmacılığı, dünya çapında toplumların varlığına yönelik ilk yakın tehdit haline geldi.

Batı'nın yenilgisinin uzun vadeli sonuçlarından biri, toprak ve insanların kaybı, ardından yerel kültürlerin yok edilmesi ve tarihlerinin ve önceki yaşam biçimlerinin silinmesiydi. Yerel diller ve kültürler büyük ölçüde ortadan kaldırılırken, yerel toplulukların tarihleri Batılı bir bakış açısıyla yeniden anlatılmaya ve yazılmaya başlandı. Bu dönemde, muzaffer Batı ve onun eşsiz deneyimi, yalnızca kendisi için değil, aynı zamanda kalan coğrafyalar için de tek anlamlı hikâye haline geldi. Böylece, yerel toplumlar, tarihler ve kültürler Batı'nın elle tutulur başarıları tarafından gölgede bırakıldı.

Batı, entelektüel araçları ve askeri gücü kullanarak kendi deneyimini tüm insanlık için tek gelişim yolu olarak kodladı ve diğer tüm toplumları bu yol içinde kategorize etti. Bu çerçevede, bazı toplumlar despot ve az gelişmiş olarak etiketlendi, diğerleri ise ilkel ve vahşi olarak adlandırıldı.

Modernite merkezli bakış açısı, tarihsel olayları, insan topluluklarının yaşam biçimlerini, kurumları ve benzersiz deneyimleri Batı hegemonyası merceğinden değerlendirir. Dünyanın bu hegemonya altında aldığı şekil 19. yüzyıldan sonra belirginleşti ve sonunda tüm dünyayı sardı. Buna göre, toplumlar gelişmiş/az gelişmiş, ekonomik yapılar gelişmiş/az gelişmiş, siyasi rejimler antik/modern ve bilimsel, felsefi ve sanatsal olaylar arkaik/çağdaş olarak değerlendirilir. Bu sınıflandırmada, postmodernite ideal olarak sunulurken, pre-modernite ile ilişkilendirilen olgular eksiklikler, kusurlar ve hatalar nedeniyle geçersiz olarak tanımlanır. Tarihi ve insan deneyimini güçlü bir şekilde kategorize eden bu yaklaşım, tarihsel olayları veya yakın gelişmeleri bütünüyle kavramayı imkânsız hale getirir (Genç, 2012).

Türk modernleşmesini anlamak ve ifade etmek için, modernleşme kavramını ve ilgili fikirlerini tanımlamak esastır. Modernleşme terimini doğru bir şekilde konumlandırmak da gereklidir. Modernite, modernleşme ve modernizm terimleri anlamlarında birbirine bağlıdır, ancak çeşitli isimlendirmelerinin gösterdiği gibi farklı koşulları ifade ederler. "Batı aydınlanması" olarak bilinen bu üç kavramın anlamlarını birleştiren daha geniş bir perspektif veya paradigmayı kabul etmek önemlidir. Bu değerler dizisi 16. yüzyılda ortaya çıkmış ve 18. yüzyılda dönüştürücü değişimleri ve devrimleri kışkırtan bir yaşam projesine dönüşmüştür. Özünde, Batı Avrupa'dan ortaya çıkan bir zihniyeti ve bir eylem yolunu temsil eder. Çeşitli gelişmeler bu ideolojiyi somutlaştırır, felsefesini, ideolojisini ve süreçlerini şekillendirir. Bu gelişmeler, modern sosyal bilim felsefesi içinde modernite kavramından kaynaklanan türev kavramlar aracılığıyla araştırılmıştır. Ondan türeyen kavramlar arasında modernite, aydınlanma düşüncesinin yenilikçiliğini ve farklılığını somutlaştıran temel felsefe olarak hizmet eder. Bu, aynı zamanda 16. yüzyılda başlayan dönüşüm sürecini başlatan temel felsefe olarak da görülebilir. Modernizm, bu felsefeden kaynaklanan gelişmeleri şekillendiren ve etkileyen ideoloji olarak işlev görür. Modernleşme ise bu felsefeden kaynaklanan ideolojinin toplumsal bağlamlardaki karşılığını yansıtan süreci temsil eder. Anlamlarını ayrı ayrı açıklamak gerekirse, modernite Batı aydınlanma felsefesini ifade eder, modernizm ideolojiyi belirtir ve modernizasyon süreci ifade etmek için yaratılan kavramı tanımlar. Bedri Gencer, modern kavramıyla ilişkili bu üç boyutu şu şekilde özetlemektedir: "Modernizm 'yeni bir dünya tasarımı' olarak tanımlanabilir, modernizasyon 'yeni bir dünya kurma süreci' olarak tanımlanabilir ve modernite 'yeni bir dünya, yaşam biçimi' olarak tanımlanabilir" (Gencer, 2014). Moderniteyle ilgili bu ilişkili türev kavramlar, çeşitli literatürlerde geniş bir uygulanabilirliğe sahiptir ve sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Türk edebiyatı incelendiğinde, üçü arasında en sık kullanılan türev kavramının modernizasyon olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, Türk modernleşmesi olarak çerçevelenen bir anlatının varlığıdır. Sonuç olarak, bu kavram diğerlerinden daha pratik bir değere sahiptir. Özetle, bu üç kavram birbirine bağlı olsa da kendi anlamsal alanlarında farklı eşdeğerlere sahiptirler.

Türev kavramlara ek olarak, doğrudan modernleşmeyle bağlantılı fikirler de vardır. Bunlar arasında ilerleme kavramı en önemlisi olarak öne çıkar. İlerleme doktrini ile modernleşme arasında net bir bağlantı vardır, çünkü ikincisi çeşitli süreçleri şekillendiren temel çerçeveyi ana hatlarıyla belirtir ve böylece temel bileşenlerini etkiler. Sonuç olarak, ilerleme modernleşme tarafından oluşturulan sürecin temel bir yönü olarak kabul edilir. Felsefe, sosyoloji ve ekonomideki çok sayıda tartışma ve teori, ilerleme ile modernleşme arasındaki etkileşimi araştırmıştır. 18. 19. ve hatta 20. yüzyıl düşünürleri ilerleme kavramını anlamaya ve ifade etmeye çalışmışlardır. Moderniteden ilham alan ilerlemeyle ilişkilendirilen olumlu çağrışımlar, modernleşme kavramını daha da güçlendirir. Modernleşmeyle yakından bağlantılı bir diğer fikir de doğası gereği ilerlemeyle bağlantılı olan gelişmedir. Aslında, gelişme ilerlemenin bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla hem kalkınma hem de ilerleme modernleşme sürecinin anlamını şekillendirmede önemli bir rol oynadığından, özellikle ilerleme kalkınmayla birlikte ortaya çıktıkça ve ona olumlu bir anlam yükledikçe, toplu olarak modernleşmenin yayılmasına katkıda bulunurlar. Kalkınmayla ilgili ilerleme kavramının hem Batı hem de Batı dışı bölgelerde modernleşme süreçlerine olumlu çağrışımlar yüklediği kabul edilmektedir (Karakaş, 1998). Bu, modernleşme ile ilerleme fikri arasında açık bir bağlantı olduğunu göstermektedir. İlk sosyologlar tarafından önerilen sosyal teorilerin daha yakından incelenmesi, ilerleme temasının

tartışmalarında merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Saint Simon, tarım toplumundan endüstriyel topluma geçişi tartışırken ilerlemeden bahsetmiştir. Öğrencisi Auguste Comte, bu geçişi daha geniş, daha teorik bir bağlamda çerçevelemiştir. Üç aşama yasası aracılığıyla, teolojik, metafizik ve olumlu aşamaları tanımlayarak ilerlemeyi olumlu bir duruma doğru ifade etmiş ve aynı zamanda sosyal teorisinde düzen ve ilerleme alt teorileri geliştirmiştir. Öte yandan Karl Marx, toplumun tarihsel evrimini ilerleme merceğinden çizerek, onu İlkel Komünal Toplumdan Komünist Topluma kadar izler. Hem düzen/evrim teorileri hem de çatışma/devrim teorileri, ilerlemeyi modern sosyal bilim teorilerinde temel bir unsur olarak sunar. İlerleme temelli kalkınma modeli, modern ideali başarmayı amaçlayan modernleşme sürecinden etkilenir. Sonuç olarak, ileri, yeni ve öncü olma arayışı, yalnızca modernleşme süreçlerinin kurulmasıyla ulaşılabilen bir hedef haline gelmiştir. Bu hedef, bilimsel olarak mutlak bir gerçek olarak ilan edilmiş, küresel olarak tüm toplumlara uygulanabilir tek model olarak kabul edilmiştir. Özünde, modernleşme süreçlerinin kurulması, Batılı olmayan toplumların çabalaması gereken ideal bir hedef olarak konumlandırılmıştır. Türk modernleşme sürecini ve bu çerçevede formüle edilen politikaları ve düzenlemeleri inceleyerek, Batılılaşma yolculuğumuza ilişkin çeşitli pozisyonları ve bakış açılarını daha kolay anlayabilir ve yorumlayabiliriz.

2. METODOLOJİ

Enflasyon Bu araştırma, Batı'yı taklit etmeyi ve onun gelişmişlik seviyesine ulaşmayı amaçlayan diğer toplumlar için bir model görevi görmektedir. Artık gerileme aşamasına gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'nin miras aldığı mirasa odaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun analizi yoluyla, çalışma Türkiye'nin deneyimlediği ortak modernleşme sürecini, bu yolculuk boyunca oluşturulan politikalar ve düzenlemelerle birlikte incelemektedir. Böyle bir inceleme, Batılılaşmaya giden yolumuzla ilgili çeşitli rollerin ve bakış açılarının daha net anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır.

2.1. VERİ TOPLAMA

Araştırma verileri, seçilen vakalardaki birkaç önemli olaya odaklanan vaka çalışmaları aracılığıyla toplandı. Bu vakaları değerlendirmek için Google dâhil olmak üzere sosyal medya platformlarından kamuya açık bilgiler üzerinde bir analiz yürütülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu ve modernleşmesinin anlaşılmasını geliştirmek için YÖK Tez Merkezi'nden ve sosyal medya raporlarından alınan veriler dâhil edilmiştir. Ayrıca, modernleşmeyle ilgili akademik araştırmalardan ek bilgiler alınmıştır.

2.2. ANALİZ

Çalışma, modernleşme temasına odaklanarak çok sayıda akademik kaynağın incelenmesini gerçekleştirdi. Hem tezler hem de makaleler, yenilikçi yaklaşımları, hedeflenen metodolojileri ve modernleşmeyle etkileşimi teşvik etmek için tasarlanmış etkileşimli unsurların dâhil edilmesi açısından incelendi. Ek olarak, analiz Osmanlı İmparatorluğu'nu ele aldı ve bu bağlamda elde edilen başarı derecesini değerlendirdi.

3. MODERNLEŞME KAVRAMI VE MODERNLEŞME KURAMI

Modernite, kapitalizmin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. S. N. Eisenstadt'a göre, Batı toplumlarına özgü bir uygulama olan modernite, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sosyal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Eisenstadt, 2007). Batı'nın askeri ve ekonomik gücüyle karşı karşıya kalındığında, birçok toplum buna direnmenin yollarını aramış ve bu bağlamda, özellikle

askeri ve teknolojik ürünler olmak üzere Batı yapımı ürünleri gönüllü olarak topraklarına getirmişlerdir. Ancak tarih, bu çabaların başarılı olmadığını ve Batı yayılmacılığına karşı koyabilen ve fethedilmeyi reddedebilen tek bir toplumun ortaya çıkmadığını göstermektedir. Batı'nın askeri üstünlüğüyle birlikte, kültürel yayılmacılık bu yönde gelişen olaylara önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Başlangıçta Batı'ya direnmek ve kendi toplumsal/ulusal varoluşlarını savunmak için transfer edilen öğeler, ait oldukları dünyanın kültürünü de beraberinde getirdi ve çoğunlukla Batı toplumunun kültürünü farklı oranlarda benimseyen yönetici elitlerden oluşan küçük güç adacıkları bu toplumların içinde ortaya çıktı. Böylece, bir yandan Batı toplumun askeri baskısına kıl payı yaklaşan, diğer yandan Batı toplumun kültürüne hayranlık duyan elitleriyle bir zihniyet çatışmasına yakalanan bu toplumlar, çeşitli zamanlarda Batı tarafından ele geçirildi.

Modernleşme kuramı 1950'lerde belirgin bir şekilde ortaya çıktı, ancak kökenleri 19. yüzyıl sosyolojisine kadar uzanabilir. Bu teori, Auguste Comte, Herbert Spencer, Émile Durkheim ve Ferdinand Tönnies gibi klasik sosyolojinin öncüleri tarafından kurulan ikili ayrımlara dayanmaktadır. Dahası, Comte, Spencer ve Durkheim tarafından geliştirilen işlevselcilik, özellikle çağdaş temsilcileri Talcott Parsons tarafından dile getirildiği gibi, modernleşme teorisinin temel bir yönünü oluşturur.

Comte, toplumların üç belirgin aşamadan geçtiğini ileri sürmüştür: "teolojik" (hayali), "metafizik" (soyut) ve "pozitivist" (bilimsel) aşamalar (Kızılçelik, 2016). Toplumların evrimini geleneksel formlardan (teolojik-askeri ve metafizik-hukuk aşamalarını kapsayan) modern formlara (bilimsel-endüstriyel aşama veya endüstriyel toplum olarak tanımlanan) doğru kaçınılmaz bir yolculuk olarak algılamıştır (Turner, Beeghley ve Powers, 2010). Benzer şekilde Spencer, geleneksel toplumdan (militarist veya askeri olarak nitelendirilen) modern topluma (endüstriyel) geçişin elzem olduğunu ileri sürmüştür (Turner, Beeghley ve Powers, 2010). Özetle Spencer, toplumsal evrimin yörüngesinin "askeri toplumdan" "endüstriyel topluma" doğru ilerlediğini ifade etmiştir (Kızılçelik, 2016).

Modernleşme teorisi, Comte ve Spencer tarafından dile getirilen ikili ayrımların yanı sıra, geleneksel ve modern toplumlar arasındaki ikiliği çerçeveleyen Émile Durkheim ve Ferdinand Tönnies tarafından önerilenlerden yararlanır. Sosyoloji alanında temel figürler olarak Tönnies ve Durkheim, modern öncesi toplumlardan modern toplumlara geçişi (modernleşme olarak adlandırılır) incelediler; ancak bu geçişe farklı bakış açılarından yaklaştılar (Etzioni-Halevy, 1981). Tönnies iki ayrı ama karşıt gerçeklik tanımladı: Topluluk ve toplum. Topluluğu "gerçek organik yaşam" ve toplumu "tamamen mekanik bir yapı" olarak nitelendirdi (Tönnies, 2001). Tönnies'e göre toplumsal değişim, geleneksel unsurlarla zenginleştirilmiş bir topluluktan son derece karmaşık bir yapı ile karakterize edilen bir topluma doğru bir ilerlemeyi temsil eder (Tönnies, 1957). Toplum çağının topluluk çağını takip ettiğini ileri sürdü (Tönnies, 2019). Buna karşılık, Durkheim, toplumsal değişimin, geleneksel değerlerin ve unsurların mekanik dayanışmanın yanında egemen olduğu daha basit toplumlardan, organik dayanışmanın hüküm sürdüğü daha karmaşık yapılara geçişi gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu dönüşümü tarihsel bir yasa olarak görmüştür (Durkheim, 2006). Özetle, Etzioni-Halevy'nin (1981) belirttiği gibi, modernleşme teorisi temelde gelenek ve modernite arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır.

19. yüzyılda Batı düşüncesinde egemen olan ve evrimci ve ilerici bir bakış açısıyla tanımlanan toplumsal değişim anlayışı, 20. yüzyılda modernleşme teorisinin ortaya çıkmasıyla yeniden canlandı. Bu teori, toplumsal dönüşümün yörüngesini yeniden yorumlayarak, 19. yüzyılda ilkel toplumların uygar Batılı olanlara doğru ilerlemesinden, geleneksel toplumların modern Batılı muadillerine doğru evrimine geçti (Coşkun, 1989). Modernleşme teorisinin savunucuları ayrıca tüm toplumların Batı toplumlarının deneyimlediklerine benzer aşamalardan geçeceğini ve Batı toplumlarının "en medeni", "en iyi" ve "en mükemmel toplum" olma niteliklerine sahip olduğunu ileri sürdüler (Bellah vd., 1992).

Özetle, modernleşme kuramı Batı toplumlarından ziyade öncelikli olarak Doğu toplumlarına yoğunlaşır. Bu teori büyük ölçüde Batı'nın Doğu toplumlarına yayılma ve onları egemen kılma zorunluluğuna bir tepki olarak hizmet eder. Batı toplumlarının Doğu muadillerine ilişkin bakış açısını en doğru şekilde yakalayan teorilerden biri olarak öne çıkar. Coşkun'a göre, modernleşme teorisi Batı'dan gelen sosyal bilimciler tarafından II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da ortaya çıkan politik ve ekonomik taleplere yanıt olarak ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler ve gereksinimler bağlamında, modernleşme teorisi Batı toplumlarının sınırlarının ötesinde var olan Doğu toplumlarına (Batılı olmayan toplumlara) yönelik bakış açısını kapsar (Coşkun, 1989).

4. POLİTİK BİR YAPI OLARAK “MODERNLEŞME TEORİSİ”

“Modernleşme Teorisi”, 1945'ten sonra ortaya atılan, sanayileşmeye dayalı toplumsal gelişme aşamalarını inceleyen ve bunları derleyerek Batı dışı toplumlara izlenecek yollar sunan bir teodir. Madan Sarup'a göre bu kavram ve bilimsel keşifler, teknolojik yenilikler, endüstrideki ilerlemeler, nüfus hareketleri, kentleşme, ulus-devletlerin kurulması ve kitlesel siyasi hareketlerin getirdiği çeşitli sosyoekonomik değişimler gibi çağrıştırdığı tüm gelişmeler, kapitalist dünya pazarının ortaya çıkmasından bağımsız değildir (Sarup, 1995). İkincisi ve genel olarak kapitalizmin altında yatan dinamikler, modernleşme kavramına temel özelliklerini kazandırmıştır. Bu özellikler, Batı'nın geniş çaplı ekonomik stratejisinde görülebilir. David Landes'e göre, kapitalist yayılmacılığın tarihsel sahnede belirmesine olanak tanıyan ilk sermaye birikimi ve Batı dışı dünyanın bu tarihsel anda oynadığı rol sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Belirli bir noktadan sonra, Landes'in bahsettiği ve esasen gayri meşru olan Batı'nın ilk sermaye birikimini ortaya çıkaran faaliyetler Batı dünyası tarafından terk edilmeye başlandı, ancak Batı perspektifi devam etti. Batı dışı dünyaya atfedilen rol, yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin ucuz hammadde olarak Batı'ya aktarılmasına itiraz etmemek; Batı'nın ürettiği mallar için kazançlı pazarlar olarak işlev görmek ve gerektiğinde ucuz işgücü olarak hizmet etmek olmuştur. Yerel direnişle karşılaşmasına rağmen Batı, sömürgeleştirme, yağmalama, kaçakçılık, korsanlık ve köleleştirme gibi "ekonomik" faaliyetleri tam merkezine alarak bu stratejiyi uyguladı. (Landes, 1995) Yeterli sermaye birikiminden sonra farklı bir aşamaya geçti.

20. yüzyılın başında, söylemsel olarak haklı çıkarılamayan gayri meşru yöntemlerden, bunu yapmaya izin veren daha meşru bir zemine doğru bir değerler dizisi kayması yaşandı. Bu süreç boyunca, uluslararası ticaretin Batı'nın çıkarlarına hizmet etmesini sağlama hedefiyle, siyaset ve diplomasi küresel ölçekte örgütlendi ve araçsallaştırıldı. Bu hedefe uygun olarak, uluslararası kurumlar kuruldu ve Batılı olmayan ülkeler, siyasi, askeri ve ekonomik baskılar yoluyla bu tasarıma uymaya zorlandı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ticaretin örgütlenmesi ve dünyanın geri kalanıyla kurulan ilişkilerin sistematik ve kurumsal düzenlenmesi yoluyla devam eden bu dinamikler, Batı'nın bir model olarak alınması ve Batılı olmayan dünyanın eskisinin izlerini takip ederek aynı gelişme aşamalarından geçmesi gerektiğini savunan modernleşme tezleriyle akademik bir çerçeveye kazandı.

Roland Robertson, 1945'ten sonra ivme kazanan ve 1960'larda yaygın olarak tartışılan modernleşme argümanının, "toplum"dan (Gemeinschaft) "toplum"a (Gesellschaft) geçişin geleneksel sosyolojik görüşüyle yakından bağlantılı olduğunu belirtiyor. Modernleşme teorilerinin, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında modern yaşamın Avrupa ve Kuzey Amerika üzerindeki etkilerini ve bunların dünyanın geri kalanıyla bağlantılarını analiz etmek için yaratıldığını ileri sürüyor (Robertson, 1992). Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 sonrası küresel siyasette önemli bir oyuncu olarak yükselişinin ardından, bu bakış açısı, öncelikle Amerikan akademik çevreleri tarafından şekillendirilen yoğun bir tartışmayı ateşledi ve modernleşmenin çeşitli tanımlarına yol açtı. Fahrettin Altun, Anthony D. Smith'in bu tanımları üç gruba ayırdığını açıklıyor: birincisi, modernleşme "bir toplumsal değişim süreci veya uzay ve zamanda teorik olarak evrensel olan bu tür süreçlerin bütünü" olarak; ikincisi, sekülerleşme ve kapitalizmin

ortaya çıkışıyla işaretlenen, sıklıkla Rönesans ve Reformasyon ile ilişkilendirilen tarihsel bir deneyim olarak modernleşme ve üçüncüsü, “gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitleri tarafından izlenen bir dizi politikayı” karakterize eden bir çerçeve olarak modernleşme (Altun, 2011). Dankwart A. Rustow ve Robert E. Ward, modernleşmeyi “Orta Çağ’ın sonunda başlayan ve bugün en ücra ülkeleri bile kapsayan Batı Avrupa’daki büyük dönüşüm” olarak tanımlıyor (Altun, 2011). Benzer şekilde, Wilbert E. Moore, modernleşmeyi “‘geleneksel’ veya ‘az gelişmiş’ ülkelerin teknolojik olarak gelişmiş ulusların ekonomik ve diğer yapısal özelliklerini edinmeleri için çağdaş dönüşümü” olarak nitelendiriyor (Altun, 2011). Eisenstadt, modernleşmeyi 17. ve 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ekonomik, politik ve sosyal gelişmelerden kaynaklanan ve daha sonra 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra Asya, Afrika ve Güney Amerika’ya yayılan değişimler olarak görmektedir. Tersine, David Apter modernleşmeyi sürekli yenilikçi, değişimi temel ilkesi olarak benimseyen ve bireyleri teknolojik olarak gelişmiş bir ortamda gelişmek için gerekli bilgi ve becerilerle donatan farklılaştırılmış ve uyarlanabilir sosyal yapılar ve çerçeveler içerdiğini öne süren bir sosyal sistem olarak görmektedir (Altun, 2011). Tüm bu tanımlar, modernleşme paradigmasının odağının sürekli olarak dünyanın Batı dışı bölgeleri olduğu fikrinde birleşmektedir.

İnalçık’a göre modernleşme teorisi veya programı, Karl Marx, Émile Durkheim ve daha az ölçüde Max Weber’in klasik teorileri gibi, erken Avrupa modernliğinde ortaya çıkan temel teorik proje ve çerçevelerin, yani toplumsal farklılaşma, kentleşme, endüstrileşme gibi olguların, modernleşmeyi arayan tüm toplumlar tarafından benimsenmesine dayanmaktadır (İnalçık, 2011). Eisenstadt, modern ve modernleşen toplumlar arasında ayırım yapmaz ve modernleşme sürecini farklı toplumlar için farklı zamanlarda başlayan kaçınılmaz bir süreç olarak tanımlar. Toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, ekonomik yaşamda piyasalar, siyasette parti faaliyetleri ve oylama, bürokratik örgütlenme ve birçok kurumsal alanda işlevlerin iyileştirilmesi, mesleki ve politik roller arasındaki ayırım ve aile ve akrabalık rolleri gibi somut modernleşme olgularını açıklar. Ekonomik alanda, son teknoloji gelişimini; temel hizmetleri sağlayan temel sektörlerin aksine ikincil (endüstriyel ve ticari) ve üçüncül (hizmet) sektörlerin ortaya çıkışını; Üretim, tüketim, pazarlamada artış; uzmanlaşma; faaliyet alanlarının büyümesi; piyasaların, malların ve işçilerin karmaşıklığında artış ve finansal piyasaların genişlemesi. Siyasal alanda, merkezi, yasal, idari ve siyasal araçlarla gücün yoğunlaşmasını; toplumun geniş kesimleriyle temas kurma potansiyelini ve demokrasileri ve popülizmi tartışır. Kültürel alanda, Eisenstadt kitle eğitimi, kitle iletişim araçlarını, laik eğitimi ve okuryazarlığı yaymak için kültürel elitler ile geniş kitleler arasındaki etkileşimin artmasını ve tüm bu gelişmelerin zirvesinde olan yeni bir kültürel bakış açısının ortaya çıkmasını tartışır. Bu bakış açısı, ilerleme ve gelişmeye vurgu; mutluluğun, yeteneklerin ve duyguların kendiliğinden ifade edilmesi; bireyselliğin ahlaki bir değer olarak ortaya çıkması ve aynı anda bireyin onurunun bastırılması ve verimliliğe vurgu yapılması şeklinde kendini gösterir (Eisenstadt, 2007). Sonuç olarak, modernleşme Batı’nın modernlik deneyimini Batı dışı dünyaya atadığı rollere uygun olarak sürdürme çabasının bir sonucudur. Ana tezi, Batı tarafından önerilen formüller kabul edilirse, Batı dışı toplumların Batı’nın zenginliğinden ve başarısından pay alacağıdır. Bu tezin Batı dışı toplumlar tarafından kabul edilmesi, doğrudan Batı akademilerinde geliştirilen modernleşme paradigmasının ve içerdiği tüm çözüm önerilerinin ithal edilmesiyle sonuçlanır.

Erken modernleşme teorisyenleri eğitim, meslek, okuryazarlık, gelir ve servet gibi nesnel olarak ölçülebilir özelliklerle meşguldüler ve modernleşmenin öznel ve yorumlayıcı yönlerine çok az ilgi gösterdiler. Kültür tartışılırken, disiplinli bir çalışma ortaya çıkarma umuduyla Protestan etiği ve siyasi katılım gibi kavramlara atıflar yapılır. Robertson, bu ilk dönemde ortaya çıkan modernleşme teorilerinin “yakınsama ve iraksama” açısından tartışıldığını belirtir. Buna göre, yakınsama savunucuları tüm toplumların farklı hızlarda aynı noktaya doğru ilerlediğini savunurlar. “Endüstriyel insanın” doğuşu bu sürecin doruk noktasıdır. Ayrışma tezi savunucuları,

çoğul modernitelere atıfta bulunarak aynı noktaya farklı yollardan ve biçimlerden ulaşılabileceğine inanırlar. Bu argümanlar, özünde, monolitik bir "dünya sistemi" ve tüm toplumların özdeşleştiği ideal bir model öngörür. Robertson ayrıca Zygmunt Bauman tarafından önerilen üçüncü bir bakış açısından da bahseder: değişmezlik. Bauman'a göre toplumlar çoğunlukla ekonomik ve teknolojik açılardan birleşir, toplumsal ilişkilerde farklılaşır ve bazılarında değişmeden kalır. Robertson, bu gelişmenin modernleşme tartışmalarına "toplumsal süreklilik" getirdiğine ancak bu bakış açısının yalnızca paradigmanın içinden konuşan birkaç kişi tarafından dikkate alındığına inanmaktadır. Robertson ve J. P. Nettle'a göre modernleşme, birçok modernleşme teorisinin "nesnel" yaklaşımında gösterdiğinden çok daha "öznel", akışkan ve "kültürel"dir. Örnek olarak "geç gelenler" olarak adlandırılabilir Japonya'nın Meiji dönemi ve Rusya'nın I. Petro dönemi kullanıldığında, bunların ve modernleşme projesini uygulayan tüm toplumların birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğu ortaya çıkar. Bu, modernitenin reflektif karakterini gösterir. Robertson ayrıca, modernleşme teorileri kategorisi altında Immanuel Wallerstein tarafından 1970'lerde önerilen "dünya sistemleri" teorisine de atıfta bulunur. Wallerstein'a göre, modernleşme teorisinin klasik çerçevesi Batılı olmayan toplumları Batılı toplumlarla karşılaştırmalı olarak yorumlar. Batı toplumları bu perspektifte birincil referans çerçevesi olarak hizmet eder. Tüm toplumların toplumlar arası sistematik ilişkiler örüntüsü içinde kavrandığı, sistem genişledikçe kapitalizmin güçlendiği, toplumların dünya sistemindeki rollerini sistematik küresel işbölümündeki yerlerine göre oynadıkları ve siyasi ve askeri ilişkilerin karşılıklı olarak devam ettiği iddia edilir (Robertson, 1992).

Altun, modernleşme teorisine dayalı toplumlar için oluşturulan yol haritasında mevcut olan belirli sorunlara dikkat çekiyor. Batı dışı toplumların modernleşme hedeflerini gerçekleştirmek için hem içsel bir tasfiye hem de dışsal bir müdahale uygulaması gerektiğini savunuyor. Modernleşmeye giden yolu tıkayan tüm geleneksel unsurlar hem toplumsal manzaradan hem de tarihsel bilinçten ortadan kaldırılmalıdır. Dışsal müdahaleye gelince, Batı aşkın bir ideal olarak tasvir ediliyor ve Amerikan modeli pratik uygulamayı örnekliyor. Modernleşmeyi hedefleyen Batı dışı toplumlar, küresel olarak lider toplum olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'ni taklit etmeye teşvik ediliyor. Bu bağlamda, ABD tarafından şekillendirilen dünya düzeni içindeki diğer toplumları desteklemek için uluslararası düzeyde örgütlenmiş dışsal müdahale mekanizmaları kurmak esastır. Dahası, Batı dışı toplumlarda yerel modernleştirici seçkinler yetiştirme fırsatları olmalı ve bu seçkinlerin toplumları üzerinde etki sahibi olmaları sağlanmalıdır. Batı değerlerini benimsemiş toplumsal aktörler olarak görülen seçkinlere, modernleşme çabalarına rehberlik etmeleri için önemli fırsatlar tanınmalıdır. Altun'a göre, toplumlararası kurumların müdahale alanlarını nasıl etkili bir şekilde tanımlayabileceklerini ve farklı toplum liderlerinin (aydınlar, askeri figürler ve geliştirmekte olan ülkelerde yenilikçi ve değişim katalizörü olarak tanınanlar gibi) "tarihe yol açma misyonlarını" (Altun, 2011) ne ölçüde gerçekleştirebileceklerini ele alan teorik bir çerçeve geliştirme çabaları sürmektedir.

Ronald Inglehart'a göre, modernizasyon çalışmaları 1950'lerde ve 1960'ların başında sosyal bilimlerde aktif bir rol oynadı ancak 1970'lerde önemini yitirdi. Inglehart, 1995'te 43 ülkeyi kapsayan ayrıntılı bir çalışma yürüttü ve modernizasyon çerçevesinin işlevsel bir sistem olduğunu ileri sürerek, Lucian Pye'nin 1990'daki tezini hatırlattı; bu tezde modernizasyon çalışmalarına geri dönmenin gerekli olduğu belirtiliyordu (Inglehart, 1997). Bu çalışmanın 1997'de yayınlanmasının ardından, modernizasyon konusu küresel bir tartışma konusu olarak yeniden gündeme geldi.

Modernleşme teorisinin ortaya çıkmasının ve dünya çapında yaygın bir şekilde tartışılmasının temel nedeni, Avrupa'nın ve ardından ABD'nin askeri, ticari ve politik güçler olarak yükselişlerinin ardından kapitalist dünya pazarını genişletmek için attıkları adımlardır. Bu dönemde ABD ve Avrupa, Batı dışı toplumlara karşı büyük bir propaganda kampanyası başlattı (Kaynar, 2020), işitsel, yazılı ve görsel kitle iletişim araçlarının sağladığı tüm fırsatlardan yararlandı. Bu çabaların yardımıyla, tarih sahnesinde hegemonik güçler olarak konumlarını

sağlamlaştırdılar. Batı'nın bir öğretmen ve Batı dışı dünyanın bir öğrenci olarak tanınması, bu tartışmaların doğasını belirleyen en önemli özelliktir. En belirgin biçimleri sömürgecilik ve emperyalizm deneyimlerinde karşılaşılan “alıcı medeniyet/katkıda bulunan medeniyet” kategorizasyonu burada etkindir ve ABD liderliğindeki tüm toplumlara yukarıdan aşağıya bir yol haritası dikte edilmiştir. Bu yol haritasına uymayan toplumlar küresel ticarete katılamaz veya küresel işbölümünde yer bulamaz. Tercih edilen yol gibi görünen modernizasyon uygulamaları, esasen Batılı olmayan toplumların uluslararası sistemde kalabilmek için yutması gereken bir dizi acı haptır. Batılı olmayan toplumlar bu ilişki biçiminde ya ham madde tedarikçileri, ucuz işgücü ya da mamul mallar için karlı pazarlar olarak kodlanmıştır ve ilişkiyi tersine çevirmek yapısal olarak imkânsızdır.

5. 19. YÜZYIL SONRASI OSMANLI İMPARATORLUĞU VE BATI

Diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi, Osmanlılar da yukarıda belirtilen güç dinamiğinde Batı ile karşı karşıya geldi. Yıllar süren bir mücadelenin ardından, Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yaklaşık 200 yıllık bilek güreşi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve kendisinden önceki imparatorluğa kıyasla nispeten küçük bir toprak parçasında Türkiye Cumhuriyeti'nin küllerinden doğmasıyla sonuçlandı. Batı egemenliği, bu gelişmeye yol açan ve 19. yüzyılda zirveye ulaşan büyük olay ve onu yaratan dinamikler hakkında önemli bilimsel literatür bulunmaktadır.

Bu literatürdeki önemli dönüm noktalarını anlatırken, 19. yüzyıldan önceki dünyanın şu an bildiğimizden önemli ölçüde farklı olduğunu belirterek başlamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtaya yayılmış ve Doğu dünyasında liderlik pozisyonuna sahip olan Doğu'daki büyük bir güçtü. Öte yandan, Batı 14. yüzyılda feodal uykusundan uyanmaya başladı, coğrafi keşifler ve sömürgecilik yoluyla önemli bir zenginlik kazandı ve yavaş yavaş bir güç merkezi olarak ortaya çıktı. 19. yüzyılda Doğu ile Batı arasındaki güç dengesinin Batı lehine değiştiği ve Batı'nın zamanla askeri/endüstriyel bir güce dönüşen önemli bir siyasi güce dönüştüğü fark edildi. Avrupa ülkelerinin tüm Batı dışı dünyayı sömürgeleştirme niyetiyle giriştiği işgaller ve askeri eylemler Batı'nın lehine sonuçlandı ve Osmanlı İmparatorluğu da bu gelişmelerden zarar gördü. Hem mali yapıdaki bozulma hem de askeri yenilgilerin neden olduğu toprak kayıpları dağılmasına yol açtı.

Osmanlılar, Batı tarafından ağır bir yenilgiye uğratılan tüm toplumlar gibi, beklenmedik yenilgilerinin ilk şokunu atlattıktan sonra, karşı karşıya oldukları sorunu analiz etmeye başladılar. M. Şükrü Hanioğlu'na göre, Osmanlı yetkililerinin Batı'ya ilk yönelişlerini, yükümlülük duygusu belirledi. Devletin yeni düzene aşına “kâfirler” tarafından yenildiği yönündeki baskın inanç nedeniyle, gelişmeler yakından takip edilmeliydi. Bu ortamda, Batı'ya yönelme ve onun birçok yöntemini Osmanlı devletinde uygulama fikri ortaya çıkmaya başladı ve Batı'yı tanımanın, devlete olan üstünlüğünü geri getirebileceği algısı oluştu (Hanioğlu, 1986).

II. Mahmud, bu tarihi anın en önemli figürlerinden biridir. Muhalefete rağmen, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Batı tarzında örgütlenen Mansure Ordusu'nun (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) kurulmasıyla başlayan son derece kapsamlı bir reform programına girişti. Reform programı 1839'daki ölümüne kadar devam etti. Bu reformlar, 19. yüzyılda ve daha az ölçüde 20. yüzyılda Türk reformcuları için temel oluşturdu. Reformdan sonraki ilk önemli ihtiyaç, yeni ordunun ciddi bir nitelikli subay eksikliğinden muzdarip olması nedeniyle eğitim alanındaydı. Güçlü muhalefete rağmen, bu ihtiyacı karşılamak için 1827'de ilk kez öğrenciler Paris'e gönderildi. Aynı yıl, yeni ordu için hekim yetiştirmek üzere İstanbul'da bir tıp okulu açıldı. Her ikisi de askeri kolejler olan İmparatorluk Müzik Okulu (Muzika-i Hümayun) ve Askeri Bilimler Okulu (Mekteb-i Ulumu Harbiye) sırasıyla 1831 ve 1834'te, kamu görevlileri ve tercümanlar yetiştirmek için kurulan Mektebi Maârifî Adliye ve Mektebi Ulûmi Edebiye de aynı şekilde kuruldu. Bu okulların her biri yabancı dillere ve özellikle Fransızcaya odaklanan Batı tarzı bir eğitim kurumuydu. Ayrıca, ilk dört öğrencinin Paris'e gitmesinden sonra önemli sayıda öğrenci

Avrupa'ya gönderildi. Yurt dışında eğitim gören öğrenciler ve imparatorluk içinde Batı tarzı eğitim alanlar, sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun gidişatını değiştiren önemli figürler oldular (Lewis, 2000).

Askeri ve eğitim sektöründeki bu uygulamaların ardından, köktenci olmayan ve daha çok bürokratik muhafazakârlığın bir dizi özelliğini gösteren yönetim mekanizmasında çeşitli değişiklikler yapıldı. Değişime yüklenen anlam, Batı'ya karşı bir direnişle ilişkilendirildi ve bunu yapmanın yolu, geleneksel Osmanlı yapılarını ve güç ilişkilerini onarmak ve restore etmekten geçiyordu (Öğün, 1995). Öncelikle yönetici sınıfı ilgilendiren bu geniş bürokratik reformların, insanların günlük yaşamı üzerinde çok az etkisi oldu. Ejder Okumuş'a göre bunun nedeni, siyasal yapı veya devletin hem imparatorluğun hem de toplumsal yaşamın dönüşümünün merkezinde olmasıydı. Devlet düzeyindeki yeniliklerin toplum üzerinde bir miktar etkisi olmasına rağmen, devletin değişim açısından toplumdan önde olması ve değişen koşulların ortaya çıkardığı sorunları ele almak için öncelik alması dikkat çekicidir (Okumuş, 1999).

Carter V. Findley, Osmanlı İmparatorluğu'nun girişimlerinin İslam medeniyetinin doğuşundan beri süregelen ve İslam öncesi köklere sahip güçlü geleneklerle bağlantılı olduğunu savunur. Findley, imparatorluğun siyasi bir örgütlenme biçimi olarak modası geçtiği bir dönemde Osmanlıların, gerilemenin sonuçlarının üstesinden gelmek ve yaşadıkları dünyanın gerçekleriyle başa çıkmak için radikal reformlara giriştiğini savunur (Findley, 2019). Bu şekilde, "modernleşme çağına girmeden" idari geleneğini sürdüren ve geliştiren tek devlet oldular (Kissinger, 2016). Bu reformist yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl emperyalizm döneminde büyük ölçüde bağımsız kalan birkaç toplumdan biri olarak parlamasını sağladı. Aslında, Osmanlıların 130 yıllık idari reform süreci boyunca geliştirdiği deneyimler ve çözümler, dünyanın dört bir yanındaki toplumlar üzerinde etkili oldu - Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı köklü bir geleneğin olmaması nedeniyle Batı egemenliğine yanıt veremeyen toplumlar (Findley, 2019). Sean McMeekin'e göre, Herbert A. Gibbons'ı alıntılararak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar uzun süre varlığını sürdürmesi şaşırtıcıdır. Bu bakış açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, uzak diyarlardan çok daha çekici olmasına ve bu nedenle muazzam bir baskı altında olmasına rağmen, Osmanlılar, Amerika'daki Aztekler ve İnkalar, Hindistan'daki Babür hanedanı, Çin'deki Mançular, Pers'teki Kaçar şahları ve tüm Afrika kıtasından çok daha iyi bir şekilde Avrupa saldırılarına dayandı (McMeekin, 2019).

Ancak Batı yayılcılığının belirgin bir yönü Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilemeye başladı. 1889'da Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılını anarken, François Georgeon, İstanbul'daki Askeri Tıbbiye'den bir grup öğrencinin, Abdülhamid rejimine karşı Jön Türkler olarak bilinen bir hareketin gizlice temelini attığından bahsetti (Georgeon, 2006). Önce Genç Osmanlılar, sonra da Jön Türkler olarak bilinen bu grup, 1908'de II. Abdülhamid'i tahttan indirmede etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin omurgasını oluşturdu (Hanoğlu, 1995). Fransız Devrimi'nin halefleri olduklarını iddia eden bu grubun ilk hedefi, padişahın tahttan indirilmesi ve bir anayasa ilan edilmesiydi. Georgeon'a göre, Albert Sorel ve Emile Boutmy gibi tarihçilerin derslerine École des Sciences Politiques'te katılan ve Fransız Devrimi'ne ilişkin görüşlerinden etkilenen Jön Türkler, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin "radikal" devrim vizyonundan daha fazla ilham almışlardı (Georgeon, 2006). Böylece, Batı yayılcılığı, ordu subaylarının ve yurtdışına gönderilen öğrencilerin eğitimi için kurulan Batı tarzı eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı topraklarına ulaştı. Böylece, yenik bir toplumun yeni nesillerinin, sömürge temelli mali gücünü yalnızca askeri değil aynı zamanda kültürel araçlar sağlamak için kullanan Batı'ya karşı koyamayacağı açık hale geldi. Bu süreç, Batı tarzı eğitim alan öğrenciler arasında Batı'nın yalnızca askeri olarak değil aynı zamanda ruhsal ve düşünsel olarak da Doğu'dan üstün olduğu görüşünün ortaya çıkmasıyla bir dönüm noktasına ulaştı. Benzer görüşlere sahip öğrenciler akran dayanışması içinde bir araya geldiler ve bu da sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk örgütlü iç muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı (Ergut & Uysal, 2012), bu da sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk

örgütlü iç muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı. Eğitim alanında örgütlenen ve II. Abdülhamid'e muhalefetleriyle tanınan bu muhalefet hareketleri Batı'nın felsefi üstünlüğüne inansalar da temel soruları "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" idi (Lewis, 2000). İlk görüşler Batı'ya karşı başarısızlığın üstesinden gelmenin tek çaresinin askeri ve teknolojik açıdan ve bilgi üretimi konusunda Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek olduğunu savunuyordu. Bu görüşler de bu hareket içinde ortaya çıktı ve birçok takipçi kazandı.

Yerleşik Osmanlı düzeninin ürettiği bazı cevaplar paradoksal olarak muhalefetinin temelini oluştursa da Osmanlı kurumu yukarıda belirtilen muhalefet hareketlerinden çok önce "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuyla karşı karşıyaydı. Kurum, askeri ve eğitimsel tedbirlerin yanı sıra, siyasi gelişmeleri tersine çevirmek için bir dizi entelektüel/politik hamle yaptı. Yusuf Akçura'ya göre bu politikalar veya siyaset tarzları üç kategoriye ayrılabilir. Birincisi, amacı Birleşik Devletler'e benzer şekilde farklı unsurları harmanlayan bir "Osmanlı milleti" inşa etmek olan Osmanlıcılıktır (Osmanlı Birliği). Bu fikir II. Mahmud döneminde geliştirilmiş ve zamanın ruhuna uygun olmasına ve Ali ve Fuat Paşalar tarafından desteklenmesine rağmen, Alman milliyetçiliğinin yükselişiyle zayıflamıştır. Milliyetçi hareketlerin Osmanlı topraklarındaki yıkıcı etkileri fark edildiğinde, Osmanlıcılık ideali ortadan kalktıktan sonra İslamcılık farklı bir siyaset tarzı olarak benimsenmiştir. İslamcılık, ulusal sistemi vurgulayan alternatif bir milliyetçilik olarak sunulmuştur. Abdülhamid II, Abdülaziz'in son yıllarında diplomatik yazışmalarda bile bahsi geçen İslamcılık politikasını benimsedi. Bu politika, Arapların yoğun olarak yaşadığı güney bölgelerinde başlayan isyan ve kıskırtmaları sona erdirmek ve imparatorluğun Müslüman nüfusunu bir arada tutmak için uygulandı. Ancak, güneydeki isyanları bastırmadaki yetersizlik ve Arap milliyetçiliğinin yükselişi nedeniyle, İslamcılık başarısızlığa mahkûmdur. Sonuç olarak, Türk toplumunu imparatorluğun kurucu ve en kalabalık etnik unsuru olarak bir arada tutmak için Pan-Türkizm politikası uygulandı. Pan-Türkizm politikası, İslam politikası gibi evrenselidir ve Türklerin yaşadığı her yere yayılır (Ülken, 2013).

19. yüzyıl boyunca devlet bu üç siyasi tarzı üst üste benimsedi ve değişen koşullara yanıt olarak bunları dinamik bir şekilde uyguladı. Devlet politikaları olarak kabul edilebilecek bu yaklaşımların ardındaki isteklendirme, Osmanlı İmparatorluğu'nu aşılması gereken bir tarihsel aşama olarak görmek değil, imparatorluğu devlet ve toplumla birlikte korumak ve onları olduklarından başka bir şeye dönüştürmekten kaçınmaktır.

Batıcılık ise, yukarıda sözü edilen muhalif öğrencilerin bürokraside mevkileri doldurmaya başlamasıyla etkili olan tamamen farklı bir siyasi tarzdır (Mardin, 1997). Bu hareket, özellikle II. Mahmud döneminde, iktidar merkezinin saraydan Babıali'ye kaymasıyla güç kazandı. Bu dönemde, geleneksel kalemiye, modern bürokrasiye benzeyen bir yapıya dönüşmeye başladı ve bürokrasi, kontrol edilmesi son derece zor olan bağımsız bir güç olarak ortaya çıktı. Aslında, reformcu Dışişleri Bakanı Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Şerif'i okuduğunda, yalnızca Batılı devletlerin imparatorluk üzerindeki baskısını hafifletmeyi değil, aynı zamanda Avrupa'yı ziyaret etmiş, Avrupa dilleri konuşmuş ve klasik liberal düşünceleri benimsemiş ve padişahın tebaası olarak savunmasız konumlarından kurtulmaya (Zürcher, 1995) ve devlet üzerinde kontrol sağlamaya çalışan Osmanlı bürokratlarının özlemlerini de temsil etmeyi amaçlamıştır. Ferman, Batıcılığın siyasi bir yaklaşım olarak en güçlü tezahürlerinden biri ve Batılıların bir grup olarak ilk zaferlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Bu nedenle Batılı gazeteler, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dönüşümünü "Büyük Avrupa ailesine katılmanın bir tür kanıtı" ve "Batı medeniyetinin bir zaferi" olarak tasvir etmiştir.

Hukuki Batıcılığı destekleyen gruplar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında iktidarı ele geçirmiş ve Batı felsefesini bütünüyle benimseyerek Batı'yı yakalayabileceği düşüncesiyle hareket etmişlerdir (Ortaylı, 2001). Orhan Türkdoğan'a göre Batıcılığı bir tür felsefi göçe dönüştürecek politikalar uygulamaya çalışan gruplar, anlama, kavrama, tanıma ve hazmetme ile

karakterize edilen zihinsel bir süreçten ziyade bir taklit mekanizması getirmişlerdir. Bu yaklaşım, sonraki kültürel alışverişlerde yaratıcılıktan ziyade taklidin kalıcılığına katkıda bulunmuştur (Türkdoğan, 2012).

Yöntemlerdeki ve felsefi tercihlerdeki farklılıklara rağmen, Osmanlı devlet politikası ile Batı tarzı eğitim almış ve Batı'yı üstün gören karşıt sınıflar arasındaki ortak noktanın, imparatorluğun dağılmasını önleme arzusu olduğu açıktır (Lewis, 2000). Her iki bakış açısı da yükselen Batı gücüyle rekabet etmek için gerekli koşulların bu sonucu önlemek için yerinde olması gerektiğine ve bunu başarmak için büyük politikaların benimsenmesi gerektiğine inanıyordu.

Ancak, ne 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisi ve yüksek saray yetkilileri ne de Osmanlı aydınları bu hareketlere modernleşme hareketleri olarak atıfta bulunmamıştır. Bu çabaları "modernleşme çabaları" olarak tanımlamak, sonraki dönemle, özellikle 1950'lerden sonra başlayan ve esasen politik nitelikte olan süreçle ilişkilidir. Bu, modernleşme teorisini ve bu kavramın ortaya çıkmasına neden olan politik/akademik iklimi analiz ettiğimizde netleşir.

6. BİR “OSMANLI MODERNLEŞMESİNDEN” SÖZ ETMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

Osmanlı İmparatorluğu, erken bir aşamadan itibaren Batı'da meydana gelen modernleşme gelişmelerinin önemini fark etti ve çeşitli sektörlerdeki bu ilerlemeler hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştı. A. Adnan Adıvar, özellikle III. Selim'in iktidarı sırasında Fransız Devrimi'ne yakından dikkat ettiğini ve modern yöntem ve bilimlerle eğitilmiş, Avrupa ordularıyla rekabet edebilecek bir askeri güç oluşturmak için önlemler aldığını belirtir. Bu bağlamda, cephaneliği güncellemeyi düşündü ve 1790'da fabrikalar kurmak üzere Fransa ve İsveç'ten mühendisler davet etti. Ancak hükümet, yabancı mühendislerin bilgi ve tekniklerine güvenmenin güvenilir bir strateji olmadığına inandı ve bu da askeri subay ve mühendisler yetiştirmek için modern bir matematik ve topçu okulu kurma kararına yol açtı. Bu süre zarfında, İmparatorluk Askeri Mühendislik Okulu kuruldu ve daha sonra birleşik bir kurum olarak işlev görmek için İmparatorluk Deniz Mühendislik Okulu ile birleştirildi. Daha sonra, müfredatta kullanılmak üzere bilimsel materyaller yazmak ve tercüme etmek için çabalar gösterildi. III. Selim'in fermanıyla müfredat genişletilerek Türkçe, Arapça ve Fransızca derslerinin yanı sıra aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, askeri tarih, integral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, askeri mühendislik ve balistik gibi dersler de okutulmaya başlandı (Adıvar, 1970).

Hanioğlu, o dönemde bilimsel analizlerin hâkim olduğunun altını çizer. Buna göre, kısa bir süre içinde “Avrupa halkı Amerika'yı inşa etti ve hatta diğer kıtalara yayıldı. Diğer milletler kendi ülkelerinin kıyılarından ayrılamazken, Avrupalılar bilim ve sanayinin rehberliğinde dünyanın bir kutbundan diğerine seyahat ediyorlar.” (Hanioğlu, 1986). Bu, bilimin üstlendiği işlevlerin övüldüğünü ve “bilgi ve bilime” olan ihtiyacın farkında olan yenilenme taraftarlarının imparatorluğun aydınları arasında hızla yükselmeye başladığını gösterir. Bir eyaletin nasıl ıslah edileceğine dair diyaloglar içeren anlatılarda “mühendislerin” yeni bir figür olarak tanıtılması ve vurgulanan temel sorunun “bilgi ve bilim” farkındalığı olması dönemin en dikkat çekici özelliği haline geldi (Hanioğlu, 1986). Bu konuyla ilgili sayısız makale ve anekdot, döneme silinmez bir iz bıraktı. Bunlar arasında dönemin ruhunu yansıtan Munif Paşa'nın yazdığı bir makale de vardır.

Refah ve esenlik açısından bilginler ile cahiller arasındaki büyük farkın yanı sıra, cahillerin çağdaş uluslar tarafından her zaman yenilip köleleştirildiği ve İngiltere gibi küçük bir topluluğun kendisinden yirmi kat daha büyük yabancı devletleri köleleştirip işgal edebileceği ve tüm dünyayı bir dereceye kadar etkileyebileceği iddiamızın açık bir kanıtıdır. Bazı insanlar medeniyete göre göçebe ve basit bir yaşamı tercih ederler; bu tamamen yanlış bir görüştür. Bu yanlış görüşü destekleyenler hakkında “kötü niyetli” olduklarından başka bir şey söylenemez. Bazı cahil insanların bilimin bozuk bir inanç ürettiğini iddia etmesi büyük bir yanılgıdır (Hanioğlu, 1986).

Bilgi ve bilimden hareketle, ilerleme ve yenilik kavramları netleştikten sonra, aşırı radikal fikirler, toplumun bu kavramları benimseyenler ve benimsemeyenler arasında bölündüğü ikili bir yapıda yer edinmeye başladı. Bu iki grup arasındaki uçurumun toplumdaki en büyük ayrımı oluşturduğunu tereddütsüz belirten Şemseddin Sami Bey, şöyle yazdı:

"Bugünkü dünyada, ilim ve fenle aşına olan bir adam başka hiçbir şeye dayanmaz. Bugün ilim, imkânsız bir hayal, bir gölge, bir hayal olmaktan çıkıp, elle tutulabilen, görülebilen, çiçeğinin kokusu alınabilen, meyvesinin lezzeti tadılabilen elle tutulur, gözle görülür bir hakikat haline gelmiştir... Eskiden Mısır ve Hindistan halkları nasıl sınıflara ayrılmışsa, medenî milletlerin halklarının da bugün hâlâ üç sınıfa ayrıldığını görüyoruz: âlimler, sanatçılar ve işçiler..." (Hanioğlu, 1986).

Bu süreç, bilimle uğraşmanın insanları batıl inançlardan kurtaracağı, çocuk işçiliği gibi durumların bile bilimsel yargılarla meşrulaştırıldığı ve etik bakış açılarının tamamen bir kenara bırakılması için zemin hazırlandığı iddialarının yayılmasıyla devam etti. Daha sonra Avrupa'da olduğu gibi biyolojik materyalizm ve Charles Darwin'in görüşleri bu grupları etkiledi ve Osmanlı aydınları ve bürokrasisi arasında yeni bir nesil ortaya çıktı (Hanioğlu, 1986).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, elitler arasındaki bu fikir ayrılığı, özellikle Batı ile yüzleşme sorununun nasıl ele alınacağı konusunda bazı fikir ayrılıklarına da yol açtı. Bununla birlikte, bilgi ve bilime dayalı çeşitli yenilikler veya reformlar getirme konusunda bir fikir ayrılığı yoktu - aslında Osmanlı elitler arasında bu konuda bir anlaşma vardı. Bu dönemde uygulanan politikalar her zaman "yenilik, yenilik, reform ve ilerleme" olarak adlandırıldı.

Özetle, Osmanlı Türklerindeki reformlar, Osmanlı ordusunun 1571 yılında Lepanto'da yenilmesi ve iktidardaki değişimin işareti olan Viyana'nın fethinin başarısızlığa uğramasıyla (1683) başladı. Avrupa'daki Hristiyan ordusu Osmanlı ordusundan daha güçlüydü. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Avrupa ordusunun, teknolojisinin ve yönetiminin Osmanlı Türklerinden üstün olduğu fikrini pekiştirir. Alınan çözüm, Osmanlı Türklerinin Avrupa tarafından elde edilen ilerlemeleri benimsemesi gerektiği idi. Avrupa'nın yaptığı ilerlemelerin benimsenmesi, Osmanlı Türklerinde bir reform hareketinin doğmasına neden oldu. Osmanlı hükümeti tarafından atılan reform adımları şunlardı: (1). Osmanlı öğrencilerini çeşitli bilimleri öğrenmek üzere Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya göndermek. (2). Ekonomi için fabrikalar ve askeri alan için kaleler şeklinde Avrupa'nın ilerlemesini ilk elden görmek için elçiler göndermek. (3). Avrupa'dan Osmanlı Türklerine öğretmenler getirmek. De Reochefort (Fransız subayı), Osmanlı Türk ordusunun eğitimiyle görevlendirildi. (4). Askeri Mühendislik Okulu'nu kurdu (MS 1734). (5). İbrahim Mutfarika (İrlanda'dan gelen bir Müslüman) liderliğinde bir tercüme ajansının kurulması (MS 1717). Bu kurum Batı kitaplarını Türkçeye çevirmekten sorumludur. İbrahim Mutfarika matematik, astronomi, coğrafya, tıp, tarih ve din üzerine bir dizi kitap yazdı. (6). Çeşitli bilim alanlarında kitaplar yayınlayan bir yayıncı ve matbaa şirketinin kurulması (MS 1712). Her ikisi de Sadrazam olan Hüseyin Köprülü (MS 1644-1702) ve Damad İbrahim (MS 1719-1730) tarafından öncülük edilen reformlar, sonunda bir iç çatışmaya yol açan Feyzullah'tan (Şeyhülislam) bir meydan okuma aldı. Patrona Halil (Osmanlı Türklerinin reformuna karşı hareketin lideri), Sultan III. Ahmed ve Sadrazamı Damad İbrahim'in hükümetini devirmeyi başardı (MS 1730). Sonuç enflasyon ve Osmanlı Türklerinin iç istikrarsızlığı oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen analizler ve Batı'ya karşı koymak için sağlanan mekanizmalar bir asırdan fazla bir süre boyunca çeşitli düzeylerde sonuç verse de kaçınılmaz sonu engelleyemedi. Batı dünyası, I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'na son vermeyi ve topraklarını paylaşmayı başardı. Batı, kapitalizmin en ciddi krizlerinden biri olan 1929 Büyük Buhranı'ndan kurtulduktan sonra, II. Dünya Savaşı ile kendini yeni bir bölünme mücadelesinin içinde buldu ve ABD bu mücadeleden daha güçlü çıktı. 1945'ten sonra dünya, ABD liderliğinde yeni bir uluslararası örgüte doğru ilerledi. Batı'nın lider konumunu ve çıkarlarını güvence altına

alacak uluslararası siyasi, hukuki ve ekonomik örgütler 1945'ten sonra ABD liderliğinde kuruldu. 1945'ten sonra, İngiltere liderliğindeki klasik sömürgecilik altında yer altı ve yer üstü kaynakları Batı'ya taşınan ülkeler, "yeni sömürgecilik" adı verilen bir mekanizmada merkeze bağlandı. Bundan sonra varlığını sürdürmek isteyen hiçbir toplumun "uluslararası" sistemin bir parçası olmaktan başka seçeneği yoktu. Batı'nın liderliğinde ülkeler küresel işbirliği örgütlenmesine dâhil oldular ve bunu en verimli şekilde başarmaları için çeşitli reçeteler verildi. Bu çerçevede modernizasyon paradigması bu amaç için kullanılan en etkili araçlardan biridir. 1950'lerden sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversitelerde geliştirilen modernizasyon paradigmasının temel sorusu, küresel sisteme bütünleşmiş olacak ülkelerin bireysel analizlerinin nasıl yapılacağı ve modernizasyonları için reçetelerin nasıl sağlanacağıydı. Bu paradigmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden on yıllar sonra ortaya çıktığı göz önüne alındığında, Osmanlıların modernizasyon paradigması veya modernizasyon teorisiyle uğraşmadıkları ve Batı ile karşı karşıya geldiklerinde kendilerine özgü çözümler kullandıkları, bu sayede Batı yayılcılığına diğer medeniyetlerden çok daha uzun süre direnebildikleri söylenebilir.

7. TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİ

Geç Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden Batılılaşma süreciyle ilgili semantik çerçeve, Türk modernleşmesi kavramıyla da anlaşılabilir. Bu anlatı, toplumumuzun Batılılaşma yolculuğunu temelde resmeder. Türk modernleşmesinin veya Batılılaşma anlatısının altında yatan mantık, İmparatorluğun sorunlarını ele almayı ve gerilemesini tersine çevirmeyi amaçlayan Batı'nın üstünlüğünün kabulüyle karakterize edilir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk modernleşmesinin yorumlanmasında çeşitli ölçütler ve önemli dönemselleştirmeler ortaya çıksa da sürecin özü açıkça sürekliliği gösterir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki bağlantılar çoklu perspektiflerden incelendiği gibi, Türk modernleşmesi de bu devam eden ilişkiyi yansıtır. Bu sürekliliğin iki temel aşaması Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'sidir; süreklilik teorisinin savunucuları, Tanzimat reformlarından sonra ortaya çıkan gelişmeleri ifade etmek için Osmanlı Türkiye'si terimini kullanırlar.

Bazı akademisyenler bu dönemi Meşrutiyet sonrası dönem olarak da adlandırıyor, ancak Şerif Mardin gibi düşünürler analizlerine Tanzimat'la başlıyorlar. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında Batılılaşmanın hedefleri açısından dikkate değer farklılıklar olmuştur. Temel bir fark, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme çabaları devlet kurumlarıyla sınırlıyken, Cumhuriyet'in bu girişimleri toplumun tamamını kapsayacak şekilde genişletmesi ve kapsamlı bir toplumsal projeye dönüşmesidir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmayı devleti koruma aracı olarak gördüğünü, Cumhuriyet döneminin ise bunu yeni bir toplumsal çerçeve yaratmanın bir yolu olarak gördüğünü gösterir (Karakaş, 2020).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile karşılaşmalarında yaşadığı gerileme ve yenilgiler, imparatorluk içindeki bürokratlar, yöneticiler ve aydınlar tarafından kabul edildi. Bu eksiklikleri gidermek için, Baykan Sezer'in de belirttiği gibi (Sezer, 2017), Batılılaşmaya doğru bir yol oluşturuldu. Sonuç olarak, Türk modernleşmesi, çağdaş Batı yöntemleri ve araçlarıyla eksiklikleri gidermeyi amaçlayan Batı üstünlüğünün bir kabulü olarak görülebilir. Bu dönüşüm Tanzimat'tan hemen önce başladı ve Tanzimat Fermanı ile devlet politikası olarak resmileştirildi. Ayrıca, entelektüel söylem için yeni ortamlar yarattı. Sosyal yaşam çeşitli boyutları kapsar; politika veya çatışmayla sınırlı değildir, aynı zamanda ekonomik, sosyolojik ve psikolojik yönleri de içerir. Bu alanlardaki gelişmeler incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanın ruhunu kavramakta zorlandığı ve dönemin taleplerine uyum sağlamada başarısız olduğu ortaya çıkar. Tarihçiler bu durumu durgunluk, gerileme ve dağılma evrelerine bağlarlar. Sosyolojik açıdan bakıldığında bu, zamanın ruhunu kavrayamama, toplumsal gelişme süreçlerini çağın gerekleriyle uyumlu hale getirememesi ve gerekli kurumsal ve zihinsel reformları yapamaması olarak değerlendirilebilir.

İmparatorluk bağlamında, zamana ayak uyduramamanın ve yeni koşullar altında tarihsel rolünü yerine getirmesini sağlayacak güncellemeleri yapamamanın en ağır yansımaları savaş meydanlarında belirgin bir şekilde sergilenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformların batılılaşma süreciyle birlikte incelenmesi, reform için öncelik verilen alanları ortaya koymaktadır. Başlangıçta askeri kurumların yeniden düzenlenmesi ve batı metodolojilerine göre eğitim veren askeri okulların kurulması üzerinde durulmaktadır. Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mızıka-yı Hümayun gibi yeni kurumlar tanıtılmaktadır. Böylece yenilenme süreci askeriyeden başlamakta, daha sonra finans ve bilim kurumlarının batı pratiklerine uyacak şekilde yeniden yapılandırılmasına kadar uzanmaktadır. Bu ilerlemeler, modernleşme sürecindeki reformların devlet kurumlarında yeni düzenlemelere ve değişikliklere duyulan ihtiyaca bir yanıt olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuyu değerlendirirken ve yorumlarken, yenilenme arayışının bu odak etrafında merkezlendiğini kabul etmek önemlidir.

Türkiye'deki modernleşme veya batılılaşma süreci, her biri kendi alt evrelerinden oluşan iki ayrı döneme ayrılarak analiz edilebilir: Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'si. Osmanlı Türkiye'sindeki ilk evre 'Tanzimat Arifesi' olarak adlandırılır. Bunu, esas olarak paşalar ve bürokratlardan oluşan Tanzimatçılar olarak bilinen bir grup tarafından şekillendirilen 'Tanzimat' evresi izler. Bunu, bürokratlar ve aydınların bir karışımıyla işaretlenen Yeni Osmanlı dönemi izler. Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasıyla, bu kişiler hem yönetimde hem de siyasette önemli roller üstlenmeye başlar. Bununla birlikte, etkileri kısıdır, çünkü İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin ilanı, Osmanlı Türkiye'sinde batılılaşmanın en gelişmiş ve son aşaması olarak kabul edilen Jön Türk dönemini başlatır. Jön Türklerin örgütlenme çabaları 1890'larda başlar ve 1902 ve 1907'de Paris'te Jön Türk Kongreleri'nin toplanması gibi önemli anlar 1900'lerin başında gerçekleşir. Türkiye Cumhuriyeti'ni ele aldığımızda, başlangıcından günümüze kadar benzer bir dönemselleştirme yapılabilir. Zaman çizelgesi, 'Kuruluş ve Tek Parti' dönemi olarak bilinen ilk aşamayla başlayarak aşamalara ayrılabilir. İkinci aşama, 1980'lere kadar olan 'Çok Partili' dönemi kapsar. 1980'den 2000'e kadar olan bir başka belirgin aşama tanınır. Ek olarak, 2000'den sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden devam eden süreci inceleyebiliriz. Bu aşamalar daha geniş bir sürecin birbiriyle ilişkili bileşenleri olsa da her biri hem Osmanlı Türkiye'sini hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni anımsatan benzersiz özelliklere sahiptir.

Türk modernleşmesi etrafındaki tartışmalarda sıkça gündeme gelen bir soru şudur: “Neden Türk modernliği yerine modernleşme değerlendirmelerine odaklanıyoruz?” Türk modernleşmesi konusu 1980'lerde ortaya çıktı ve değerlendirmelerin çoğu modernleşme ve batılılaşma fikirleri etrafında şekillendi. Modernlik, aydınlanma felsefesinin özünü ve Batı kalkınma modelinin ayırt ediciliğini vurgulayan temel anlatıyı bünyesinde barındırır. Sonuç olarak, kendinizi bu temel anlatıya uydurduğunuzda ek bir sorgulamayla karşı karşıya kalabilirsiniz. Kendi kalkınma yolunuzu çizmeniz mümkün olsa da modernleşmeye sıkı sıkıya bağlı kalmak, modernliğin felsefesi ve modernizm ideolojisi tarafından şekillendirilen anlatıyı aşmanızı engeller. Bu noktada, Nilüfer Göle'nin (2004) Türkiye'ye uygulamaya çalıştığı “Batı-dışı modernlik” veya “alternatif modernlikler” kavramını ele almak önemlidir. Bu kavramların kökenleri Alain Touraine'e kadar uzanabilir; Ancak Göle, Batılı olmayan toplumların kendi modernitelerini oluşturma kapasitesine sahip olduklarını ve Batı modernitesinin yolunu takip etmeye mahkûm olmadıklarını öne sürerek bu bakış açısını Türkiye'ye uyarladı. Göle'nin Türkiye'ye uyarlanmış tezi bazı çalışmalar ve tartışmalara yol açsa da akademik çevrelerde beklenen tepkiyi alamadı. Türk modernitesi üzerine bir söylemin olmamasının temel nedeni, buna yönelik talebin eksikliğiyle ilişkilendirilebilir. Bu, eksiklikleri gidermeye odaklanan Türk modernleşme çabasının arkasındaki ilk gerekçeden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, İmparatorluğun ihtiyaçları, süreçlerindeki kusurları ve kurumlarındaki gecikmeleri düzeltmek olarak belirlendi. İmparatorluğun uzun zamandır dünya sisteminde güçlü bir dünya görüşüne sahip bir rehber güç olduğu göz önüne

alındığında, yeni bir anlatıya yönelik algılanan bir gereklilik yoktu. Sonuç olarak, modernite arayışı yoktu. Touraine ve Göle, modernizasyonun temelde bir süreç ve modernitenin bir sonucu olduğunu belirterek, modernitenin kendisinin gerçekten önemli olduğunu vurguladılar.

Türk modernleşmesinin değerlendirmeleri sıklıkla gecikmiş ilerleme kavramına odaklanır. Bu bakış açısı, Batı ilerlemesini evrensel kıstas olarak yücelten bir varsayımdan kaynaklanır. Sonuç olarak, böyle bir yorumun geçerliliği temelde sorgulanabilir. Ayrıca, Türk modernleşmesinin modernleşmenin erken örnekleri arasında olduğunu iddia etmek gecikme kavramına itiraz eder. Osmanlı bağlamını geri kalmışlık bağlamı olarak tasvir etmek yerine, onu zamanın ruhunu kavrama, uyum sağlama ve çağdaş taleplere yanıt verme başarısızlığı olarak görmek daha kesindir. Osmanlıların küresel siyaset üzerindeki etkileri ve başarıları açısından daha yakından incelendiğinde, esas olarak yenilik yapma ve dönemin gereksinimlerini karşılama yetersizliği nedeniyle toplumsal dinamiklerde çeşitli durgunluk biçimleriyle karşı karşıya kaldıkları ortaya çıkar. Başlangıçta teknolojik bir eksiklik olarak nitelendirilen bu anlayış, canlandırma amaçlı girişimleri teşvik etti. Ancak, teknoloji toplumsal yaşamı dönüştüren ve yeniden şekillendiren tek faktör değildir; toplumsal varoluşun yapısını etkileyen birden fazla etki vardır. Kültürel, entelektüel, dini ve ekonomik alanlardaki durgunluktan kurtulamama nedeniyle bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu kriz, ele alınan konularla ilgili bir netlik eksikliğiyle işaretlenmiştir ve esas olarak bilimsel ve teknolojik ilerleme yoluyla ilerleme arayışına odaklanmıştır, çünkü devlet politikası içinde etkili bir şekilde ele alınmamıştır. Bununla birlikte, bu durgunluğun giderek kültürel ve zihinsel bir krize dönüştüğü kabul edilmektedir. Teknolojinin, bilimin ve bilginin, yaygın inancın aksine, izole bir şekilde var olmadığını; faydacı değerlerden etkilenen bir zihniyetle birlikte olduğunu ve bunun da belirli alanlarda kültürel krizlere ve hatta çatışmalara yol açabileceğini belirtmek önemlidir. Türk modernleşme sürecini kültürel adaptasyon ve kimlik zorlukları perspektifinden inceleyerek, söz konusu krizleri ve çatışmaları belirleyebilir ve değerlendirebiliriz. Meselenin özünde Batılılaşma ile Türk halkının benimsediği kimlik değerleri arasında temel bir uyumsuzluk yatmaktadır. Bu uyumsuzluğun nedenlerini araştırdığımızda, her iki tarafta da çeşitli engeller ve engellerin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır. Engeller sadece bizim bakış açımızdan değil, Batı'dan da var, çünkü Türkler, özellikle Osmanlılar'ın yanı sıra Müslüman Türkler, Batı'ya göre "öteki" olarak nitelendirildi ve bu da her iki tarafta da tarihsel bir ötekilik algısına yol açtı. Dahası, Batı Avrupa Batı-Hristiyan medeniyetini temsil ederken, Osmanlılar Doğu-İslam medeniyetini sembolize ediyor. Dolayısıyla, Doğu-Batı eksenindeki uyumsuzluk ortaya çıktığında, doku uyumsuzluğu olarak adlandırdığımız konu giderek daha belirgin hale geliyor.

Türkiye'nin modernleşme politikalarının sonuçlarını incelemek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman Türk kimliği ile Avrupa kimliği arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan bir kimlik sorununu ortaya koymaktadır. Kimlikler arasındaki bu uyumsuzluk, kültürel krizin derinleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Kendimizi bir paradoksun içinde buluyoruz: Bir tarafta Batı ile ilişki kurma, entegre olma ve onun bir parçası olma arzusu varken, diğer tarafta kendimizi ondan uzaklaştırma isteği var. Bu rahatsız edici çelişkiye ne ad vereceğiz? Ne tür bir farkındalığı yansıtıyor? Daryush Shayegan (2020), yaralı bilinç kavramı aracılığıyla bu ikileme dair bir içgörü sunuyor. "Onu gelişmiş olarak algılıyorsunuz ve onu bir dost olarak görüyorsunuz, uyum sağlamak istiyorsunuz, ancak aynı zamanda onu öteki ve düşman olarak tanımlayarak kendinizi ondan ayırmak istiyorsunuz." Bu, Türk modernleşme deneyiminin anlatısını özetliyor. Batı dışı bölgelerde sosyalizm, liberalizm veya milliyetçilik yoluyla elde edilen bağımsızlık anlatılarının, Batı ile boğuşurken yaralı bir bilinçten ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bunun nedeni, sosyalizm, liberalizm ve milliyetçiliğin aynı zamanda sekülerleştirici etkileriyle karakterize edilen Batı modernitesinin çerçeveleri olmasıdır. Gerçekte, Batı modernitesinin küresel çapta yaygın olarak tanınması ve hâkimiyeti, bu söylemlerde bulunan modernleştirici potansiyele ve işlevlere atfedilebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında, ne 1945 öncesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kaydedilen Batı kaynaklı reformların ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan yenileşme ve reform hareketlerinin elimizdeki literatür incelendiğinde teorik olarak modernleşme olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Osmanlı deneyimine göre, yenileşme, reform ve yenilik olarak adlandırılan girişimler ve uygulamalar, Batı'nın teknik üstünlüğünü elde etmek amacıyla zorlayıcı tarihsel koşullar sonucunda yapılmış olsa bile, bir iç tercih sonucunu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı seçkinleri kendi çerçevelerini oluşturmuş ve uygulamaya koymuşlardır. 1923'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun reform gündeminin bir uzantısı olarak yaşanan uygulamalar ve toplumda Batı bakış açısının yaygınlaşması da iç tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve tercihlere dayanmıştır. Dolayısıyla 1945 öncesinde "Türk Modernleşmesi"nden söz edilemeyeceği gibi, "Osmanlı Modernleşmesi"nden de elimizdeki literatür incelediğinde teorik olarak söz edilemez.

8. SONUÇ

"Batı" modernitenin özünde vardır, bu nedenle "modernite" terimi yalnızca Batı dünyasının benzersiz deneyimini tanımlamaya yarar. Bu bakış açısından, modernite kavramının Batı dışı dünyada anlamlı bir karşılığı yoktur. "Modernite" terimi Batı dışı dünyanın tarihsel deneyiminden bahsederken yaygın olarak kullanılsa da bu yanıltır, tüm anakronistik iddialar gibi. Öte yandan, Batı dışı toplumların Batı'nın modernite deneyiminin bir sonucu olarak yeni konumu karşısında nasıl hayatta kaldıklarını açıklamaya çalışan geniş bir literatür vardır. Bu literatürün neredeyse tamamı, Batı'nın modernite deneyimini nihai hedef olarak gören ve Batı dışı dünyayı bir tür "iyileştirme" yoluyla açıklamaya çalışan modernite merkezli bir bakış açısıyla yazılmıştır. Yukarıda bahsedilen ve 1945'ten önce çoğunlukla oryantalist olarak tanımlanabilecek açıklama girişimleri, 1945'ten sonra "modernleşme paradigması" olarak ortaya çıkmıştır.

Bu paradigmanın kritik yönü, Batı akademik çevrelerinin, özellikle ABD üniversitelerinin, 1945'ten sonra Batı dışı dünya için geliştirdiği söylemsel bir yapı olması ve sınırlarının yapay olarak tanımlanmış olmasıdır. "Modernleşme" kavramı bu paradigma içinde gelişti ve bu kavram üzerine inşa edilen "modernleşme teorisi", Batı dışı dünyanın Batı'ya nasıl daha çok benzeyebileceğini tanımlayan veya Batı gibi olmayı arzulayan toplumların deneyimlerini gözden geçiren, başarısızlıklarını veya iyi uygulamalarını derleyen teorik/politik bir çerçeve olarak ortaya çıktı. Bu bakış açısından, Batı dışı dünyanın Batı ile yüzleşme sorununu ve bu soruna yönelik çözümlerini çeşitli isimlerle ifade ettiğini, ancak modernleşme paradigmasının 1945 sonrası bir olgu olarak ortaya çıktığını kolayca iddia edebiliriz. Ayrıca bu noktada Mustafa Kemal Atatürk'ün moderniteyi Türkiye'ye Batı'dan önce getirdiği gerçeğini de hatırlatmak gerekir. 1945'ten sonra bazı değişiklikler oldu: toplumların artık Batı ile yüzleşme sorununa yönelik kendilerine özgü çözümlerini kullanmalarına izin verilmedi; Batı bir kez daha hedef toplumlar için çözümler ve reçeteler sundu ve hedef toplumların bu konuda seçim yapma hakları reddedildi. Bu zorunlu seçimin doğrudan bir sonucu olarak, bu toplumlar Batı'ya karşı direniş için çözüm önerilerini terk etmek ve modernleşme paradigmasını ithal ederek, bilinçli veya bilinçsiz olarak, sistemik düzeyde Batı egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Batı'nın çıkarlarına uygun olarak oluşturulan uluslararası sisteme ve ticaret ağına bütünleşmiş oldular ve bu çıkarlar doğrultusunda çalışmayı kabul ettiler.

Öte yandan, Batılılar gibi başarı vaadiyle avunan ve zengin olma hayaliyle motive olan toplumlar, ne kadar uğraşırlarsa uğraşınsınlar, "modernleşme" hedefine ulaşamadılar. "Çoklu modernleşmeler" veya "çoklu moderniteler" gibi yeni teorik girişimlerle bu gerçeği gizlemeye çalışılsa da ortada bariz bir başarısızlık olduğu gizlenemez. Ancak bu başarısızlık, "modernleşme paradigması"nın kaçınılmaz bir sonucudur çünkü Batı'nın ortaya koyduğu somut ve soyut göstergelerin çoğu, Batı dışı dünya için kültürel, tarihsel veya toplumsal açıdan anlamlı değildir. Bu nedenle, modernleşmeye doğru atılan adımlar yüzeysel kalmakta ve şekilsiz toplum yapıları

ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, tarihe ve Batı dışı toplumlara bu perspektiften bakan ve onları doğru veya yanlış bir ölçekte açıklamaya çalışan yaklaşımlar nedeniyle toplumlar mutlak bir başarısızlığa mahkûmdur. Bu kaçınılmaz başarısızlık, toplumların Batı'nın egemenliğini kabul etmelerine ve dünya sisteminde kendilerine verilen rolü oynamayı kabul etmelerine rağmen Batı'nın refah ve başarısından pay alamamalarını sorgulamamalarını sağlar. Gelişmekte olan veya az gelişmiş olarak sınıflandırılmayı kabul eden bu toplumlar, başarılı olacakları günü özlemle bekleyerek umutsuz çabalarını sürdürürler ve bu arada sistem içinde kalırlar. "Modernleşme paradigması"nın da önerdiği gibi, bu ülkeler en baştan kendilerine verilen rolleri oynarlar ve Batı'nın ucuz hammadde ve emek sağlayarak ve Batı tarafından yaratılan katma değerli ürünler için bir pazar olarak konumlarını koruyarak kazanması için kaybetmeye devam ederler.

İlgili literatür incelendiğinde akademisyenlerimiz arasında özellikle 1970'lerden sonra başlayan ve 1980'lerden sonra zirveye ulaşan "Osmanlı modernleşmesi" veya "Türk modernleşmesi" tartışmaları da benzer niteliktedir. "Osmanlı modernleşmesi" kavramı ilk olarak 1960'larda ABD üniversitelerindeki çalışmalarda ortaya çıkmış olsa da bu terim özellikle 1970'ler ve 1980'lerden sonra tanınmış ve "Osmanlı modernleşmesi" veya "Türk modernleşmesi" gibi terimler bu alandaki akademik çalışmalarda tartışmasız kullanılmıştır. Ancak, yukarıda belirtilen iddialar bağlamında potansiyel bir "Osmanlı modernizasyonu"ndan bahsetmek imkânsızdır. Osmanlı veya Türkiye modernizasyonu hakkındaki tartışmaların akademilerimize geriye dönük bir inceleme ve yorumlama çabası olarak enjekte edildiğini ve daha sonra sorgulanmadan benimsendiğini iddia etmek pek de abartı olmaz.

Önemli krize değinme ve çözümler bulma arayışı çeşitli alanlarda ve kavramlarda gerçekleşir, ancak en derin ve ikna edici sorgulamalar Batı modernitesine yönelik eleştirilerden kaynaklanır. Bu eleştiriler yalnızca Türk modernleşme yolculuğu sırasında yaşanan uyumsuzluktan kaynaklanan krizleri ele almayı değil, aynı zamanda Batı'nın kendi içinde karşılaşılan bunalımları ve zorlukları da ele almayı amaçlamaktadır. Aslında, moderniteye yönelik eleştiriler Batılı düşünürler tarafından bir süredir dile getirilmektedir. Bu tür içsel eleştiriler, yerleşik düzeni kendi kendine düşünmeye tabi tutarak ve sistemlerini geliştirerek güçlendirmeye hizmet eder.

Buna karşılık, benzer düşüncelere girme ihtiyacımız, kimliğimizi ortaya koyma ve kendi bağımsız politikalarımızı formüle etme ve yürürlüğe koyma arzusundan kaynaklanmaktadır. Türk modernleşme sürecinden elde edilen kanıtlar, toplumumuzun kendi eleştirilerini üstlenmesi, farklı yönler belirlemesi ve Batı'ninkinden farklı öneriler uygulaması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, içinde bulunduğumuz güncel gelişmeler, toplumsal geleceğimize ilişkin önemli kararlar alınmasını ve yeni yolların belirlenmesini gerektiren kritik bir kavşakta bulunduğumuzu göstermektedir.

FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKLAR

- Adanır, O. (2013). Osmanlı ve ötekiler. Doğu Batı Yayınları.
- Adivar A. A. (1970). Osmanlı Türklerinde ilim. Remzi Kitabevi.
- Altun, F. (2011). Modernleşme kuramı / Eleştirel bir giriş. Küre Yayınları.
- Bellah, R. N. et al. (1992). The good society. Vintage Books.
- Berkes, N. (1999). The development of secularism in Turkey (1st edition). Routledge.
- Berman N. (1988). 'Sovereignty in Abeyance: Self-Determination and International Law', Wisconsin ILJ 51.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme kuramı üzerine. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi sosyoloji dergisi, 3. Dizi-1. Sayı, 289-304.
- Davison, R. H. (2016). Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. Princeton University Press.
- Eisenstadt, S. N. (2007). Modernleşme, başkaldırı ve değişim. Doğu Batı Yayınları.
- Ergut, F. & Uysal, A. (2012). Tarihsel sosyoloji / Stratejiler - sorunsallar - paradigmalar. Dipnot Yayınları.
- Findley, C. V. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, Bedri. (2014). İslam'da Modernleşme (1839-1939). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, M. (2012). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(1), 175-186.
- Georgeon, F. (2006). Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930. Yapı Kredi Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1986). Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902). İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1995). The Young Turks in Opposition. Oxford University Press.
- Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization. Princeton University Press.
- İnalçık, H. (2011). Rönesans Avrupası & Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karakaş, Mehmet. (1998). Batı Gelişme Modeli ve Batı Dışı Toplum Olmanın Ötekiliği. Yeni Türkiye, Sayı 23-34, 1691-1702.
- Karakaş, Mehmet. (2020). Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni. 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2016). Sosyoloji tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in sosyal teorileri. Anı Yayıncılık.
- Kissinger, H. (2016). Dünya Düzeni. Boyner Yayıncılık.
- Landes, D. S. (1995). Kapitalizmin doğuşu. İnsan Yayınları.
- Lewis, B. (2000). Modern Türkiye'nin doğuşu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). Türk modernleşmesi makaleler 4. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). Genesis of young Ottoman thought. Princeton University Press.
- McMeekin, S. (2019). Osmanlı'da son fasıl & savaş, devrim ve Ortadoğu'nun şekillenmesi (1908-1923). Yapı Kredi Yayınları.

- Mirsepassi A., Amrita B., Weaver F. S. (2003). Localizing knowledge in a globalizing world: Recasting the area studies debate. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Okumuş, E. (1999). Türkiye'nin laikleşme serüveninde Tanzimat. İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2001). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (1995). Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye. Bağlam Yayınları.
- Robertson, R. (1992). Globalization: social theory and global culture (1st Edition). SAGE Publications Ltd.
- Sarup, M. (1995). Post-yapısalcılık ve Post-Modernizm & Eleştirel bir giriş. Pharmakon Yayınları.
- Sezer, Baykan. (1996). Batıcılılaşma ve Türkiye'de Siyaset Üzerine Notlar. Yeni Türkiye, 9.
- Shayegan, Daryush (2020). Yaralı Bilinç. Çev.Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tönnies, F. (1957). Community and society. (C. P. Loomis, Trans.). The Michigan State University Press.
- Tönnies, F. (2001). Community and civil society. (J. Harris ve M. Hollis, Trans.). Cambridge University Press.
- Turner, J. H., Beeghley, L., Powers, C. H. (2010). Sosyolojik teorinin oluşumu. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2012). Türk toplum sistemi ve yapısal sorunları. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ülken, H. Z. (2013). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1995). Modernleşen Türkiye'nin tarihi. İletişim Yayınları.

